

Əhməd Cavad

Sən
olasan
gülüstan

SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ

BAKİ-2012

Azərbaycan Respublikası
Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

İsmət Cavad

Sən
olasan
gülüstan

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

«TƏHSİL»
BAKİ-2012

Bu kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin «Əhməd Cavadın anadan olmasının 120 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında» 9 fevral 2012-ci il tarixli sərəncamına əsasən çap olunur.

Əhməd Cavad

Ə14 Sən olasan gülüstan. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Təhsil», 2012, 192 səh.

Kitab şairin 120 illiyi münasibətilə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən nəşr edilir. Kitabda şairin müxtəlif illərdə qələmə aldığı şeirləri, hekayələri, tərcümə yaradıcılığından bir nümunə, publisistik məqalələri və repressiyaya məruz qalmamışdan əvvəl müxtəlif yaradıcılıq nümunələrinə görə ittiham olunarkən etiraz məqsədilə etdiyi çıxışlar toplanmışdır. Kitab hazırlanarkən Əhməd Cavadın 1992-ci və 2005-ci ildə çap olunmuş «Seçilmiş əsərləri»ndən istifadə edilmişdir.

Ə 4702060201 2012
053

© «Təhsil», 2012

GİRİŞ

«Sən öylə bir şeirsən ki, sevməyənlər anlamaz!»

Tale də gözəllik kimidir... İstedad kimidir... Bəxt kimi, Xoşbəxtlik kimi, Bədbəxtlik kimidir. İnsan onu yox, O insanı seçir... İstədin, ya istəmədin... İndi də təsəvvür edin ki, söhbət Ruhunu Şeirə çevirmiş bir Şair taleyindən gedir – Ağrıyla, Əzabla, Acıyla, Haqsızlıqla, Etirazla dolu... Nədəndir, bilmirəm, amma adı böyük hərflərlə yazılmış bu hislərin gerçək şairlərin ömrünə də elə böyük-böyük ləpəri düşür... Bu ömürlərin dərdi sevincindən, kədəri sevgisindən çox olur... İndi kim deyə bilər ki, hansısa Şair bu cür taleyi özü seçmək istər?! Kim deyə bilər ki, Sözə olan sevgisi nəminə hansısa şair könüllü olaraq Dərdi, Ağrını, Haqsızlığı və Ölümü özünə sevgili etmək istər? Məncə, heç kim... Bu cür Tale sadəcə, Başa gəlir. Elə bütün başa gələnlər kimi də sadəcə, Yaşanır. Əhməd Cavad Taleyi kimi...

Bu il ölümünün 75, anadan olmasının isə 120 illiyi qeyd olunan İstiqlal şairi, azadlıq aşığı, «Çeynənən bir ölkənin «Haqq!» bağıran», amma batırılan, susdurulan səsi – Əhməd Cavad... İllərlə Azərbaycan oxucusu üçün yadlaşdırılan, bəraət qazandıqdan sonra belə, «bəxtinin bunu əriməyən» və yalnız Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra küskün taleyinə gün doğan Əhməd Cavad...

İndi daha O, İstiqlal dedikdə itk yada düşən, şeirləri dillər əzbərinə çevrilən, misraları yaddaşlara hopan, həyat və yaradıcılığı fərqli-fərqli tədqiqat işlərinin mövzusunə çevrilən şairdir. Vətən və Millət Sevgisi ilə bərabər Böyük Eşqi – Şükriyyəsi ilə də tez-tez Məhəbbət dastanı kimi xatırlanan Söz ustasıdır. Və hər dəfə Əhməd Cavad dedikdə, bu taleyin müxtəlif məqamları, yaradıcılığının fərqli mərhələləri təhlil edildikdə hər kəs Onu

dəhşət içərisində, amma öz bildiyi, öz hiss etdiyi kimi Duymağa çalışır. İstər elm adamı olsun, istərsə də adi Oxucu... Axı Duymadan Anlamaq, Dərək etmək çətindir... Özünü

*«Soranlara, bən bu yurdun
Anlatayım nəsiyəm:
Bən çeynənən bir ölkənin
«Haqq!» bağıran səsiyəm!*

*Bən şairəm, doğru, amma
Başqa dilim, diləyim!
Bu gördüyüm xərabədə
Nə nəşidə söyləyim?!» –*

kimi təqdim etsə də, anlatsa da, görürsən ki, onun şeirlərinin içərisinə girsən belə, Bu Gündən O Günə boylanaraq yaşananları olduğu kimi hiss etməyə çalışmaq bihudədir. Çünki olanları ancaq təsəvvür edə bilərsiniz. O da ən yaxşı halda olduğuna yaxın şəkildə alınır... Hər halda, zaman başqa zaman, dövrən başqa dövrandı... Şərtlər başqa, cəmiyyət fərqli, tələblər özgədir... O Günlərin reallığı insanı üşəndirsə də, sözün əsl mənasında Qorxutması bir az çətindir. Və arada o İllərin üzərindən adlanmış Vaxt var. Bir də axı can candan, ruh ruhdan ayrıldı. Nə qədər doğmalığ duysan belə...

Amma bir şey danılmazdır, dəyişməzdir: bu Şairin Taleyi haqda düşündükcə İnsanın içini Etiraz fırtınası bürüyür. «Niyə», «Nəyə görə» sualları ruhumuzu silim-silim silkələyir, təlatümə gətirir... Və istər-istəməz aqlımıza gəlir ki, əgər Bu Gün bütün bu acı həqiqətlər axınına düşən Oxucunun ruhunda baş qaldıran şey Fırtınadırsa, görəsən, O Gün O Şairin ruhunu dağıdan, didən, darmadağın edən şeyin adı nə imiş? Görəsən, necə olub ki, ruhundakı üsyan, etiraz, inkar onu içəridəncə məhv etməyib?

Bir özünüz təsəvvür edin:

Səni illərlə içində böyütdüyün arzundan, xəyalından, inancından, etiqadından üz döndərməyə vadar edələr... – Susmalı olasan...

Səni yazdıqlarının pantürkist şeirlər olduğunu «etiraf etmək» məcburiyyətində qoyalar... – Barışmalı olasan...

Həyatını, enerjini, ruhunu, canını, əməyini təhsilə, xeyriyyəyə, dövlətinə və millətinə sərf edəsən – amma düşmən elan edilmək, məhv edilmək qorxusu ilə üz-üzə, göz-gözə dayanmalı, həm də nəinki dayanmalı, illərlə bu qorxunu içində böyüdüböyüdə yaşatmalı olasan... – Dözəsən...

Yazdıqlarına, etdiklərinə baxmayaraq, hər an, hər zaman ittiham dolu hücumlarla üz-üzə gələsən... – Əlindən bir şey gəlməyə...

Nə qədər «qələm yoldaşının» leşə daraşan quzğun kimi marıqda dayandığını, himə bəndmiş kimi üstünə şığımağa məqam gözlədiyini biləsən... görəsən... qorunmağa gücün, sözün olsa belə, dinləyənin olmasın...

Deyəsən, deyəsən... duymayalar...

Bağırasan, bağırasan... eşitməyələr...

Hayqırasan, hayqırasan... kar olalar... ..

Və... Təklənəsən... Tək qalasan... Onsuz da tək olan ruhunun düşmənçiliklə dolu mühitdən getdikcə qopduğunu, ayaqlarının yavaş-yavaş yerdən üzöldüyünü görəsən... Təklənəsən və təkləndikcə addım-addım, asta-asta sənə doğru sürünməkdə olan Ölümün hənirtisini, nəfəsini daha dəqiq, daha aydın hiss etməyə başlayasan... Illərlə əzab-əziyyət çəkə-çəkə pılə-pillə qalxdığın yüksəklikdən bir anın, bir məqamın içindəcə yerə vurular, «ah» deməyə belə imkan tapmayasan... Ən əsası isə bütün bu Gücün qarşısında nə qədər gücsüz olduğunu qəbul etməli olasan...

Məgər bu bir insan, «şair olalı yaralanan» bir «könül quşu» üçün həddindən artıq ağır yük deyilmi? Ədalətsiz tale deyilmi?

*Yaralıdır, könlüm quşu yaralı,
Yaralandı yazıq şair olalı!*

*Bir dərinlikdə ki, hər düşün çıxmaz,
Qurtulmaq istəyir, qunad yaramaz!
İmdadına gələn ümidindən az,
Yaralıdır, könlüm quşu yaralı!*

*Kədlərli bir qəlbin yanıq səğanı,
Yandıvar ürəyi daşdan olanı!
Ovçu, bu çırpınır, öldürmə bunu,
Yaralandı yazıq aşiq olalı!*

İctimai və siyasi görüşləri bir yana, millət və vətən üçün vətəndaş və oğul kimi etdikləri bir yana, xeyriyyəçilik və təhsil sahəsindəki çabaları bir yana, amma Əhməd Cavad şair olaraq yaratdığı obrazlar, təsvirlər, poetik ifadələr və ümumilikdə poeziyası ilə ruhlara o qədər dərin iz salır, o qədər oxucu yaddaşına hopur ki, «çırpınan bu quşun» sahibini sevməmək, pərəstiş etməmək, tüklərin ürpərmədən, içini həyəcan bürümədən oxumaq olmur. «Ovçu, bu çırpınır, öldürmə bunu» yalvarışının qəlb titrədən sədasından sonra isə qəlbini, həm də o böyüklüyə qibtə hissi bürüyür...

İstəyirsən ki, fəhmlə, uzaqqörənliklə, intuisiya ilə deyilmiş «Böylə göz yaşıyla keçən ömrümün, Sonunda bir acı güləcəyəm bən!» –hayqırışı öz təsdiqini tapsın. Hər an, hər dəqiqə tapsın!

Mən yalnız bir şeyi bilirəm: Talelər nə qədər gözlənilməzliklərlə zəngin olsa da, sirlərini gizlətməyə çalışsa da, yaradıcılıq həmişə ona açar olan şifrələrlə dolu olur ... Bu halda da «Dərdi yarpağı belə öldürən», yıxılmamağa çalışsan, bir imanda qalmaq üçün çabalayan şairin əsl bioqrafiyası – şeirləridir. Əsl ruhu və əsl hisləri onlarda cəmlənib. Əhməd Cavad getdiyi yolda yıxılmamağın mümkünsüz olduğunu anlayan, etiqadından dönmək

məcburiyyətində qalaraq ağrıların, acıların altında «tövbəyə» gedən şair idi. «Tövbənin ölüm gətirdi»yini dərk edə-edə...

*Bənim yolum yalançı
Girdablarla dolmuşdur.
Yıxılmamaq bu yolda
Bana haram olmuşdur.*

*İman etmək güc olmuş,
Bir doğruya, yalana,
Hər kəs əngəl oluyor
Bir imanda qalana.*

*Bən söylədim dərdimi
Tazə yaşıl yaprağa!
Daha dərdim bitmədən
O sərildi toprağa!*

*Nə yoxsuldur təbiət,
Ömrü nə az çiçəyin?!
Yazıq bağban sana ki,
Boşu çıxdı əməyin!*

*Bezdim artıq, qəhr olsun
Murdarlaşdı bu əsr!
Yaxşı günlər keçiyor,
Tövbə ölüm gətirir!...*

Bu misraları oxuduqca (mən hələ yaşadığca demirəm!!!) suallar insana rahatlıq vermədən təkrar-təkrar səslənir, səslənir, cavab gözləyir: görəsən, şairin özü... özü bütün bunlardan necə adlaya bilib? Necə dözə bilib? Haqsızlıqlarla göz-gözə, burun-buruna gəldikcə ağrısını-acısını, göz yaşını içinəmi axıdıb, yoxsa təklidə, ya da sevdijinin yanında dərin-dərin etiraz edə-edə

hönkürüb? Qarşısını kəsib arsız-arsız gülən Ölümün gözünə necə baxa bilib? Kitablarda yazıldığı kimi «dik-dikmi?» İnanmıram. Çünki reallaşmamış arzuların, ruhunda boy verən sevgilərin, xəyalların mövcud olduğu yerdə Ölüm arzuolunmazdır. Onu dikdik qarşılamaq olmur. Həm də nəzərə alsaq ki, bir kəndirbaz kimi hər an yığıla biləcəyi ipin üzərində gəzdiyini dərk edən Əhməd Cavad bu qorxunu, bu ağrını dönə-dönə öz misralarında da çəkib... Həyatına necə nöqtə qoyulacağını duyub...

Biz isə... İnsani qorxulardan uzaq Qəhrəman obrazı yarada-raq onun haqqında danışırıq... Çünki onu açmaq, ona tapınmaq daha rahatdır...

Bəs... Görəsən, həbs olunacağı, güllələnməyəyi günü gözləyə-gözləyə içində hansı ümidlər göyərdirmiş? Göyərdirmiş axı... Buna əminəm... Sadəcə, bilmək istərdim ki, dediyi sözlərin, yalançı «etirafların» həyatını, ruhunu olmasa da, cismini xilas edəcəyinə inanıbımı? Söylədiklərinə, yazdıqlarına baxmayaraq, məgər gözünün içinə dikilmiş laqeyd və soyuq baxışlar taleyinin və sonluğunun dəyişməz olduğunu acı-acı qulağına pıçıldamayıbımı? Pıçıldayıb, yəqin... Amma bütün hislərdən daha uzunömürlü olan ümidlər, yəqin ki, onun da ruhunu Arzu ilə Gerçəklik arasında çabada, get-gəldə qoyubmuş. Lap son ana kimi...

* * *

Əhməd Cavad 1892-ci il may ayının 5-də dünyaya gəlib. Gəncə qəzası, Şəmkir nahiyəsi, Seyfəli kəndinin Mehirlilərinin ailəsində. Özü də ruhani ailəsində. Atasını Məhəmmədəli axund, babasını isə Cənubi Azərbaycanlı müctəhid idi. Ailəsi təbii olaraq hələ kiçik yaşlarından dini savad almasını təmin etməyə çalışmışdı. O, molla yanında təhsil almağa başlamış, ərəb-fars dillərini mənimsəmişdi. Amma hər şey arzulandığı qaydada davam etmir. Belə ki, Cavad səkkiz yaşında ikən atasını itirir. Bundan

sonra anası Yaxşı xanım oğlunu da götürərək Gəncəyə—birinci ərindən olan uşaqlarının yanına getmək məcburiyyətində qalır. O, burada xalça sexinə işə düzəlir. Zərrabi küçəsində mənzil kirayələyir və oğlu Cavadla birlikdə yaşamağa başlayır. Cavadın ögey qardaşları və ailənin yaxın qohumu olan Hüseyn kişinin köməkliyi ilə 1906-cı ildə Şah Abbas məscidi nəzdindəki seminariyaya qəbul edilir. Burada əla qiymətlərlə oxuduğuna görə ona, hətta «Xeyriyyə» cəmiyyəti tərəfindən hər ay yeddi dinar qızıl pul məbləğində təqaüd də verilir.

Əhməd Cavad seminariyada altı il təhsil alır. Orada ona Abdulla Sur, Hüseyn Cavid, İdris Axundzadə kimi tanınmış ziyalılar dərs deyirlər. 1912-ci ildə təhsilini başa vuran Cavadın hələ mədrəsədə oxuduğu illərdən başlayaraq bədii yaradıcılıqla, daha dəqiq desək, şeir yaradıcılığı ilə məşğul olduğu məlumdur. Bu ərsədə onun qələmə aldığı nümunələr, əsasən, təsirlə yazılmış və ərəb-fars sözləri ilə zəngin qəzəllər, qitələrdən ibarətdir.

Amma bununla belə, onlar Cavadın həm bədii yaradıcılığa meylinin, həm də istedadının bir göstəricisi kimi müəllimlərinin, dövrün ziyalılarının diqqətini çəkir.

Əhməd Cavad təhsilini başa vuran kimi – yəni on altı yaşında ikən müəllimlik fəaliyyətinə başlayır. Belə ki, o, 1913-cü ildə Gəncədə Qafqaz Şeyxülislamı Məhəmməd Pişnamazzadəyə imtahan verərək «şərəfli türk və fars dilləri müəllimi» adını alır və Gəncə Qız məktəbində pedaqoji fəaliyyətə başlayır. O, ömrünün 30 ilinə yaxın dövrünü bu sahədə çalışıb, bu sahədə xidmət göstərüb. «O vaxtlar Maarif naziri olmuş Nəsim bəy Yusifbəylinin ən yaxın köməkçisi, sirdaşı olmuşdur. Müsavatın fəal üzvü kimi Bakı Dövlət Universitetinin və bir çox orta məktəblərin açılmasında yaxından iştirak etmişdir»¹.

Yəni Əhməd Cavadın adı tarixə təkcə şairliyi ilə deyil, müəllimlik fəaliyyəti ilə də yazılıb.

¹ Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. I cild, Bakı, 1992. səh. 7–8

Bundan başqa, Osmanlı Türkiyəsinə qarşı 1912-ci ildə Balkan yarımadası ətrafında başlanan müharibədə Əhməd Cavad da əqidə dostları İdris Axundzadə, İsa Əlizadə, Əli Əsədulla ilə birlikdə iştirak edib. O, 1912-ci ildə Türkiyəyə–İstanbula səfər edərək bir əlində silah, bir əlində qələm könüllü əsgər kimi döyüşüb.

Onun müharibə ilə təması təkcə birbaşa iştirakla yekunlaşmayıb. Belə ki, 1914-cü ildə Gəncəyə gəlmiş doktor Xosrov paşa Sultanovla Nəsim bəy Yusifbəylinin vasitəçiliyi ilə tanış olan şair Ələkbər bəy Rəfiqbəyli və Nəsim bəyin zəmanəti ilə «Cəmiyyəti-xeyriyyə»nin məsul katibi və həmin cəmiyyətin sədri Xosrov bəyin müavini təyin olunur. Yada salım ki, bu cəmiyyət Bakıda yaranmışdı və müharibədən zərər çəkmiş insanlara yardım məqsədi daşıyırdı. Şairin publisistik məqalələri ilə tanış olduqda da həyatının və fəaliyyətinin bu dönəmi ilə bağlı müxtəlif məlumatlar əldə etmək olur. Məsələn, bu kitabda diqqətinizə təqdim etdiyimiz «Acara məktubları» silsiləsi də bu qisim yazılardandır.

Əhməd Cavad 1915-ci ildə ikinci dəfə Türkiyəyə dönərək əsas dayanacaq yeri Batum olmaqla, Qars, Ərdahan, Trabzon, Ərzurum, Anadolu, İstanbul, eləcə də Gürcüstanın qərb regionlarında azərbaycanlı və türk əsirlərə, qaçqınlara, kimsəsizlərə, didərginlərə, əlillərə, evsiz-əşiksizlərə maddi yardım çatdırırdı. Bütün bu proseslərdə iştirakı, təbii ki, onun yaradıcılığına da təsirsiz qalmırdı. Şeirləri və publisistik məqalələri o dövrün faktları ilə doludur.

«O, təmsil etdiyi cəmiyyətin imkanlarından istifadə edərək qaçqınlara, davada həlak olmuş əsgərlərin ailələrinə hər cür maddi və mənəvi köməklik göstərirdi. Bu mürəkkəb şəraitdə xeyriyyə işlərindən imkan düşdükcə Əhməd Cavad vaxt taparaq məqalə və şeirlərlə həm orduya əlindən gələn mənəvi köməyi edir, həm də öz xalqını, millətini oyadırdı»².

Artıq dediyim kimi, Tale insanı seçir və onu istədiyi yerə sürükləyə, ata, aparıb çıxara bilir. Xeyriyyəçilik fəaliyyəti ilə

² Bəkir Nəbiyev. Əhməd Cavad. Bakı, «Ozan» nəşriyyatı, 2004, səh.9

Acarıstana gedib çıxması təkcə Əhməd Cavadın bir şair kimi yaradıcılığına, bir ictimai xadim kimi fəaliyyətinə deyil, şəxsi həyatına da öz təsirini göstərir. Belə ki, o, həyatının sevgisini – Şükriyyəni də Acarıstanda tapır və atasının evlənmələrinə razılığı olmadığından onu Gəncəyə qaçıraraq orada toy edir. Bu nikahdan onların Niyazi, Almas, Yılmaz, Aydın və Tukay adlı övladları olur.

Şükriyyə Əhməd Cavadın poeziyasına şeirlərlə iz salır. Elə bir iz ki, heç zaman silinməz...

*Bir gülsən, dərmişəm gənclik bağından,
Bir gülü, çiçəyi dərməyəm sənsiz!
Kam aldım ömrümün oğlan çağından
Bir bağa, bağçaya girməyəm sənsiz!*

misraları ilə başlayan «Şükriyyə üçün» şeiri tək şeir kimi deyil, musiqi kimi də müasir dövrün ən maraqlı nümunələrindən birinə çevrilib.

*Bir xeyli zamandır, getdi, gəlmədi,
Əhdü-peymanına qurban olduğum!
İstədi, can verdim, qədir bilmədi,
O şirin canna qurban olduğum!*

«Qurban olduğum» və ya «Sən ağlama, mən ağlaram» şeirləri...

*Bən deyən yox, fəlak deyən oldusa,
Əsdi yellər, gül yanağın soldusa,
Dərd əlindən ala gözlər doldusa,
Sən ağlama, bən ağlayım, gözəlüm!*

Bütün bunlar Azərbaycan poeziyasının ən gözəl sevgi şeirləri kimi, hələ uzun illər yaddaşlarda qalacaq, sevgilərə şahidlik edəcək, sevən ürəklərə təskinlik gətirəcək.

Əhməd Cavadın adı bütün bu sadalananlardan sonra bir də ADC ilə yanaşı çəkilməsi ilə də tarixə yazılıb. Həm də şərəfli bir iz. Bir də, təbii ki, həm həyatında, həm də yaradıcılığında böyük yeri olan Müsavat partiyası ilə əlaqəsini də xüsusi vurğulamaq lazımdır. Əhməd Cavadın milli ruhlu şeirləri, bu yaradıcılığın ADC-nin həyatındakı rolu artıq dəfələrlə araşdırılıb. O da bəllidir ki, bu münasibət ADC-nin süqutundan sonra Əhməd Cavadın da bir insan və bir şair kimi məhvinə səbəb oldu. Halbuki onun bütün xeyalları, arzuları bu cümhuriyyət ilə bağlı idi. Qurulan dövlət də, təbliğ olunan ideallar da onun həyatının, təbii ki, eyni zamanda da yaradıcılığının mənasına çevrilmişdi.

*Ey Tanrının cənnət uman qulları,
Mən cənnəti bu dünyada bulmuşam
Aramaqdan hezdiyiniz yolları
Axtarmadan mən sevdada bulmuşam!*

O öz həqiqətini tapmışdı və tapdığı bu həqiqətə cani-könüldən inanırdı. Amma inancı həm də onun məhvinə səbəb oldu. O məhz milli ruhlu şeirlərinə, məhz Müsavatla münasibətinə, məhz istiqlal carçısı olduğuna görə sovet dövründə təzyiqlərə, təqiblərə məruz qaldı. O, sovet rejimi qurulduqdan sonra fərqli bölgələrə çəkilsə də, yazdığı şeirlərdə Ruhunu öldürməyə, əzməyə, yenilmiş və yenilənmiş kimi göstərməyə çalışsa da, artıq fərmanı verilmişdi, qarşıya qoyulan məqsədə doğru irəlilənməkdə idi. Hər şeiri çıxdıqda hamı sözləşibmiş kimi, mətbuatda tənqidi məqalələrlə çıxış etməyə başlayırdı. Elə bir dövr, elə bir siyasi mühit idi ki, sadəcə susmaq, sadəcə dinməmək, kölgəyə çəkilmək, yox olmaq mümkün deyildi. Özü də Əhməd Cavadın aktiv müəllimlik fəaliyyəti də nəzərə alınarsa, bunun mümkün olduğu aydınlaşar. O, yazılarına və siyasi görüşlərinə görə repressiyaya məruz qaldığı dövrə qədər artıq üç dəfə həbs olunmuşdu.

İlk dəfə bu, 1923-cü ildə olmuşdu. Səbəb isə başqa bir müsavətçi Mirzə Bala Məmməd zadənin Türkiyəyə qaçıb getməsinə yardım etməsi idi. İlk dəfəki həbs zamanı olmasa da, sonrakı dindirmələrdə Əhməd Cavad bu faktı etiraf edərək boynuna alır.

Amma taleyin çox maraqlı oyunları olur. Belə ki, o, ilk dəfə həbs olunduğu zaman qurtuluşunun səbəbkarı, nə qədər qərribə də olsa, Mircəfər Bağirov idi. Daha doğrusu, o, Əhməd Cavad və Hüseyn Musayev birlikdə hələ 1920-ci ildə Qubanın Xuluq kəndində işləmişdilər. Bundan istifadə edən H.Musayev Mircəfər Bağirovun yanına gedərək Cavadın azad olunmasını xahiş edir. Və istəyinə nail ola bilir. Amma bu qurtuluş müvəqqəti idi. Çünki artıq yaddaşlara yazılmış istiqlal şeirlərindəki səmimiyyət, inanc və etiqad o misraların sahibinin daxilən, mənən öz inamından dönməyəcəyini, bu quruluşa uyuşmayacağı xəbər verirdi.

Əslində, elə «etiraf edirəm» sözlərinin söyləndiyi məclislərdə belə Cavad «mən xəyanətkar deyiləm» sözünü təkrar etməklə özünü müəyyən mənada ələ vermiş olurdu. Bu ifadəni başqa mənada işlədirmiş kimi görünsə də...

1920–1925-ci illər arasında Ə.Cavad cəmi 4–5 şeir çap etdirir. Hər halda, özü də anlayırdı ki, onu ilişdirmək üçün pusquda dayananlar var. Əksəriyyəti də öz «qələm yoldaşları». Hər sözü, hər cümləsi təftiş olunur, hər ifadəsinin altından əks-inqilabi fikirlər, azadlıq yanğısı və həsrəti axtarırdılar. Xüsusilə də nəzərə alınsa ki, Əhməd Cavad dövrünün gəncləri arasında sevilən və yaradıcı gəncləri öz «havasına çəkən» bir şair idi, «təhlükə»nin nə qədər böyük olduğu anlaşılır.

Beləliklə, 1920–1930-cu illərdə bu yaradıcılıq geninə-boluna təftiş olunmağa başlayır. «Əhməd Cavad yaradıcılığının ilk illərindən etibarən əsərləri M.Ə.Rəsulzadə, A.Sur, A.Şaiq, H.Cavid, M.Müşfiq, S.Hüseyn, X.X.Səbribəyzadə, H.Qaraağazadə kimi müəlliflər tərəfindən təhlil və təqdir olunan şairin ya-

radıcılığı ətrafında qızgın mübahisə və müzakirələr 1920–1930-cu illərə aiddir. Həmin dövrdə, yeni ideoloji sistem və elmi-nəzəri prinsiplər dövründə şairin əsərləri sosioloji tələblərlə təhlil edilir, ondan sosializm quruculuğu, kollektivləşmə, sənayeləşmə və s. bu kimi ideyalara xidmət tələb olunurdu»³. Və o, qismən də olsa, bunun üçün çaba göstərirdi. Digər tərəfdən də iclaslarda, plenumlarda çıxış edərək özünə haqq qazandıрмаğa, ittihamlara cavab verməyə çalışırdı.

Bir məsələ də var: Əhməd Cavadın plenumlardakı çıxışlarını, etirazlarını oxuduqca ortaya maraqlı bir sual çıxır. Onun pambığa, Moskvaya, quruculuğa həsr etdiyi şeirlər yazmağa başlaması təbii hesab olunmalıdır? Bu nə idi – o quruluşa yenilməkmi, müvəqqəti də olsa, yaxasından əl çəkmələri üçün sərf olunan çabamı, yoxsa fikri yayındırmaq, aldatmaq istəyimi?

Məsələn, o «İndi bənim fikrimcə, hər bir şüurlu vətəndaş yalnız öz millətini deyil, millətinin də mənsub olduğu bəşəriyyətin, bu bəşəriyyətin xilasını üçün fədakarlıqlar göstərən əməkçiləri düşünməlidir. Ona görə də bən milli ədəbiyyatdan imtina edirəm», – deyirdi. Etiraz edirdi ki, yeni ruhu qavramaq onun üçün çətinidir: «Təbiidir ki, quru sözlər fikir və görüşü isbat edə bilməz. Əməkçi vətəndaşlar bəndən də ümumi yolda bir xidmət göstərməmi bəkləyəcəkdir. Bir də, qəti olaraq əskilikdən əlaqəmi üzməklə bərabər, yeni ruhu qavramağa, yenilik ruhunu tərənnüm etməyə çalışacağam»⁴.

Digər tərəfdən də xəbəri olmadığı bir məsələyə görə ittiham olunduğuna görə sarsılır, mətbuatda «səsini qaldıraraq» etiraz edirdi. Türkiyədə şeirlərinin çap olunmasına və bu faktdan onun əleyhinə çıxış edənlərə qarşı «Protesto edirəm» adlı yazı yazırdı. Onun yeni yaradıcılıq nümunələrini də əks-inqilabi adlandıranlara qarşı çıxırdı: «Buradan belə çıxır ki, nə yazmışamsa, hamısı

³ Bakir Nəbiyev. Əhməd Cavad. Bakı, «Ozan» nəşriyyatı, 2004, səh.9

⁴ Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. II cild

əks-inqilabi şeirlərdir. Mən bilmirəm, məsələni belə qoymaq olarmı? Demək olar ki, mən şeirlərimin vəznində müvəffəq olmamışam. Lakin buna əks-inqilabi ad vermək tamamilə doğru bir qiymət deyil».

Bu çıxışlarda gəldiyi nəticə də maraqlı alınır. Belə ki, o öz nöqsanı haqqında danışaraq deyirdi: «Mənim nöqsanım ondan ibarətdir ki, mən öz şeirimi gərək kütlə arasında oxuya idim. Mənim böyük nöqsanım bu olmuşdur».

Bu məsələdə bir incə məqam var: maraqlıdır ki, əslində, mətbuatda, iclaslarda Əhməd Cavadı ittiham üçün söylənilən fikirlər təkrar-təkrar deyilə-deyilə sonda onun öz dilindən çıxarıldı. O özünü, öz ruhunu başa salmağa çalışaraq söyləyirdi: «...etiraf etməliyəm ki, qabaqda milli-şovinizm məzmunlu əsərlər yazmışam... Mən köhnə üsul ilə tərbiyə almış bir insanam və özüm də gənc deyiləm...».

Söz verirəm və çoxdan bəri söz vermişəm ki, yeni ruhda işləyəcəyəm. Lakin imkan veriniz, yardım ediniz... Mən bu böyük quruluşda (iştirak) etməkdə özümü məcbur bilirəm... Doğrudur, mən milli ehtirasların müvəqqəti də olsa, üstün gəldiyi bir mühitdə böyüdüm, bu yolda təşviq edildim, irəli çəkildim, əməlli-başlı bir siyasi tərbiyə görmədiyimdən bir çoxları kimi uzağı görə bilmədim. Milli şair olmağa çalışdım, bir çox milli parçalar yazdım. Bunu boynuma alıram.

Lakin bu gün tarix, həyat bir çox əski mətbuatlara qələm çəkdi ki, milli duyğu da onun içində. Bu gün ümumi bəşəri əhəmiyyəti olan bir hərəkətdən saparaq dar bir çərçivəyə girmək bəşəriyyətə xəyanət etmək deməkdir. Ona görə də, ümumiyyətlə, yazmış olduğum milli ruhda parçalardan imtinayla gənc dimaqlar üçün onların zərərli olduğunu etiraf edirəm. Bugünkü həyatın bəndən tələb etdiyi bir şeyə boyun əyirəm. Şəxsən bən özüm bir daha milli parça yazmamağa qərar verdim»⁵.

⁵ Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. II cild

Bütün bunlar nə idi? Özü-özü ilə aparılan mübarizənin nəticəsi. yoxsa cismən sağ qalmağa aparan yeganə yolun və yeganə çözümlün məhz bu olduğunun dərkimi? Yəqin ki, hər ikisi də vardı...

O, vəziyyətdən çıxmağa çalışırdı. Mənən, ruhən bunun belə onu xilas etməyəcəyini anlasa da, yenə də ailəsi, uşaqları, məhv edilməsi üçün hər şey edilən, amma hələ də içində yaşatdığı, ölməyə, can verməyə qoymadığı arzuları, idealları naminə çabalayırdı.

Amma İstedad hər zaman Düşmən doğurur. Cavadın da düşmənləri vardı. Onun İstedadının məhvinin Fiziki məhvindən keçdiyini anlayanlar fəaliyyətdə idilər. Və kim nə deyir-desin, «ələkçinin qıl verənləri» olan «qələm yoldaşları» olmasaydı, «sapı özümüzdən olan baltalar» olmasaydı, istedadı paxıllıq hissi ilə qovrulan istedadsızlar olmasaydı, yəqin ki, Əhməd Cavad və onun kimilər belə asanlıqla qurban verilməyəcəkdi. Ya da ən azından bu qədər çox ziyalı qurbanlarımız olmayacaqdı.

Onun ən çox müzakirələrə və tənqidi fikirlərə səbəb olan əsərlərindən biri 1925-ci ildə dərc etdirdiyi «Göy göl» şeiridir. Hətta canfəşanlıq edənlərin köməyi ilə şeir tərcümə olunub Moskvaya belə göndərilmişdi. Amma «Göy göl» orada yoxlanılsa da, elə bir siyasi səhv tapılmadığından onu azad etmək məcburiyyətində qalmışdılar. O özü isə bu şeirlə bağlı çıxışında deyirdi:

«Göy göl»də, nə də mətbuatda çıxan başqa yazılarımda bilxassə 1924-cü ildən sonra heç bir siyasi məqsəd tutduğum yoxdur. Şeirimdəki hüzn çöcülüğümdən başlayaraq yazmaqda olduğum parçaların cümləsində olduğunu yoldaşlar da çox gözəl bilir. Bən burada böylə bür hüznün bugünkü ədəbiyyata da xeyirli olduğu deyil, bəndəki hüznün siyasi olmadığını söyləmək istəyirəm».

O, «Moskva» şeiri ilə bağlı da bərk qınanırdı. Cavadın özü də bu şeirin zəif olduğunu çıxışında etiraf etməli olmuşdu. Beləliklə, 1929-cu ildən başlayaraq ta 1937-ci ilə kimi respublika mətbuatında Ə.Cavadın mühakiməsinə həsr olunmuş, onu tən-

qid və «ifşa» edən müxtəlif yazılar yazıldı. Əksəriyyəti imzasız yazılmış şeir və məqalələrlə şair tənqid və təhqir edilirdi.

1928-ci ildə Əhməd Cavadın 16 şeirinin Türkiyədə çap olunan «istiqlal məcmuəsi»nə düşməsi isə onu ifşa edənlərin əlinə əsaslı bir bəhanə vermiş oldu. Beləliklə, düz iki il davam edən ifşa kampaniyasından sonra Əhməd Cavad 1930-cu ildə Gəncəyə köçmək məcburiyyətində qaldı. Düz beş il o, Gəncədə yaşayıb-yaradır. Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun türk və rus dilləri kafedrasının müdiri, Gəncə Dram Teatrında ədəbi hissə müdiri vəzifələrində işləyir. 1933-cü ildə professor adı alır.

Amma Bakı ondan əl çəkmir. 1934-cü ildə şair «Azərnəşr»də işləmək üçün yenidən Bakıya dəvət alır. Və hər şey yenidən başlayır. 1937-ci il, mart ayının 21-də hədəf vurulur. Və o, «Xalq düşməni» kimi əvvəlcə Şura Yazıçıları Cəmiyyətindən uzaqlaşdırılır. Daha sonra isə həbs edilir.

Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində Ə.Cavadın 22316 nömrəli «istintaq» işi saxlanılır. Şair 1937-ci ilin iyun ayının 4-də Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq və Vəli Xulufu ilə eyni vaxtda həbs edilir. «Məhkəmə həmin ilin oktyabr ayının 12-də başladı, cəmi 15-cə dəqiqə davam etdi. 1937-ci il oktyabrın 12-dən 13-nə keçən gecə onu güllələdilər. Məhkəmənin sədri İ.O.Matuleviç, üzvləri İ.M.Zaryanov və C.K.Jiqur idi. SSRİ Ali Məhkəməsinin Hərbi Kollegiyası müttəhimi Azərbaycan cinayət məəcəlləsinin 69, 70 və 73-cü maddələri ilə ittiham etmişdir. İrəli sürülən ittihamlardan birincisi budur ki, guya şair 1922-ci ildən əks-inqilabçı müsavat hərəkatının iştirakçısı olub, 1936-cı ildən isə o, Azərbaycanda mövcud olan üsyankar təxribatçılıq-terror-diversiya, millətçi təşkilata qoşulur, öz qarşısına guya Sovet hakimiyyətini yıxmaq, Azərbaycanı SSRİ-dən ayırmaq məqsədini qoyur. Məhkəmədə hərbi yurist A.F.Kostyuşko və prokuror N.S.Rovski iştirak etmişlər. Lakin burada müdafiəçilər, yəni vəkillər, şahidlər isə iştirak etməmişlər. Əslində, bu məhkəmə

«15 dəqiqəlik məhkəmədən» bir gün əvvəl, yəni oktyabrın 11-də keçirilmişdir. Hökm bir gün sonra çıxarılmışdır. Şairə ölüm hökmü – «güllələnmək» kəsilmişdir...»⁶

Şairin həbsinin səbəbi, taleyinin nə ilə yekunlaşdığı, başına nələr gəldiyi nəinki cəmiyyətə, heç ailəsinə də bildirilmir. Əksəriyyət onu Sibirə sürgün olunmuş zənn etsə də, rəsmi sənədlərdən məlum olur ki, o, 1937-ci il iyun ayının 4-də həbs edilib, heç yərə sürgün edilmədən həmin ilin oktyabr ayının 12-dən 13-nə keçən gecə Bakıda vəhşicəsinə güllələnib.

Özü demişkən:

*Bir gül əkdim açılmamış dərdilər,
Zəhmətimdən mənə bir tikan qaldı.
Əmək çəkdim, gün keçirdim, gül əkdim,
Əməyimdən solğun bir fidan qaldı.*

*Nə yazım yaz, nə də günüm gün oldu,
Könlümün çiçəyi açmadan soldu,
Qanadımı bir uğursuz əl yoldu,
Yerində bir damla quru qan qaldı.*

Əhməd Cavadın Əli Saləddin, akademik Bəkir Nəbiyev, akademik Yaşar Qarayev, professorlar Əflatun Saraclı, Nazim Ələkbərli, İslam Ağayev, Şamil Qurbanov, Alxan Bayramoğlu, filologiya elmləri doktorları Aybəniz Əliyeva, Cəlal Qasımov, Təyyar Salamoğlu, Bədirxan Əhmədov, tarix elmləri namizədi Nəsiman Yaqublu, filologiya elmləri namizədləri Rəhman Salmanlı, Gülçöhrə Mustafayeva, Afina Məmmədli tərəfindən araşdırılan tale və yaradıcılığı hələ bundan sonra da dəfələrlə müxtəlif elmi tədqiqatların obyektinə olacaq. Amma bir məsələ, mənəcə, həmişə insanları düşünməyə vadar edəcək: Adı Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin adı ilə yanaşı çəkilən bu

⁶ Ə.Cavad. Seçilmiş əsərləri. I cild, Bakı, 1992, s. 28-29

şairin «etiraf edirəm» sözü... O şeirlərdən, o milli marşlardan, o bayraq sevgili misralardan, o «Çırpınırdın Qara dəniz» kimi şərqlərdən sonra gözlənilən şey dönməzlik, ya da mühacirət həyatı, və ya «mən bu rejimi qəbul etmirəm» etirazı ilə güllələnmə idi... Bilmirəm. Bir onu bilirəm ki, «milli ruhlu şeirlərdən imtina edirəm» ifadəsi bir sual işarəsi kimi hər zaman beyinlərdə yaşayacaq.

Nədənsə, hücumlardan sonra Əhməd Cavadın «etiraflarını» oxuyanların əksəriyyəti o cümlələrdə gizli sarkazm axtarır, o yazıları ilə belə, Əhməd Cavadın əqidəsindən dönmədiyini sübut etməyə çalışırlar... Qorxmaz olduğunu, geriyə bir addım belə atmadığını göstərmək istəyirlər... Sanki adi insani hislər Əhməd Cavad böyüklüyünə, istiqlal şairi əqidəsinə kölgə salacaqmış kimi... Amma yanlış! Çünki adi insani duyğular, adi insani qorxular var! Və bütün həqiqi etiraflar hansısa psixoloji sarsıntı, hansısa affekt anlarında edilir. O yaşananların ağırlığı, o bezdirmələrin candan usandırması isə etiraf etməkdən də ötə məqamlara, addımlara aparıb çıxara bilərdi...

Məncə, Çoxlar içində Tək qalmış, nəinki ruhən, fiziki cəhətdən də təklanmış bir Şairin «milli ruhlu şeirlərdən imtina edirəm» deməsinin arxasında sarkazm deyil, bezmiş bir insan ruhunu görmək daha doğru olardı... Anlamazlar, dərdbilməzlər arasında o Ruhun anbaan, dəqiqəbədəqiqə, edilən hər «etiraf»dan, yaşanan hər hücumdan sonra necə əridiyini, necə yox olmağa başladığını görməklə həqiqətə daha yaxın düşmək olar...

Bu gün Ona sadəcə «mübariz istiqlal şairi» deyib keçmək qədər bəsit bir qiymətləndirmə ola bilməz. Yaşanmış bir taleyin, baş vermiş məntiqi və ya qeyri-məntiqi bir sonluğun haqqında o psixoloji yaşantuların dərinliyinə varmadan, «qorxmaz, çəkinməz» kimi adi sözlərlə dəyər vermək də yanlışlıqdır... Bu gün Əhməd Cavadın faciəsini anlamaq, dərk etmək üçün o Zamana, o Mühitə, o Qələm «dostlarının» əhatəsinə ehtiyac var.

Onun yaşadıkları azğın bir Selin cənginə düşüb axmaqda olan insanın yaşantılarına bənzəyir... Sel gəldisə və sən də o axının düz ortasına düşdünsə və üstəgəl çaba göstərdikcə getdikcə daha çox boğulduğunu hiss və dərk edirsənsə, özünü, yorğun bədənini və yorğun ruhunu axının ixtiyarına buraxmaqdan başqa nə qalır ki edə biləcəyin? Çaba və dönməzliyin işə yaramadığı anlarda məğlubiyyəti etiraf etmək də Qəhrəmanlıqdır. Mənim üçün Əhməd Cavad bütün bu sarsıntılardan keçmiş, qanı, canı, ruhu ilə İtiracəklərinin–Sevgisinin, övladlarının, Həyatının–qorxusunu dadmış, ağrısını duymuş, «etiraf şeirləri»ndə belə, həqiqətdən yan keçə bilməyən bir Şairdir. Həm Qalib, həm də Məğlub Şair.

Onu Qalib edən şeirləri idi. Zamana sinə gərdilər, yaşadılar, qaldılar, bundan sonra da yaşayacaqlar. Məğlub edən isə... Süqut edən dövləti, inancı idi. Süqut edən bir dövlətin və quruluşun isə təklənmiş və qalib Şairi olmaq mümkün deyil. Ona görə də Bu Gündən O Günə boylanıb qalibiyyətlə məğlubiyyəti bir Taledə yaşamış bu şairin həyat hekayəti haqqında, az da olsa, danışmaq istədik. Əhməd Cavad olana qədərki–repressiyaya uğrayana qədərki taledən... Amma bütün bu anlamaq çabalarının başında, hər şeydən əvvəl, bir Sevgi dayanmalıdır. Hər anlamda Sevgi... Çünki Əhməd Cavadın bayraq ünvanlı bu misrası, əslində, onun özü haqqında söylənilsə, böyük Həqiqət olar:

Əhməd Cavad, «Sən öylə bir şeirsən ki, sevməyənlər anlamaz»...

Nərgiz Cabbarlı

Əhməd Cavad həyatının əlamətdar illəri

1892-ci il 5 may – anadan olub.

1906–1912-ci illər – Gəncə Ruhani Seminariyasında oxuyub.

1912-ci il – Azərbaycana maddi yardım almaq üçün Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvü kimi Türkiyəyə gedib.

1912-ci il – Balkan müharibəsi ilə bağlı İstanbulda qurulan «Qafqaz könüllü hissəsi» sıralarında döyüşüb.

1913-cü il – Qafqaz Şeyxülislamı Məhəmməd Pişnamazadəyə imtahan verərək «şərəfli türk və fars dili müəllimi» adını alıb.

1914-cü il 15 noyabr – Birinci Cahan müharibəsində Osmanlı dövlətinin iştirak etməsi münasibətilə «Qara dəniz» şeirini yazıb. Bu şeir 80 ilə yaxındır ki, Türkiyədə ən ali məclislərdə milli marş kimi səslənir.

1914-cü il – Birinci Cahan müharibəsində türk və müsəlman xalqlarına kömək məqsədilə doktor Xosrov bəy Sultanovun təşkil etdiyi «Cəmiyyəti-xeyriyyə»nin sədr müavini və katibi kimi Batuma gedir.

1916-cı il – Azərbaycandan Türkiyəyə gedən nümayəndə heyətinin tərkibinə salınır.

1916-cı il – «Qoşma» adlı şeirlər kitabı çap olunur.

1916-cı il – Şükriyyə xanımla evlənir.

1918-ci il – yaxınlaşan mart hadisələrinin qarşısını almaq və Azərbaycan xalqını soyqırımından qurtarmaq üçün Azərbaycan nümayəndə heyətinin sədri kimi Türkiyəyə gedir.

1919-cu il – «Dalğa» kitabı nəşr olunur.

1919-cu il – «Türk dilinin sərf və nəhvi» kitabı nəşr olunur.

1919-cu il – Üzeyir Hacıbəyli ilə birlikdə Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin dövlət himnini yazır.

1919-cu il – şair N.B. Yusifbəylinin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Darülfünununun təşkilində iştirak edir.

1920-ci il aprelin 14-ü – müəllimi İdris Axundzadə ilə birlikdə Xəlil Paşanın yanına, Azərbaycan Demokratik Respublikasına rus işğalçı ordusuna qarşı kömək məqsədilə Dağıstana gedir.

1920-ci ilin mayı – Gəncəyə gəlir və şəhər Maarif şöbəsinə öz xidmətini təklif edir.

1920-ci ilin sentyabrı – Gəncə Xalq Maarif şöbəsinin sərəncamı ilə Quba qəzasının Qusar rayonunun Xuluq kəndinə müəllim göndərilir.

1920-ci ilin sentyabrından–1922-ci ilin oktyabrına qədər – Xuluqda rus dili və türk dili müəllimi, məktəb direktoru, fasilələrlə Quba Xalq Maarif şöbəsinin rəhbəri olur.

1922-ci il – Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat və tarix fakültəsinə daxil olur.

1923-cü il – N.Nərimanov texnikumuna müəllim təyin olunur.

1923-cü il – ilk dəfə həbs olunur.

1924-cü il – dostu Hüseyn Musayevin köməkliyi ilə həbsdən azad edilir.

1924–1926-cı illər – Azərbaycan Şura Yazıçılar Cəmiyyətinin məsul katibi vəzifəsində çalışır.

1925-ci il – «Göy göl» şeirinə görə həbs edilir.

1927-ci il – Ali Pedaqoji İnstitutun tarix və filologiya fakültəsini bitirir.

1927-ci il – Bakıda Zaqafqaziya Pambıqçılıq İnstitutuna müəllim təyin olunur.

1928-ci il – Türkiyədə müsavətçilərin çap etdirdiyi «İstiqlal məcmuəsi»ndə 16 şeiri dərc olunur.

1930-cu il – yenidən Gəncəyə gedir.

1930-cu il – Gəncədə Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda türk və rus dilləri kafedrasının müdiri və dosent təyin olunur.

1933-cü il – professor adı alır.

1931–1934-cü illər – Gəncə Dram Teatrında ədəbi hissə müdiri işləyir.

1934-cü il – Bakıya Azərbaycan Şura Yazıçılarının Birinci Qurultayına Gəncədən nümayəndə kimi göndərilir.

1934-cü il – Bakıya «Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı»nda işləmək üçün dəvət olunur.

1935-ci il – «Azərbaycanfilm» studiyasında sənədli filmlər şöbəsinə müdir təyin olunur.

1936-cı il – «Azərbaycanfilm» studiyasındakı vəzifəsindən azad olunur.

1937-ci il – Ş.Rustavelinin «Pələng dərisi geymiş pəhləvan» poemasını gürcü dilindən tərcümə edir.

1937-ci il – hələ çap olunmamış bu poema hökumət müsabiqəsində birinci mükafata layiq görülür.

1937-ci il – ilk böyük həcmli nəsr əsəri olan «Sədəf» romanını bitirir.

1937-ci il martın 21-i – Şura Yazıçılar İttifaqının üzvlüyündən «xalq düşməni» kimi xaric edilir.

1937-ci il martın 25-i – işsiz qalır.

1937-ci il iyunun 4-ü – sonuncu dəfə həbs və repressiya edilir.

1937-ci il oktyabrın 12-dən 13-nə keçən gecə – Bakıda güllələnir.

1937-ci il 14 oktyabr – ailəsi həbs edilir.

1938-ci il – həyat yoldaşı Şükriyyə xanım 8 illik həbs cəzası ilə Qazaxıstana sürgün edilir.

1937–1955-ci illər – adı və əsərləri yasaq edilir.

1955-ci il – «iş»ində cinayət tərkibi olmadığına görə reabilitasiya edilir.

1958-ci il – Sovet hakimiyyəti illərində ilk dəfə «Şeirlər» kitabı çap edilir.

1961-ci il – tərcüməsində F.Rablenin «Qarqantua və Pantaqruel» kitabı nəşr edilir.

1962-ci il – V.Şekspirin «Seçilmiş əsərləri» kitabında onun tərcümə etdiyi «Otello» və «Romeo və Culyetta» faciələri nəşr edilir.

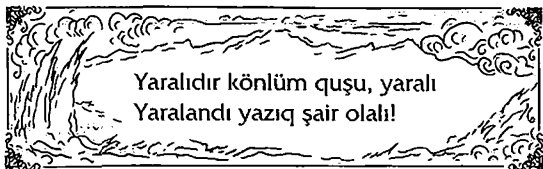
1978-ci il – «Pələng dərisi geymiş pəhləvan» kitab şəklində işıq üzü görür.

1991-ci il – «Sən ağlama, mən ağlaram» kitabı çapdan çıxır.

1992-ci il – İkicildliyi dərc olunur⁷.

2005-ci il – «Seçilmiş əsərləri» Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin «Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında» 12 yanvar 2004-cü il tarixli Sərəncamı ilə nəşr edilir.

⁷ Mənbə: Əli Sələddin. Azərbaycanın görkəmli adamları. Əhməd Cavad. Bakı, «Gənclik», 1992, səh. 312–315

BƏN KİMƏM?

Soranlara, bən bu yurdun
Anlatayım nəsiyəm:
Bən çeynənən bir ölkənin
«Haqq!» bağıran səsiyəm!

Bən şairəm, doğru, amma
Başqa dilim, diləyim!
Bu gördüyüm xərabədə
Nə nəşidə söyləyim?!

Toxundumu yazdıqlarım
Qəlbin incə telinə?
Bax, nə haqsız bir axın var
Yoxsulların elinə?!

Sən nə dersən bu sevdalı,
Həm bu dərqli gedişə?
Ey yarımın həsrətilə
Boynubükük bənövşə!...

Bən qıyamam yar gəlirkən
Salladığım məndilə,

Ah, ey fələk, ağlar isəm
Göz yaşımı kim silə?!

Gəncə, 1919, 20 dekabr
«Dalğa» kitabından

YARALI QUŞ

Yaralıdır, könlüm quşu yaralı,
Yaralandı yazıq şair olalı!

Bir dərinlikdə ki, hər düşən çıxmaz,
Qurtulmaq istəyir, qanad yaramaz!
İmdadına gələn ümidindən az,
Yaralıdır, könlüm quşu yaralı!

Dost ararkən ovçu çıxdı yoluna,
Əzrayıl sağına, ölüm soluna,
Vurma, ovçu, qanadına, qoluna,
Yaralıdır, könlüm quşu yaralı!

Aman ovçu, bunun halını düşün,
Gözündə yaşı var, qoy onu töksün,
Sonra amadədir ölümə hər gün,
Yaralıdır, könlüm quşu yaralı!

Kədərli bir qəlbin yanıq fəğanı,
Yandırar ürəyi daşdan olanı!
Ovçu, bu çırpınır, öldürmə bunu,
Yaralandı yazıq aşiq olalı!

Yurdundan ayrılmış, yuvadan uzaq,
Dostunun könlündən, gözündən iraq,
Ümidi sənədir, ey yaradan haq,
Yaralandı yazıq aşiq olalı!

5 dekabr, 1913
«Qoşma» kitabından

BƏN BULMUŞAM

Ey Tanrının cənnət uman qulları,
Bən cənnəti bu dünyada bulmuşam!
Aramaqdan bezdiyiniz yolları
Aramadan bən sevdada bulmuşam!

Oxşayaraq yıldızını, ayını,
Bən sayamam cənnətimin sayını,
El deyən cənnətin bən bir tayını
Açıq gözlü bir rüyada bulmuşam!

Eşitmədən, anlamadan yerini,
Dərvişlərin çağırdığı pirini,
İnanmışım ərənlərin birini
Uc-bucaqsız bir səhrada bulmuşam!

Daşıyanlar vicdanların darını,
Bucaqlarda arar gözəl yarını,
El cəfada diləndigi varını,
İmanını, bən səfada bulmuşam!

Yürəkdən «ney»lərə çəktirən «yahu»!
Aşığın inləyən telə sorduğu,
Böyüklərin sanıb, heyran olduğu
Nöqtəyi bən macərədə bulmuşam!

Şərqin gülü, neyi, meyi, nəvası,
Qərbin könül sıxan ağır havası,
Rahiblərin, keşişlərin duası
Umduğunu masəvada bulmuşam!

Çıxmışkən günahı vaizin dizə,
Vəz edib durmaqda bax yenə bizə!
Söylənəcək sözü dinə, dinsizə,
Vicdandakı bir sədada bulmuşam!

Bən ki, hindin sufisinə, sözüne
Qulaq verməm, Qərbin baxdım yüzünə,
Büründüyü tülə deyil, gözüne
«Ney»dəkini bən nəvada bulmuşam!

Ağlamazsa qara bəxtin buludu,
Bəsliyor vicdanım bir böyük duyğu!
Hər iki dünyanın nerdədir sonu,
Cavabını intihada bulmuşam!

İnandım ki, hər fəryadın sonu var,
Bir gün gələr, Yer üzündə yaz olar,
Gələn günü düşünənlər, yazanlar,
Duyduğunu bu xülyada bulmuşam!

Çakva, 1919, 11 aprel
«Dalğa» kitabından

OF, BU YOL

Bənim yolum yalançı
Girdablarla dolmuşdur.
Yıxılmamaq bu yolda
Bana haram olmuşdur.

İman etmək güc olmuş,
Bir doğruya, yalana,
Hər kəs əngəl oluyor
Bir imanda qalana.

Hər gün yeni bir ümid,
Hər gün yeni bir xəbər.
Ancaq dünya əskidi,
Haqq və doğru nə gəzər?!

İnsaniyyət, o bir kitab –
Hər oxuyan yalançı.
Güc, bir həyat meydanıdır
Hər bir güclü talançı!

Yazıq bir çox məhkumlar
Hər bir sözə inanmış!
Sonra baxmış, qızaran
Şəfəq deyil, qan imiş!

Göy üzünün şimşəyi
Yıldırım, yağmuru
Soyutmadı, bu insan
Qanı içən dəmiri!

Ey Allahım, yanıltдын
Hər bir doğru addımı.

Yoxsa yoxsul dünyadan
Ədalətin qalxdımı?

Ey dinlinin, dinsizin
İnandığı son qüvvət!
Qalmadımı səndə də
İnsanlara mərhəmət?!

Bən ki bilmək istərdim
Kimlər ağlar, kim gülər?
Onunçündür etmişdir
Fələk bəni dərbədər!

Arıyorkən təsəlli
Baxdım mavi göylərə!
Bulamadım bir nöqtə,
Çıxamadım bir yerə.

Bən söylədim dərdimi
Tazə yaşıl yarpağa!
Daha dərdim bitmədən
O sərildi torpağa!

Nə yoxsuldur təbiət,
Ömrü nə az çiçəyin?!
Yazıq bağban sana ki,
Boşa çıxdı əməyin!

Bezdim artıq, qəhr olsun
Murdarlaşdı bu əsr!
Yaxşı günlər keçiyor,
Tövbə ölüm gətirir!...

«Dalğa» kitabından

NƏ ÜÇÜNDÜR?!

Nə üçündür bu keşməkeş... bu qovğa?..
Nə üçündür tərs yaranmış bu dünya?
Nə üçündür sabah, axşam oluyor,
Açan güllər bu tezliklə soluyor?
Bu sızlayan qəhqəhələr nədəndir?
Neçin belə –son yaraşlıq kəfəndir?
Kim yaratmış bu yerləri, göyləri?
Kim eləmiş məni belə sərsəri?
Neçin çoxdur yarayandan yaramaz?
Neçin belə arayandan bulan az?
Nə olmuşdur neyi gəlmiş nəvayə?
Onun da mı bəxti uyğun cəfayə?
Ey ağlayan beşikdəki biçərə,
Bəxtin gəlmiş, düş beşikdən avarə!
O ki belə məhv eləyir dünyayı,
Qıran yoxmu o uğursuz ox-yayı?
Bu hər zaman olacaqdır, eləmi?
Gül yanaqlar solacaqdır, eləmi?

Əskilərin fəlsəfəsi, hikməti,
Dünyalarca elmi-ürfan lüğəti;
Alimlərin çıxardığı haşiyə,
Zahidlərin yapışdığı haqq deyə;
Rahiblərin dindaranə ədəsi,
Sofilərin meti, meyi, sədəsi;
Bunlar hamı qurularçün əcəba?
Bu müəmma, yenə əski müəmma!
Hamı deyir, inan mənə sözüm haqq!
Qarışmışdır bir-birinə haqq-nahaq.
Deyirlər ki, yerdə din var, kitab var.
Hər bəndədən sorulacaq hesab var.

Mən dedim ki, kim soracaq və nerdə?
Dedilər ki, o qəlbində, hər yerdə?
–O var isə, yalnız vicdan olacaq!
Fəqət bundan ölüm çıxmaz mühaqqah.
Fəqət solan ortalıqda gülümdür,
Mənim dərdim ayrılıqla ölümdür!

Mən doğrusu, daim gülmək istərəm,
Nə öldürmək, nə də ölmək istərəm!
Artıq yetər Yer üzündə axan qan,
Yetər artıq bu göz yaşı, bu hicran!
Mən istərəm yaşıllıqlar solmasın!
Sevdaların sonu hicran olmasın!
Qurumasın gözəl üzdə tər danə,
Nə ağlasın bülbül, nə də pərvanə!
Dilindəki aşiqanə qəzəli
Qoy oxusun o qəlbimin gözəli!
Ürəyində nə dərd qalsın, nə qayğı,
Mən görməyim səadət sonunu!
Ölüm getsin, qalmasın da kölgəsi,
Olsun dünya–o bir sevinc ölkəsi!
Ah, bu günlər könül belə umunca,
Dəyişsəydi bir göz açıb yumunca!
Ey uçarkən düşüb ölən kəpənək,
Sən də gözlə, elə bir gün gələcək!

Qusar, 1921, 3 mayıs
«Şükriyyənamə»dən

QALDI

Mən dünyanın qucağında,
Vətən adlı bucağında
Yandım fəraq ocağında,
Közüm söndü, külüm qaldı!

Gözlərimi açan gündən
Uzaq oldum toy-düyündən,
Nələr umdum mən bu gündən,
Neçə ayım, ilim qaldı.

Nəgmə deyən bir quş oldum,
Ürəklərə qonmuş oldum,
Məhəbbətə uymuş oldum,
Şirin-şirin dilim qaldı.

Belə imiş zaman demək?
Nə düşünmək, nə qəm yemək?
Onun-bunun nazını çək,
Özüm getdim, elim qaldı!

Batum, 1916. sentyabr
«Şükriyyənamə»dən

DƏRDİM

Nə yaman dərddir bənimki,
Söyləməyə dilim yoxdur.
Nə qəribəm qərib kibi,
Nə dərd bilən elim yoxdur!

Qaldım belə, bir ah, bir bən,
Tanrım sənsən, pənahım sən!

Başım üstə qara bulud,
Qaranlıq kölgə salmaqda.
Dəniz söylər «Onu» unut,
Gecikdi könül almaqda!

Nə yapayım, ah, bu günlər?
Onunçün yürəgim titrər!

Ahlar dönmüş, yağmur olmuş,
Yer üzünə düşər, ağlar.
Viran eldə yatan bayquş
Üçün yuva bizim bağlar!

Nə çıxar biz sızlamaqdan?
Boş təvəkkümidir haqdan?!

Əski «Turan» masalları
Kor aşığın sinəsində.
Tənəzzül et, dinlə barı,
Bax, nə coşqunluq səsində!

Bir kişnərsə erkək atlar
Azğının yürəgi partlar!

«Turan»ın şanlı toprağı
Nerdədir taxtı, divanı?
«Yaşa»nın cırıq yaprağı
Yol göstərir, gedən hanı?

Yazıq yoldan sapanlar!
Çürük bütə tapanlar!

Çakva, 1917, 1 mart
«Dalğa» kitabından

GƏLMƏ

Albərək təkrar Bakıya gələcəkləri xəbəri çıxdığı vaxt söylənilmişdir.

Bu dağlar bənimidir, yeni gün gördü,
Boğar səni ahım, ey duman, gəlmə!
İnanma fələyə, üzü dönükdür,
Bir üzü gülməyir hər zaman, gəlmə!

Ey yağmursuz bulud, uğursuz kölgə,
Dəyişməm bən «alı» o çirkin rəngə,
Sevdası könümdə bir dağın ölkə
Baxar yad gözlərə pək yaman, gəlmə!

Könüllər bir dəniz, coşdurma onu,
Coşqun könüllərin fırtına sonu,
Sən ey Şimal yeli, gəl etmə bunu,
Yox isə əmrinə uymayan, gəlmə!

Sən ey gözlərimə batan quruntu,
Sağlam bir imana səndən nə qorxu?!
Bəslərsə vicdanlar pək böyük duyğu,
Yenilməz bir qala – hər vicdan, gəlmə!

«Dalğa» kitabından

YAZIQ

*Azərbaycan mühərrir və şairləri tə-
rəfindən nəşr edilən «Qardaş köməyi»
üçün yazılmışdır.*

Dəniz dərdə düşər, dalğalar ağlar,
Dağlara dərd gəlsə, dumana yazıq!
Sənsiz öz elində qərib kəsilib
Durnalardan xəbər umana yazıq!

Bir quş oxur bizə sabah əzanı,
Çağırmaqda yola yoldan azanı,
Ərənlər söyləyən, Allah yazanı
Duymadan yox olan imana yazıq!

Zəməmin dərđini dinləyən qardaş,
Ölkəndə bir könül yapmaya uğraş!
Açılınca yollar Kəbəyə birbaş
Bir könül yapmayan vicdana yazıq!

Gün batanda sarı bulud sarısı,
Söylər sizə düşmüş dərđin yarısı!
Ey elin xanımı, qızı, qarısı,
Əl açmış bacılar düşmana, yazıq!

Çakva, 1917, 10 fevral
«Dalğa» kitabından

QALDI

Bir gül əkdim açılmanmış dərđilər,
Zəhmətimdən mənə bir tikan qaldı.
Əmək çəkdim, gün keçirdim, gül əkdim,
Əməyimdən solğun bir fidan qaldı.

Nə yazım yaz, nə də günüm gün oldu,
Könlümün çiçəyi açmadan soldu,
Qanadımı bir uğursuz əl yoldu,
Yerində bir damla quru qan qaldı.

Söylədiyim boş söz, tökdüyüm qan-yaş,
Haqqıma, –kim isən –əl vurma, yavaş,
Yavaş ki, dərdimə ağlayan qardaş
Yerində, arxamda bir düşman qaldı.

Yaralandım, sarmadılar yaramı.
Yas gününə döndərdilər bayramı,
Əlimdən aldılar son bir çaramı,
Əsəri ruhumda bir fəğan qaldı!

8 aprel 1913

«Qoşma» kitabından

KÖLGƏM İLƏ MƏN

Bir gün bezdim, mən kölgəmə dedim ki:
–Bəsdir daha, əl götür bir yaxamdan!
Gecə-gündüz işin-peşən yoxmudur?
Çəkilməzsən bir dəqiqə arxamdan.
«Uf» demərəm aylar-illər uzununu,
Mən görməsəm o mübarək üzünü!

Kölgəm dedi: –Ey vəfasız, səninlə
Bir saatda gəlmədikmi dünyaya?
Dadsız ömrü nə eylərdim? Əzəldən,
Mən səninçün düşmədimmi qovğaya?

Eh, bilsən də, bilməsən də, eyniyik–
Mənə qalsa, biz ayrılan deyilik.

1921, 2 dekabr

AXŞAMLAR

Ölkənizdə varsa sizin bir qərib
Baxın gözlərində nə var axşamlar!
Qəribin halını vətəndən əsən
Tanrının yelləri sorar axşamlar!

Qayıq qucağında, dəniz üzündə,
Dalğanın nəğməsi deyil gözündə,
Bir şeylər söyləyir onun sözündə,
Könül bir incəlik duyar axşamlar!

Açmayır dərini qərib bir kəsə,
Qulaq verib durur hər yanıq səsə,
Vətən müjdəçisi ruzigar isə
Bəzi günlər olur, susar axşamlar!

Bir söz ismarlamış, bəlkə, yar eli,
Nədən anlaşılmaz quşların dili?
Sanki boğmaq istər göş yaşı seli,
Qəribin gözləri yaşar, axşamlar!

Axşam ona kədər, ona düşüncə,
Toxunmayın qərib qəlbi pək incə!
Yollarla söyləşir məktub gəlincə,
Onunçün yollara baxar axşamlar!

Əcəb, yoxmu onun bağçası, bağı,
Güllərə baxmayı, gül solu-sağı,
Sən, eylə gəl, onu sanıma bayağı
Nasıl duymadınmı coşar axşamlar?

Ey o yanıq qəlbin eli, vətəni,
Varmı səndə onun halın soranı?
Əcəb sağmı onlar, varmı qalanı?
Varsa söylə, qələm yazar axşamlar!

Qudaud, 25 mart 1916
«Qoşma» kitabından

ƏFƏNDİYƏ

Dəng eyləmə məni artıq qalmamış
Ehtiyacım cənnətinə, əfəndi!
Hanı səndən huri satın alanlar?
Onlar gəlsin xidmətinə, əfəndi!

İnan ki, bir başqa «əmma»sı yoxdur,
Şerimin büsbütün vicdanı aydın!
Eşqimin bir başqa «ima»sı yoxdur,
Onun haqqa tapan imanı aydın!

Hər yolun bulundu şəkki yəqini,
Nisyanla qarışıq hər kəsin dini,
Fəqət tozlanmamış onun çibini
Var isə şeirimizin nisyanı, aydın!

Baxsın bəsirətsiz gəlib keçənlər,
Doğrunun yerinə əyri seçənlər,
Bilsin bu haqq sözə kəfən biçənlər,
Ki, mənim eşqimin quranı aydın!

Quba, 1922, 10 avqust

YENİ TÜRK ƏLİFBAÇILARA

Mən bir aşiqəm ki, bu çaldığım saz
Dumanlı dağlara səs salacaqdır.
Anlatdığım dildə inləyən avaz
Elin xatirində çox qalacaqdır!

Doğrayacaq səsim dağda dumanı,
Dinləyəcək məni dağın çobanı!
O mənim sorduğum «sevdiyim hanı?»
Təbiət dəyişib, yaz olacaqdır!

Qorxutmayıb məni bu yanmayanlar,
İsrafil surundan oyanmayanlar!
Göstərdiyim yola inanmayanlar
Yenilik yolunda ad alacaqdır!

Mən şahid tuturam ayı, yıldızı,
Aylacaq yurdun oğulu, qızı;
Oyankı ellərin özbək, qırğızı
Bu yeni dərgaha yol bulacaqdır!

«Gələcək», oktyabr, 1922, №1

DİLİMİZ

Baxaq dilimizə, nələr görünür?
Oxuyub anlamaq yazmaqdan gücdür.
Yazan düşünmədən yazsa da belə,
Oxucu beş-on gün gərək düşünə:
Ki, anlasın bu söz ərəbmi, farsını?
O ki qaldı mənə... anlayan hanı.
Çoxları anlamaz millətdən, aydın,
Bircə parçasını şair yazanın.
Gün oldu şairlər göyə çıxdılar,
Bu yazıq millətə ordan baxdılar.
«Od» etmədi, yağdı «atəş» başına,
«Siyah» qondardılar «qara» qaşına.
Alınır «dil»ləri «zəban» verilir,
İsmaqlanıb «baran», «yağmur» kəsilir.
«Ağ»ları «bəyaza», «sarı»sı «zərd»ə
Döndü. Can dayanmaz bu ağır dərdə.
Dəyişdi hər şeyi, «bum» oldu «bayquş»,
«Əlbəsə» geyildi, «paltar» qaldı boş.
«Düzlüy»ün yerində bir «istişamət»,

Görərək, yeməli zənn etdi millət.
Çalındı «qardaşı», gəldi «bərədər»,
«Bacı»nın yerində «həmşirə» gəzər.
Nədir bu qiyamət, nə işdəsiniz?
Ey bizim qocaman ədiblərimiz?
Yaxşısından tutub bu «el oğlunu»
Fars ilə ərəbin bir «həmvətən»i
Şəklinə soxdunuz, baxınız sonra,
Oxunacaq lənət belə yazana!

12 aprel, 1913

«Qoşma» kitabından

ŞEİRİM

Şeirim sınıq bir türk sazı, ağladaraq tellərini
Adaq-adaq gəzmək istər könlüm Turan ellərini!
Bən bir Turan yolçusuyam, əlimdə bir sönük məşal,
Aman, şeirim, hümmət eylə, aman, təbim, bir qanad çal!
Açın qəlbim qubarını, baxın nədir baş yazısı?
Əvvəl Allah göndərəndir, sonra Türkün bayatısı!
Turan öylə bir müqəddəs Kəbədir ki, hər bir daşı
Kölgəsində düşər yerə Türkün əgilməyən başı!

«Qoşma» kitabından

QASPIRINSKI ÜÇÜN

Milli sazlar çalır matəm... müsibət...
Başdan-başa qan ağlayır bir millət!

Dağlarına çökmüş matəm havası,
Baxdım ağlar Türkün bağı-bağçası.

Dedim nədir dərdin çarası?
Nədən qara geymiş dostlar obası?
Oxunur alnında dərin bir tasa,
Qoca Türk, sən nədən batdın bu yasa?
Tutmuşsa bənzərsən xanlar qazası,
Çoxmu böyük dərdin, yoxmu dəvası?
Ortaq çoxaldıqca, kədər azalar,
Anlat, bu duruşun bəni yaralar!
Bayatına yaşlı şeirim qoşulsun,
Sənin dərdin, mənim şeirim bir olsun!
Yıxıldı bir Kəbə mövtin əlindən,
Yanığ bir səs gəlir Zənzəm elindən!
Hacər qurban verdi, Tanrı sınaadı,
Bənimkini qoyub onu almadı.

Gəncə, 1914, 22 sentyabr
«Qoşma» kitabından

BİR GÜN

Hicranlar, ələmlər, tufanlar içrə
Qısıq bir səs kimi eləcəyəm bən!
Böylə göz yaşıyla keçən ömrümün
Sonunda bir acı güləcəyəm bən!

Eşqimin nə imiş bilməm günahı?
Yıxıldı qəlbimin istinadgahı.
Nəsibim olsa da dünyanın ahı,
Bir gün göz yaşımı siləcəyəm bən!

Yaxında didarın nəsib olmasa,
Ümidsizlik bəni düşürməz yasa!
Alaraq əlimə dəmirdən əsa
Bir gün hüzuruna gələcəyəm bən!

Tutuldum tufana, sarıldım sana,
Sən ey qırıq qələm, gəl bir tüğyana!
Dözmək güc olarsa böylə hicrana,
Səninlə dərdimi böləcəyəm bən!..

QUŞLARA

Yavaş uçun, nazlı quşlar, sizə mənim bir sözüm var,
Doydunuzsa bu yerlərdən, kimə qaldı bu yuvalar?
Siz də, bəlkə, insan kimi buraxdınız yuvalarda
O gülüzlü balanızı... Yoxsa nə var havalarda?
Aman, quşlar, mən yanıldım, sizdə ürək nur parçası,
Bizdə murdar yığıdır, o məhəbbətin Kərbəlası!
Sizdə heç bir baba yapmaz belə müdhiş cinayəti,
Bizim kimi sizdə yoxdur anaların xəyanəti.
Gedin, quşlar, gedin, Allah yaxşı yollar versin, gedin,
Siz kimsədən inciməyin, kimsə sizdən inciməsin!
Aman, quşlar, bilməm nə var bu məzarlıq aləmində?
Ruhum aydın bir iz arar bu qaranlıq çöl içində.
Varsa sizdə artıq qanad, Allah üçün, verin mana,
Mən də sızsiz qəribsədim, uçmaq istər ruhum daha!
Heç olmasa, onu alın –çox yazıqdır–yanınıza,
Nazlı quşlar, sığınmışam adınıza, şanınıza!

5 fevral, 1914
«Qoşma» kitabından

ŞEİRİM

Şeirim, o bir sınıq könül ənqazidir bənim,
Şeirim deyilmidir bənim ən zorlu düşmənim?
Bən nəşə istərim, o, fəqan dinlədir bana,
Öz sözlərim həyatıma matəmgah olmadadı!?

15 dekabr 1913
«Qoşma» kitabından
M.Ş.

Sən kimsən, ey qatil, hansı millətsən?
Vicdan pəncəsilə canın didilsin.
Sən nasıl öldürdün bütün milləti?
Nasıl sərdin yerə böyük şövkəti?

2 iyun 1913
«Qoşma» kitabından
H-C

Ey axund, ey pişivayi-əhli-iman, bir utan!
Əllərindən dad edir ehkami-Quran, bir utan!
Hansı dinin əhlisən sən, yoludur göstərdiyin?
Ümməti məhv eyləyəndə varmı iman, bir utan!
Hansı «Quran»dır sənə öyrətdi şeytan sirrini?
İşlərinçün qaldı şeytanlar da heyran, bir utan!
Zati-napakında, yahu, hissi-rəhman yoxmudur?
Saymadın Allahu, ey Allaha düşman, bir utan!
Saldırıb sən ac köpəklər kimi tək qan içməkdən bütün
Əllərin qan, dişlərin qan, surətin qan, bir utan!
Geydiyin əmmamə ağ, amma yazıq qəlbin qara,
Daşmısan, daşdanmı ruhun, ey müsəlman, bir utan!
Kor gözün, şil əllərin bir qovmu məhv etməkdədir,
Bax, onun ənqazidir bu ahu-fəqan, bir utan!
Çox uzaqlaşdın həqiqətdən, dur, Allah eşqinə,
Ey həqiqət qatili, ey canlı peykan, bir utan!
Toqi-lənətdən nişanın var, çalış-əz, parçala,

Başqa bir şöhrət qazanmaqçın yox imkan, bir utan!
Milləti sərməst edən sözlər – o pək müdhiş şərab –
Həp sənindir, dəhşətindən xamə lərzan, bir utan!

16 aprel, 1913
«Qoşma» kitabından

* * *

Qara günlər əl götürməz yaxamdan,
Yazmasın mələklər sözümü küfran, –
Yaradılışımdan olmuşam peşiman!

25 mayıs, 1913
«Qoşma» kitabından

DAN ULDUZU

Bu qaranlıq gecə nə qədər sürdü,
Yetiş imdadıma, ey Dan ulduzu!
Barı sən gəl, mənə yuxu gəlmədi,
Yetiş fəryadıma, ey Dan ulduzu!

Qudurğan qasırğa, çarpaşlıq yollar,
Yolumda zülmət var, uçurumlar var,
Yetiş ki, ömrümün karvanı ağlar,
Aman, gəl dadıma, ey Dan ulduzu!

Bu sönük ulduzlar məni aldadır,
Süzgün gözlərinlə gəl «onu» andır,
Gözlərim yolunda, üzüm haqqdadır,
Aman, sən «yox» demə, ey Dan ulduzu!

Gəncə, 1914, 21 fevral,
«Qoşma» kitabından

İsmarladım nişanlıma–
Mən Turana gediyorum.
Qardaşımı qurtarmağa
Türküstanə gediyorum.

Bayrağıma xain baxan
Xain gözə mən tikanam.
Vurulursam kölgəsində
Hələl olsun ona qanım!

Şəhid olsam dost elində
Mənə məzar qazılsın da!
Qazandığım yerin adı
Xaqanıma yazılsın da!

Gəncə

«Gənclər yurdu», 14 avqust, 1918

AL BAYRAĞA

Gül rəngində bir yarpağın
Ortasında bir hilal!
Ey Al Bayraq, sənin rəngin
Söylə, neyçün böylə al?!

Hakim olub bir torpağa,
Ona etmək böylə naz?
Səndən başqa bir gözələ
Söylə, neyçün yaraşmaz?

Bu bənzəyiş nədən gözüm,
Şəhidlərin qanına?
Uğrunda can verənlər
Neyçün qıyar canına?

Yol üstündə dərddi nənə
Görür səni ağlamaz?!
Sən öylə bir şeirsən ki,
Sevməyənlər anlamaz!

Ey sevgili bayrağımın
O dalğalı duruşu!
Sandım salam rəsmi sana
Buludların yürüşü!

Sən ey hilal, al qoynuna,
Aldın göydən yıldızı!
Məftun etdin sən kəndinə
Ən sevdalı bir qızı!

Bakı, 1919, 24 iyul
«Dalğa» kitabından

AZƏRBAYCAN BAYRAĞINA

İngilislərin Bakıya gəlişindən sonra birinci dəfə Bakıya getdiyim vaxt – 10 aprel 1919-cu ildə parlament binası üzərində dalğalanın milli bayrağa söylənilmişdir.

ƏHMƏD CAVAD

Türküstan yelləri öpüb alını,
Söylüyor dərddini sana, bayrağım!
Üç rəngin əksini Quzğun dənizdən
Ərməğan yollasın yara, bayrağım!

Gedərkən Turana çıxdın qarşıma,
Kölgən Dövlət quşu, qondu başıma!
İzin ver gözümdə coşan yaşıma –
Dinlətsin dərddini aha, bayrağım!

Qayi xan soyundan aldığı rəngi,
Qocalmış Elxanla müsəlman bəgi.
Elxanın övladı, dinin dirəgi,
Gətirdi könlümə səfa, bayrağım!

Köksümdə tufanlar gəldim irəli,
Öpüm kölgən düşən mübarək yeri!
Allahın yıldızı, o gözəl pəri,
Sığınmış qoynunda Aya, bayrağım!

1919, aprel
«Dalğa» kitabından

ÇIRPINIRDIN QARA DƏNİZ

Çırpınırdın Qara dəniz
Baxıb Türkün bayrağına!
«Ah!» deyərdim, heç ölməzdim
Düşə bilsəm ayağına!

Ayrı düşmüş dost elindən
İllər var ki, çarpar sinən!
Vəfalıdır gəldi, gedən
Yol ver Türkün bayrağına!

İncilər tök, gəl yoluna,
Sırmalar səp sağ, soluna!
Fırtınalar dursun yana
Salam Türkün bayrağına!

«Həmiddiyyə» o Türk qanı,
Heç birinin bitməz şanı,
«Kazbek» olsun ilk qurbanı,
Heyran Türkün bayrağına

Dost elindən əsən yellər,
Bana şeir, salam söylər!
Olsun bizim bütün ellər
Qurban Türkün bayrağına!
Yol ver Türkün bayrağına!

Gəncə, 1914, 14 dekabr
«Dalğa» kitabından

ELİN BAYRAĞI⁸

Sən çıx bu minbərdən doğrunu söylə,
Yalvarma kimsəyə Tanrıdan başqa!
Küskünsə taleyin, sən ona küsmə,
Dinlə qədir səsin, çalış-çabala!

Bu bəxtsiz millətin daddığı acı
Çalış əlac olsun, diriltsin onu!
Düşmən başındakı o zəfər tacı
Görsün ki, ər qəmin deyildir sonu!

Qüruru cahandan, nuru haqdan al,
Hidayət etməyə yol azanları!
Gəlməsin yardımsız qəlbinə həlal,
Yardım: münavələr.... sübh azanları!

Təmiz alınıdakı tozu, torpağı,
Haqq üçün açdığın əllərlə sil!
Qalxıb, bir də enməz elin bayrağı,
O sənin, o mənim əlimdədir, bil!

«Dalğa» kitabından

⁸ *Qeyd.* Bu şeir 1918-ci ildə ilk dəfə Gəncədə ADC-nin elan olunduğu, üçrəngli bayraq qaldırıldığı zaman söylənilmişdir. Sonra şair onu təkmilləşdirib «Dalğa» kitabında çap etdirmişdir.

BİSMİLLAH

Atıldı dağlardan zəfər topları,
Bürüdü elləri əsgər, bismillah!
O xan sarayında çiçəkli bir qız
Bəklilər bizləri zəfər, bismillah!

Ey döyünən yürək, dumanlı şəhər,
Bilirmisən, bu zor gurultu nədir?
Aç sisli qoynunu, ordumuz gəlir,
Nişanlın qoynuna girər, bismillah!

Ey hərbin taleyi, bizə yol ver, yol!
Sən ey gözəl dəniz, gəl türkə ram ol!
Sən ey sağa, sola qılinc vuran qol,
Qollarına qüvvət gələr, bismillah!

Ey Bakı, sən qorxma, gəldik, gələli
Səninçün atıldıq daim irəli!
Sağ qalanlar annələrə təsəlli,
Şəhidlərin ruhu gülər, bismillah!

Ey düşman, alnının yazısı qara,
Öldürməz bizləri vurduğun yara!
Yolladığın qurşun ərməğan sana,
O kirli alnını öpər, bismillah!

Sən mərd olub dursan qarşımda əgər,
Qudurğan saçmalı növbətin keçər,
Sağlandığın torpaq qanını içər,
Yurdun olmaz sana sipər, bismillah!

Yurdumuzda bizə meydan oxuyan,
Murdar cəmdəkləri murdar qoxuyan,
Tək bir səslərini uzaqdan duyan
Düşmənim zaman istər, bismillah!⁹

Yasamal, 1918, 16 iyul
«Dalğa» kitabından

⁹ Həmin tarixdə türk əsgəri tərəfindən Bakıya hücum edildiyi vaxt yazıldı.

ŞƏHİDLƏRƏ

Azərbaycandakı Osmanlı şəhidlərinə

Qalx, qalx sarmaşıqlı məzar altından
Gəlmiş ziyarətə qızlar, gəlinlər!
Ey karvan keçidi, yollar üstündə
Hər gələn yolçuya yol soran əsgər!

Sənin qovduqların yabançı xanlar,
Qurtardı ölkəni tökdüyün qanlar!
Bax nasıl öpməkdə tozlar, dumanlar
Qərib məzarını, bən də bərabər!

Sənin qanındanmı düzlərdə böylə
Qüdrət bitirmişdir sayılmaz lələ?!
Dost elində qopdu bir yanıq nalə,
Yoxsa o nalənin ruhumu söylər?

Keçərkən göylərdən bir qatar durna
Ağlar buraxdığıın gözləri sorma!
Bax, doğru çıxmaqda gördüyün rəya,
Bəslədiyin əməl bu gün gülümsər!

Çarıqlı qardaşın, sadədil köylü,
Gəldi məzarına bir örük urdu,
Toplanıb baş-başa hər üçü, dördü
Hər gün köylü qızlar dərdini dinlər!

Gəncə, 1919, 10 mayıs
«Dalğa» kitabından

ŞƏHİD ƏSİR

Əsirim, umdum ki, Xızrım gələcək,
Çıxdım ki, yollara edəm sorağın!
Dedim gəlsən, könlüm, gözüm güləcək,
Baxdım bükük boynun, solğun yanağın.
Əsir cənazənlə qarşıma çıxdın!

Bir quşa zülm etdin, bir yuva yıxdın!
Şəhid qardaş, bu gün sizin obalar
Anar qərrib səni, düşünüb ağlar.
Qardaş yada salmaq böyləmi olar?!
Qapanmaz gözlərin, bir sözünmü var?
Qəbrin «gül» açınca ağlaram sana,
«Qara gün» keçincə ağlaram sana!

Dağlar gülümsərkən, dumanlar aldı!
Bükülməz qolların nədən boşaldı?
Gəldin, yoxsul ninən kimlərə qaldı?
Ölmə! Qardaş, ölmə! Düşmən çoxaldı,
Ölsən də, söz yox ki, qanın coşacaq,
Düşmən boğmaq üçün dağlar aşacaq!

«Qoşma» kitabından

HƏRBZADƏLƏRƏ

Ey görünməz dost elindən gələn quş!
Hansı murdar əllər yıxmış yuvanı?
Qərilmisən, yoxsa nədir bu duruş?

Əlindənmi aldı ovçu balanı?
Ovçu, görüm yavrun sənə qalmasın,
Əkdiklərin solsun, kölgə salmasın!

Qərib bacı, gözün nədən yaşarmış?
Öpmədinmi nişanlıni doyunca?
–Fələk sənə nə istərsə yaparmış?–
Ağladınmı qaçdığın yol boyunca–
Dikmə gözün hər yalqızca məzara,
Gedən gəlməz, bacım, baxma yollara!

Aşıqlardan səs yox, sazları qalmış,
Çoban, sürün hanı, tozları qalmış?!
Ellər köç eyləmiş, izləri qalmış,
Yolları qar basmış, yox gəliş-gediş,
Sizə nə çox ağır keçdi bu yıl qış?

Baxdım o yerlərdə buludlar ağlar,
Məzarlığa dönmüş bağçalar, bağlar.
Maralsız qaldınız, a qarlı dağlar,
Tutan olsa Sizdən maral sorağı,
Görəcək ki, hər yer düşmən yatağı!

Nişan məclisində şərbət kasası,
Qırılmış, yerlərə şərbət tökülmüş.
Baxdım, çalır sazlar ölüm havası,
Toylar qara geymiş, bellər bükülmüş,
– O yerlərə daha gəlin köçərmi?

Bu qanlardan adil Allah keçərmimi?!
Didilmiş bədənələr, yolunmuş saçlar,
Dağılmış yuvalar görmək istərsən;
Qardan kəfən geymiş, yoxsullar ağlar,
O ellərdə nə var bilmək istərsən, –
Sənə bir kamança hər şeyi söylər,
Mən bir kamançayam, tellərim inlər!

«Əzizim, ay haraylar,
Hər həftələr, hər aylar,
Gözü yolda dul bacımız
«Qardaş» deyib haraylar!

Onlar sənə göz dikərkən
Şərab içmə, düşün bir az.
Ey, hər zaman «mərdim» deyən!
Bundan artıq fürsət olmaz!

Ay ağalar, ay xanımlar,
Görün, sizə göz dikən var!

«Qoşma» kitabından

QAFQAZLISAN, SEV QAFQAZI!

Sev bu yalçın qayaları,
Bunlar şahin yuvası...
Sev bu ıssız ormanları,
Bunlar ərlər obası!
Olduğunu keçmiş günlər–
Geri dönməz, bilirsən!

Lakin şimdi günahımız
Pək böyükdür, əl vurma!

Qadınlardan belə qorxaq
Kişilərdən iş sorma!

Əsrlərcə Qara dəniz
Hayqıraraq, coşaraq;
Bu ölkənin hər yerini
Bu dağlardan aşaraq;
Yığılsa da, cəhənnəmlik
Qara üzlər ağarmaz!...

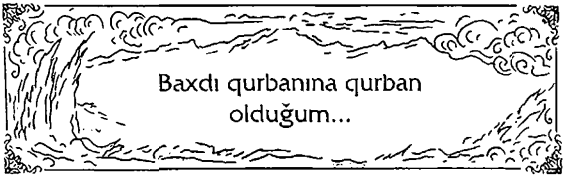
Dünyada bütün ellər
Bir araya toplansa;
Ölkəyi gedərməz
Ey ulu haqq, bağışla!

Yox, müqəddəs göy üzünə
Səslərimiz gedərməz!
Namussuzluq çox alçaqdır,
Bizi haqq da dinləməz!
Qorxaq, alçaq bir millətə
Tanrı da yol göstərməz!

Ay qardaşlar, iş başına!
Biz də bir iş görəlim!
Yarın haqqın hüzuruna
Tutalqacla gedəlim!

Yoxsa bizim bənliyimiz,
Varlığımız bitəcək!
Tarix bizi lənət edib,
Namus bizi itəcək!

1911, 25 yanvar
«Qoşma» kitabından

Baxdı qurbanına qurban
olduğum...

SƏN AĞLAMA

Bən deyən yox, fəlak deyən oldusa,
Əsdi yellər, gül yanağın soldusa,
Dərd əlindən ala gözlər doldusa,
Sən ağlama, bən ağlayım, gözəlim!

Uğurunda olmuş ikən sərsəri,
Bən öpmədən o qıvırcıq telləri,
Dağıtdısa təbiətin yelləri,
Sən ağlama, bən ağlayım, gözəlim!

Nərdə sənin hər aşiqə, hər gəncə,
Eşq oxuyan qəlbin, sönmüş o, bəncə,
Bulmayırsa qəlbin artıq əyləncə,
Sən ağlama, bən ağlayım, gözəlim!

Bir qul idim gecə-gündüz sizlərə,
Yazıq, bəni güldürmədin bir kərə...
Baxıb şimdi əlindəki izlərə,
Sən ağlama, bən ağlayım, gözəlim!

Bən baxarkən sən vurduğun yaraya,
Şimdi zalım fəlak girdi araya,
Bax, xəstə qəlbimlə gəldim haraya,
Sən ağlama, bən ağlayım, gözəlim!

«Maarif və mədəniyyət», fevral, 1923, №2
«Şükriyyənamə»dən

ŞÜKRİYYƏM ÜÇÜN

Bir gülsən, dərmişəm gənclik bağından,
Bir gülü, çiçəyi dərmərəm sənsiz!
Kam aldım ömrümün oğlan çağından
Bir bağa, bağçaya girmərəm sənsiz!

Söylə yadımdamı Çakva, Batumi?
Ovladın könlümü, çaldın ruhumu!
Kamana dönmüşdü qəlbimin simi,
Hurini, mələyi görmərəm sənsiz!

Nə çoxdur dünyada qənirsiz pəri,
Gözümə görükməz daha heç biri!
O qızıl saçları, ipək telləri
Əl atıb birini hörmərəm sənsiz!

Məndən xoşbəxt varmı dünyada, deyin?
Ay telli yavrusu Süleyman bəyin?!
Bəxtim tər lan imiş: yeyindən yeyin!
Heç kəsə bu bəxti vermərəm sənsiz!

Səninlə gəzərəm eldən-elə mən,
Bataram, çıxaram seldən-sələ mən,
Düşsəm də ağıza, dildən-dilə mən,
Yaşaya bilmərəm bir kərəm sənsiz!

Sonatək göllərdə üzsən də mənsiz,
Quş olub göylərdə süzsən də mənsiz,
Sən Əsli qalsan da, dözsən də mənsiz,
Alışıb yanaram mən Kərəm sənsiz!

Şükriyyə taleyim, şükür Xudaya!
Gördüyüm doğrumu, yoxsa pək rəya?!
Dolub ürəyimə bu dadlı xülya,
Şirin günlərimi sürməmə sənsiz!

Əvət, bu sevdanın səfası çoxdur,
Sevdasız həyatın mənası yoxdur!
Gözlərin yıldızdır, kirpiyin oxdur,
Ürək qübar olar—can vərəm sənsiz!

Şeirimin sözsən, sözün—ahəngi!
Üzündə bərq vurur güllərin rəngi!
Xəyalın, camalın gözəl çələngi,
İlham yetim qalar, ağıl—kəm sənsiz!

Gəncə, 1917
«Şükriyyənamə»dən

QURBAN OLDUĞUM

Bir xeyli zamandır, getdi, gəlmədi,
Əhdü-peymanına qurban olduğum!
İstədi, can verdim, qədir bilmədi,
O şirin canına qurban olduğum!

Dedim: ayrılığa yoxdur tavanım,
Ayrılıb getmişən sərvə-rəvanım!
Bir daha dönməzmi yosma tərlanım,
Adına, sanına qurban olduğum!
(O təmiz qanına qurban olduğum!)

Mən hey göyə baxdım, göy mənə baxdı,
Göylərə baxmaqdan gözlərim axdı,
Şimşək oldu, ancaq bir dəfə baxdı,
Baxdı qurbanına qurban olduğum!

Könül vermək istər bir müjdə yenə,
Sevgili yurdumun gözəllərinə!
Şeirinə can verib göylərdən enə,
O haqq divanına qurban olduğum!

O mənim şeirimizin ruhu, rəvacı,
Bütün gözəllərin başının tacı,
Bilməzmi ki, onsuz ömrüm çox acı,
Şöhrətü-şanına qurban olduğum!

Gözəlliklər yapma, duyğular cansız,
Mənə tən eyləyir hər yetən qansız,
Atılan oxlardan çıx gəl ziyansız,
Namü nişanına qurban olduğum!

Bir gecə yatmışdım qəmli, mükəddər,
Qəlbimi sıxırdı sonsuz fikirlər,
Birdən Günəş doğdu, açıldı səhər,
Baxdı gözlərimə o qumral gözlər!

Səsimə oyandım, bomboş bir otaq,
Dağların qarına dönmüşdü yataq,
Eşqimə, duyğuma yoxdu bir ortağ,
Bu iyi dünyada ixtilat qataq!

Batum, 1916

NIYƏ GƏLMƏDİN?!

«Mey»dən könül küsdü, sana sarıldı,
«Gəldim» deyib durdun, niyə gəlmədin?!
Andım səni, bana «ney»lər darıldı,
«Bildim» deyib durdun, niyə gəlmədin?

Artıq bənim yarım deyil xəyalı,
Heç bir qaşa bənzətmərəm hilalı,
Bir dəliyəm sana məftun olalı,
«Bildim» deyib durdun, niyə gəlmədin?!

Bən inləməm hər bir ufaq yaradan,
Bənim qönçəm gülmüş bahar olmadan,
«Birləşin» dedi ki, bizi yaradan,
«Bildim» deyib durdun, niyə gəlmədin?

Pərişandır könül, pərişanam bən,
Gözəl qız, qoşarsan dərdimi bilsən,
Gəl bu yad ellərdə şənliyim ol sən,
«Gəldim» deyib durdun, niyə gəlmədin?!

Qələm sağər, deməz, etməz istiğfar,
Səninçün sərxoşdur, saçılar, yazar,
Bən səni sevmişəm, bunu kim pozar?
«Bildim» deyib durdun, niyə gəlmədin?!

«Qoşma» kitabından

NƏ YAZIM

Nə yazım, ayrılıq nədir bilməzsən,
Nələr çəkdiyimi çəkənlər bilər.
Nə deyim, söz varımı dərdimə ölçü,
Sənsiz göz yaşları tökənlər bilər!

Sənsiz nədir Günəş, nədir qaranlıq?
Nədir günahımız, biz ayrı qaldıq?
İşıqsız bir dünya yaşarmı artıq?
Gözünə qaranlıq çökənlər bilər!

Bəlkə, sən anmadın mənim adı mı?
Bilməmə xatirində yerim qaldımı?
Mən bir çiçək quşu–pozmam andımı,
Güllər bilməsə də, tikanlar bilər!

Dərbənd, 3 mayıs, 1920
«Şükriyyənamə»dən

HARALISAN?...

Nerəlisən, cənnətmidir məkanın?
Mələkmisən, nə dadlıdır lisanın?

Bən Tanrımın baxımı ilə əzəldən,
Bir badə içmişəm bir gözəl əldən!
Ən ruhani nəşələrdən qanadım,
Çıxdım, səni buludlarda aradım!
Yıldızlardan sordum: – «Aydır!», – dedilər,
Aya getdim, o da sənsiz mükəddər!
«Sənsiz» gördüm, mələklərə darıldım,
Endim yerə, qələmimə sarıldım!
Yazdım... yazdım, fəqət gəlməz bizim yaz,
Heç bir şeir baxdım sənsiz şən olmaz!
Heç «yazmayım» dedim, istəyim söndü,
Qələm sükut etdi, könül düşündü...
Bir səs duydum, qələm əldən düşüncə,
– Həp bənimçün vursun qəlbin ölünce!...
...Bayılmışdım, durdum, gördüm ki, həp sən,
Sən imişsən, bana badə içirtən!
Nerdə idin, cənnətmidir məkanın?!
Mələkmisən, nə dadlıdır lisanın?!

1916, Batum, 25 yanvar
«Qoşma» kitabından

GÖZÜM YOLDADIR

Şükriyyə xanuma

A dostlar, bir qumral tər lanım uçdu,
Yollarda yolçum var, gözüm yoldadır.
On beş gün ayrılıq, on beş il keçdi,
Öldürdü intizar, gözüm yoldadır.

Hanı mənim arxam, qolum-qanadım,
Hörmətim, izzətim, şöhrətim, adım?
Qardaş bərabəri gözəl arvadım,
Söyləyin, durnalar, gözüm yoldadır.

Getmişdin on günə, çıxdı on beşə,
Neçin saldın məni belə təşvişə,
Demədimmi saqın, könül bir şüşə,
Gec gələrsən sınar, gözüm yoldadır.

O ki verdi sənə həm var-yoxunu,
Qəlbimə sapladın hicran oxunu,
Yastığından aldım gözəl qoxunu,
Yastığın gül qoxar, gözüm yoldadır.

Ey vəfasız, sənün ürəyin daşdan,
Neyçin söyləmədin, gülüm, bu başdan,
«Yarı az sevirəm qohum-qardaşdan»,
Qohumlu baxtavar, gözüm yoldadır.

Slayyanka, 20 iyul, 1930
«Şükriyyənamə»dən

YUXUMA GƏLMİŞDİN

...Yuxuma gəlmişdin sən həzin-həzin,
İşvəli, qəmzəli, nazlı nazənin.
Sən coşqun bir bulaq, mən yazıq əzgin,
Sən yanar bir dodaq, mən halsız, üzgün!

...On beşdən az idi yaşım o zaman,
Axırdı qəlbimə yaşım o zaman,
Daşdan-daşa dəydi başım o zaman,
Yazda başlamışdı qışım o zaman!

Sən sevda buludu, mən təşnə dodaq,
Sən pək iyi bir sərv, mən solğun yarpaq,
Mən quru bir ağac, sən gül ağappaq,
Sənəmə dəyirdi oxlar şaqhaşaq!

Canımda qalmayıb nə tab, nə tavan,
Baxışın şimşəkdi, duruşun ceyran,
Dodağın lələdir, ətirin reyhan,
Onsuz da qurbanam, mən sana qurban!

Sən canlı mələksən, mən quru şəkil,
Bən sənə tayammı, ay saçı sünbül?
Bağrımın başında sızlayan bülbül,
Deyir: çəkil yoldan, bu yoldan çəkil!

Mədrəsə şeirlərindən

NƏDƏN YARANDIN

Sən qüdrətin aşıb-coşan vaxtında
Mələklərin gülüşündən yarandın!
Səhər dilli bir firçanın əlilə
Ahuların duruşundan yarandın!
Ay işığı: gözəlliyin, qızlığın,
Çiçəklərin öpüşündən yarandın!
Sərinlətdin baxışınla könlümü,
Buludların uçuşundan yarandın!
Qaranlıqda boğularkən ümidim,
Dan ulduzu yürüşündən yarandın!
Masəvadan uçmuş birər kölgənin
Dan yeriylə görüşündən yarandın!
Gözəllikçin təbiətlə qüdrətin
Yavaşca bir sovuşundan yarandın!
Qələm əldə ilhamını dinlərkən
Sən qəlbimin vuruşundan yarandın!

1914, 28 may
«Qoşma» kitabından

KÜSƏYƏNLƏRƏ

Qoy nə deyir-desin hər yetən çaqqal,
Bir yerdə yaşadığ, ağardı saqqal,
Bal-mal istəmərəm, deyiləm baqqal,
Şəkərim də sənsən, balım da sənsən.

Başdan zor görürəm, bezdim ayaqdan,
Bezikmişəm vallah, könül almaqdan,
Görünür bizimki əyilmiş haqdan,
Anamız küsəyən, arvad küsəyən,
Əqrəba küsəyən, övlad küsəyən.

«Can» dedim, ömrümdə eşitmədim «can»,
Biçərə qəlbimi üzdü həyəcan,
Müxtəsər, könlümə neştərlər sancan
Hər qohum küsəyən, hər yad küsəyən!
Əqrəba küsəyən, övlad küsəyən!

Fələk polad kimi qəlbi yenərmiş,
İnsanın iqbali yaman dönərmiş.
İndi anladım ki, ocaq sönməmiş,
Ev əhli küsəyən, övlad küsəyən,
Əqrəba küsəyən, arvad küsəyən!

«Şükriyyənamə»dən

KEÇƏR

Bəzən yosmalar alayı,
Əllərində nurdan ayı
Dağdan, arandan keçər!

Bəzən elin bir qadını,
Bildiyin yoxkən adını,
Gülümsəyər, yandan keçər!

Yalvarram, yaxarram, yola gəlməzsən,
Axan göz yaşımı durub silməzsən,
Nə söz anlamazsan, nə dil bilməzsən,
Doğrudan, uşağı qandırmaq olmaz!

Rüsvayi-cahanam Sənandan betər,
Sən tərsa deyilsən, bu zülmün yetər!
Sənəmdə bir bülbül göynəyib ötər,
Nə fayda, sözümü andırmaq olmaz!

Qəm çəkər, qəm yeyər Cavad nə vaxtdan,
Kəm oldum taledən, kəm düşdüm baxtdan!
Qarşında qul ollam, düşməzsən taxtdan,
Bu qanlı sevdanı dandırmaq olmaz!

SƏHƏR-SƏHƏR

Şamkirli Hüseynə bənzətmə

Yarın bağçasında güllər açılıb,
Bülbüllər ötüşür, gəl səhər-səhər!
Çarhovuz başında bir telli sənəm
Baxıb güzgülənir, bil səhər-səhər!

Güllərin üstündə parlayan şəhdi,
Qəlbimdən keçənlər nə sərin mehdil!
Gözümə görükən qövsü-qüzehdi,
Hicran qubarını sil səhər-səhər!

Çətirli ağaclar sanki ormandı,
Həyat göz qırpımı, ömür bir andı!
Cavad, düşündüm ki, bu nə fərmandı,
Danış səhər-səhər, gül səhər-səhər!¹²

¹² Bu şeirlər Əhməd Cavadın tədqiqatçısı Əli Sələddin tərəfindən «AZIX» folklor muzeyinin arxivindən götürülmüşdür.

GÖZÜM GÖRDÜ, KÖNLÜM SEVDİ

Yağış tökdü üstümüzə
Göylər birdən, bir kərəm, hey!
Güllər baxıb güldü bizə,
İy su oldu o Sənəm, hey!

Şehli bağa bənzədi o!
Göy yarpağa bənzədi o!
Şux zanbağa bənzədi o!
Yan, ey Qərib, Şahsənəm, hey!

Batum əski qız qalası,
Batum yurdun göz qalası!
Xaqanımın öz qalası,
Səndə doğub Şükriyyəm, hey!

Torpağında, daşındaca,
Gördüm bulaq başındaca,
«Sevdim» on beş yaşındaca,
Bundan sonra kükrəyəm, hey!

Bu ləpirlər izi imiş,
Bəy Süleyman qızı imiş,
Dilək imiş, arzu imiş,
Körük oldu bu sinəm, hey!

O Əslidir, mən də Kərəm,
Mən bu sirri gizlətmərəm,
Yarı burda gözlətmərəm,
Car eyləsin qoy aləm, hey!

Həp ağlını, kamalını,
Həp hüsnünü, camalını,
Sən Cavadın Qumralını
Yaz, ey qələm, ey qələm, hey!...

Batum, 15 mart, 1915
«Şükriyyənamə»dən

SURƏTPƏRƏSTƏM

N. Y. -yə

Bir şeir qoşmuşam, dillərdə gəzir,
Uçub oba-oba ellərdə gəzir,
Könlüm Məcnun kimi çöllərdə gəzir,
O mənim şərqimdir, o mənim bəstəm,
Mən şeir aşiqi, mən sözpərəstəm!

Cananın buxağı dümağ, ağ ola,
Eşqi buludlarda, kefi çağ ola,
Dərdi nazü-qəmzə, canı sağ ola,
Mən çoxdan sərxoşam, mən çoxdan məstəm,
Gözəllik vurğunu, gözəlpərəstəm!

Bir şəkil çəkmişəm, dünyada təkdi,
Canlanıb ilk dağı sinəmə çəkdi,
Burdan gəlib keçən o qız mələkdi,
Mən söz ovçusuyam, söhbətpərəstəm,
Mən üz dəlisiyəm, surətpərəstəm!

Mənim gördüyümü Vaqif görməyib,
Mənim hördüyümü Vaqif hörməyib,
Mənim dərdiyimi Vaqif dərməyib
İnci zərgəriyəm, naxışpərəstəm,
Mən göz xəstəsiyəm, baxışpərəstəm!

Kim deyir «düz gəzir», «əyilməzəm mən»?
Dosta dost, yada yad «deyilməzəm mən»!
Demirəm poladam, «yiyilməzəm mən»,
Yarın qabağında lalam, şikəstəm,
Məhəbbət əsiri, sevgipərəstəm!

Sinəmdə yer tutub gözəllər bir-bir,
Sinəmdə bağ salıb gəzərlər bir-bir,

Sinəmi tapdalar, əzərlər bir-bir,
Çinaram, palıdam, sərv kimi şəstəm,
Aşiqəm, məşuqla sevdapərəstəm!

Ömrümü etmişəm bu yolda fəda,
Qoy gəlsin onlardan canıma qada,
Neyləyim birisi çatmayır dada,
Özümə yağıyam, özümə qəsdəm,
Leylisiz Məcnunam, Leylipərəstəm!

Onun dodağında gülüş görürəm,
Onun gözlərində öpüş görürəm,
Onun yerində görüş görürəm,
Onların önündə acizəm, pəstəm,
Gülüş, öpüş, görüş, duruşpərəstəm!

...Bir gözəl sevmişdim altı yaşımdan,
Şəkili getməyib hələ başımdan,
O məndən utandı, mən göz yaşımdan...
Fars demiş, əzəldən «nistəm ki, nistəm!»
Mən ürkək, mən dəli ceyranpərəstəm!

Sevgi işığında gözüm qamaşır,
Xəyalım titrəyir, fikrim dolaşır,
Tanrım, o gözələ Cavad yaraşır,
Bu ilahi ziya, qüdrətpərəstəm!
Gözəl üz, gözəl göz, surətpərəstəm!

Gəncə, 1918
«Şükriyyənamə»dən

Nə çoxdur məhəbbət nədir bilməyən,
Hər Şirin gözlüdə məhəbbət olmaz!
Hər Leyli üzlüdə sədaqət olmaz!

Səndən dövlətlişi gələndə ona,
Bir su qiymətinə satacaq səni!
Səndən şöhrətlişi güləndə ona,
Əlüstü bir yana atacaq səni,
Bir su qiymətinə satacaq səni!

Deyirlər, gözəllik gəldi-gedərdir,
Gözəllik odur ki, duyanı olsun!
Gözəllik odur ki!... Yoxsa hədərdir,
Başını bu yolda qoyanı olsun!
Gözəllik odur ki, duyanı olsun!

Sevda yollarında ağlamayan kəs,
Dünyanın zövqünü duya bilərmisi?
Sevda yollarında çağlamayan kəs
Dağları, daşları oya bilərmisi?
Dünyanın zövqünü duya bilərmisi?

Könül bir budaqdır, cavan yaşında
Gündə çiçək açan gülə bənzəyir!
Yarımlın sevdası gəzir başımda,
Min səslə, sədalı telə bənzəyir,
Gündə çiçək açan gülə bənzəyir!

Hicran istəyəmə vüsal nə lazım?
Qəm, kədər çəkəmə gün nə gərəkdir?
Həqiqət sevəmə xəyal nə lazım?
Nalə qoparana ün nə gərəkdir, –
Qəm, kədər çəkəmə gün nə gərəkdir?

Sən güldükcə mən ağlaram, mən ağlaram!
Sən susduqca mən çağlaram, mən çağlaram!

QİTƏLƏR

Sən bəni bircə an gözləməsən də,
Səni ömrüm boyu gözləyəcəyəm!
Sən bəni bircə yol səsləməsən də,
Səni ömrüm boyu səsləyəcəyəm!

Min dəfə gülsən də, demərəm sağ ol,
Sən ey həyatıma, ömrümə qənim!
Qonmasa, gülmərəm, gülmərəm bir yol –
Dodaqdan-dodağa gülüşüm mənim!

Demişdin: «Ölüm də ayırmaz bizi!»
Sənə kim demişdi, de, bu cümləni?
Demişdin: «Sən qoru saf eşqimizi!»
Aldadıb, aldadıb oynatdın bəni?!
Sənə kim demişdi, de, bu cümləni?

Məhəbbət gələndə insan ömrünə,
Sanırsan, hər yerə ilk bahar gəlib.
Məhəbbət gedəndə – lənət o günə,
Sanırsan, dünyaya boran, qar gəlib!

Sanki varlığımı salırlar bəndə,
Sevən könüllərdə qəm ötüşəndə!
Alışıb-yanıram səməndər kimi
Məhəbbət yanılıb oda düşəndə!

Mənə nə lazımdır gündə bir gözəl,
Onları dişimə çox vurmuşam mən.
Dost, tanış çox dedi, bir sən də düzəl,
Bu yolda özümü çox yormuşam mən,
Onları dişimə çox vurmuşam mən!

Nə çoxdur dünyada qədir bilməyən,
Hər Leyli üzlüdə sədaqət olmaz!

Sən atdıqca mən saxlaram, mən saxlaram!
Məhəbbəti, etibarı!
Məhəbbəti, etibarı!

Dünyaya yas tutdum ürəyimdə mən,
Axan göz yaşımı silən olmadı!
Cahanı güldürdüm, diləyimdə mən,
Özümün dərdimi bilən olmadı, –
Axan göz yaşımı silən olmadı!

Batum, 1916, sentyabr-oktyabr
«Şükriyyənamə»dən

SEVMƏSƏYDİM SƏNİ MƏN?

İnanmadın sözümə,
Bir gülmədin üzümə,
İllər məni ucaltdı,
İllər məni qocaltdı.
Deyirəm öz-özümə:
Keçərdinmi qəlbimdən,
Sevməsəydim səni mən?!

Bağda çiçək dərəndə,
Dosta töhfə verəndə,
Hey düşürsən yadıma,
Yanıram öz oduma!
Bir gözəl gül görəndə
Keçərdinmi qəlbimdən,
Sevməsəydim səni mən?!

Yaylağa çıxanda da,
Dost əli sıxanda da,
Yollar çənə bürünür

Dağdan duman sürünür!
Bir qıza baxanda da,
Keçərdinmi qəlbimdən,
Sevməsəydim səni mən?!

Quşlar qanad çalanda,
Çölə haray salanda;
Yenə səni anıram,
Andıqca da yanırıam!
Könlüm ilham alanda
Keçərdinmi qəlbimdən,
Sevməsəydim səni mən?!

Gəzib çölü, çəməni,
Ən gözəl bir nəğməni,
Durub dinləyəndə mən
Yadıma düşürsən sən.
Rahət qoymursan məni!
Keçərdinmi qəlbimdən,
Sevməsəydim səni mən?!

Hər gün söküləndə dan,
Oğrun-oğrun uzaqdan
Gözlərimə baxırsan,
Ürəyimə axırsan!
Hər şeir yazan zaman
Keçərdinmi qəlbimdən,
Sevməsəydim səni mən?!
Sevməsəydim səni mən?!

«Şükriyyənamə»dən

* * *

Səhər zamanıydı əsərkən yellər,
Düşərkən jalələr oyatdı səni.

Çatıldı qaşların, darıldın bana,
İslatdı jalələr nazik bədəni.

Bütün bir səhəri yanıliyordum,
Boş qalmış qoynuna çiçək doldurdum,
Gülzarına Quran deyə əl vurdum,
İnanmadın niyə, bilmədin yəni?

And içdim ki, könlüm sənsiz yaşamaz,
Ağlar sənsiz, sınıq, o bir telli saz,
Qollarına verdin o dəm bir pərvaz,
Oxşadın sinənə cansız düşəni!

Şimdi sənsiz xəstə könlüm sərsəri,
Dolaşıyor, durur qürbət elləri,
Ey məni bir dəfə güldürən pəri,
Ağlar neçin qoydun illərcə məni?

«Şükriyyənamə»dən

BƏNZƏRDİ

Bayılırkən gözlərindən, qaşından,
Sevirkən onu pək gənc yaşından,
Bəni çaldı ürəyimin başından,
Bir yılan ki, göyərçinə bənzərdi!

İtirdim hədəfi, qırıldı yayım,
Bu şikardan bənim yoxdur bir payım,
Başqa tanrı göstər, ona tapayım,
Sənin eşqin çünki dinə bənzərdi.

Keçirdim dərd ilə çox qışı, yazı,
Həsərlə bəklərkən o sərvinazı,
Uzatdı əlimə qırılmış sazı,
Çaldım... nəğməm bir ölümə bənzərdi.

Hörürdüm saçını bir qəzəl kimi,
Çıxırdın qarşıma bir gözəl kimi,
Əski şair yazmış bir məsəl kimi
Baxışların bir şahinə bənzərdi.

Bilməm ki, şəfəqsən, ruhsan, xülyasan?
Həqiqətmi parlar, yoxsa röyasan?
Saçında çiçəklər, sən Ofelyasan!
Onun saçı, səninkinə bənzərdi!

Hamlet, «Azərbaycan», 1919, 19 oktyabr
«Şükriyyənamə»dən

O QIZA

Ömür dedikləri çarpaşlıq bir yol,
O çarpaşlıq yolun yolçusuyam mən.
Gəl, yolum üstündə bir sözüm vardır.
Gözəl qız, bu yolda Xızırım ol sən!

Sevda dedikləri çılgın bir dəniz,
Bən çıxdım dənizə, qaldım yelkənsiz,
Bən ölmək, qurtulmaq istəməm sənsiz
Sənsiz hər ikisi nə gündür, bilsən?!

Söyləsəm dərdimi göydə yıldıza,
Olur pək pərişan dərd yazı-yaza...
Bir soran yoxdur ki, o gözəl qıza
Verdiyi dərdlərin dərmanı kimdən?!

Çılpaq omuzlara pərişan tellər
Tökülər, aşıqı pərişan eylər.
Neyləyim, dərd bilən deyil bu ellər,
Ağla, yazıq könlüm, yoxdur bir kimsən.

Gəncə, 1919, 5 mart
«Şükriyyənamə»dən

AND OLSUN

And olsun dağların ağ suyu kimi
O qırıq dalğalı gülüşlərinə;
Vüsəl vədə verən, ümid allahı–
Müxtəlif mənalı gülüşlərinə;

And olsun nazlanıb nazla əzilən,
Telli ulduz kimi bəzən süzülən,
Gahi rəhmət, gahi zülmət sezilən–
O qanlı-qadalı gülüşlərinə;

And olsun axşamlar nəşədən daşan,
Ürkək ceyran kimi dağlardan aşan,
Kəklik olub səkən, qan kimi coşan–
Dərbədər sevdalı gülüşlərinə;

And olsun səsinin ipəklərinə,
Bu xəstə könlümün diləklərinə,
Parlayıb can verən bəbəklərinə–
İşvəli, ədalı gülüşlərinə;

And olsun könlümün dərqli çağında,
Cilvələr yaradıb gül yanağında,
«Al!» deyən, «Ö!» deyən al dodağında –
Şəfaqli, şəfəli gülüşlərinə!

Mən sənə ömürlük bir qulam, gülüm,
Sən əmr eyləyincə, nə imiş ölüm!
İstərsən ağlayım, istərsən gülüm!
Şərh eləyim halı gülüşlərinə!

1934, 25 noyabr
«Şükriyyənamə»dən

SƏN!...

Ruhum müdhiş bir qaranlıq içində
Çırpınırkən imdadıma yetişdin!
Fırtınalar ümidimi boğarkən
Xızrım oldun, fəryadıma yetişdin!

Bir sınıq şəhpərlə çıxmışdım yola,
Özlədigim yeri görmədim əsla,
Yorğunluq çökmüşkən qanada, qola,
Qüvvət oldun, qanadıma yetişdin!

Azmışdım yolumu, qarşımda ölüm...
Yaslara batmışdı gülüm..., bülbülüm,
Ölmüşkən əməlim, solmuşkən gülüm
Gözlərinlə sən dadıma yetişdin!

1913, 8 noyabr
«Qoşma» kitabından

QƏZƏLLƏR

Mərhəmət etsən əgər varımı qüsuri bir gör,
Xaliqin əmr eyləyib bən deyürəm rəhm eylə!

Baisi-mövtüm olub, batma vəfasız qanə,
Bəsdir hicran yarası, bən ölürəm, rəhm eylə!

Çox cəfa eyləyərək tərki-cahan qılırdın,
Sonrakı aşıqinə, bən gedirəm, rəhm eylə!

* * *

Ey xudavəndi-kərəm, əhvalimə eylə güzər,
Taş¹³ təsir eyləyən ahim sana etməz əsər!

¹³ Daş

Səngdil¹⁴ olmaq sana bilməm neyçün vacib kibi,
Sən hərami vacib etdin, çox dilə verdin kədər!

Sən bəni xar eylədin, Allah səni xar etməsün,
Hansı məzhəbə rəvadır, böylə zülm, ey bixəbər!

Sən bəni nalan edərsən zalimə xəndan olub
Xəndeyi-rəhmət bana bəsdir təcəssüddən səmər.

Öz camalından əgər kəndin xəbərdar olmasan,
Bax də bir ayinəyi xofi-xudadan qıl həzər!

* * *

Ararkən yarə uğraşdı, dilim məhsuldar olmuş,
Nə məsudəm, xudavənda, müqabil gülzar olmuş!

Gecə-gündüz şikayətlər umə ruyin fəraqindən,
Zəbanım lal olub hala: Müsadifi¹⁵ -hüsni-yar olmuş.

Gəzim əma idi əşki təhəssür tökmədən naşi¹⁶,
Münəvvər qıldı yarım lütfə ol bəxtiyar olmuş!

Nə gördim bir büti-zibayi-məh surət, hilal əbru,
Bənim nəqşim qədər, hüsni məzid¹⁷ girdigar¹⁸ olmuş!

Bükülmüş qamətim gördükdə ol sərvə-səmənsayı,
Düzəldi qəddi-məyubim¹⁹ hər qusum feyzəbar²⁰ olmuş!

1909, 3 noyabr

¹⁴ Daş ürəkli

¹⁵ Rast gələn

¹⁶ İrəli gedən

¹⁷ Artmaq

¹⁸ Çevrə

¹⁹ Şikəst

²⁰ Bolluq

YAZIM GƏL, BAHARIM GƏL

Ürəyim döyünüb uçar quş kimi,
Düşər torpaqlara vurulmuş kimi!
Sellər, sular coşar qudurmuş kimi!
Vuruşar, döyüşər, yorulmuş kimi!
Çəkilər yatağa durulmuş kimi!
Yazım gəl, baharım, gəl!
Şəmsim gəl, Nigarım, gəl!
Əsmər üzlü yarım, gəl –
Gəl, yoxdur qərarım, gəl!

Əzəldən salmışam meylimi, meylimi sana!
Veribdir hüsnünü Leylimi, Leylimi sana?
Dönsəm, üzüm dönsün, dönmərəm səndən,
Sən dönsən, mən neylim, mən neylim sana?!
Sana düşüb meylim, gəl!
Məcnun qaçıb çöllərə, –
Leylim gəl, ay Leylim, gəl!
Bu bağdan, bu dağdan keçməyəm sənsiz,
Bu sulu bulaqdan içməyəm sənsiz!

Ömür dedikləri bir göy zəmidir,
Bir dərz, oraq alıb biçməyəm sənsiz!
Mudum, mudum, ay mudum,
Sənsən mənim umudum!
Sən bəni unudubsan,
Mən səni necə unudum?!

GƏNCƏDƏN GƏLİRƏM

Gəncədən gəlirəm, yüküm üzümdü,
Gəncənin əsgəri düzüm, düzümdü,
Bir əmim qızı var, iki gözümdü,
Özgəyə vermərəm, mən özüm allam.
Şirin qadasını canıma sallam!

AŞIQ ŞEİRİNDƏN

Gəncədən gəlirəm, yüküm xurmadı,
Gəncənin yolları burma-burmadı,
Gəncədə bir qız var, teli durnadı,
Günəşə sən çıxma, mən çıxım deyir.

Gəncədən gəlirəm, yüküm çiçəkdi,
Gəncənin gülləri ləçək-ləçəkdi,
Gəncədə bir qız var, adı Çiçəkdi,
Quşlara sən uçma, mən uçum deyir.

Gəncədən gəlirəm malım nə maldı,
Gəncədən aldığım ipəkdi, şaldı,
Gəncədə bir qız var, adı Maraldı,
Ceyrana sən qaçma, mən qaçım deyir.

Gəncədən gəlirəm, yüküm xınadı,
Könlüm dəli quşu ona qonadı,
Gəncədə bir qız var, adı Sonadı,
Sulara sən axma, mən axım deyir.

Gəncədən gəlirəm, sözə bənd olub,
Gəncənin meyvəsi şəkər, qənd olub,
Gəncədə bir qız var, gözüm bənd olub,
Cavada sən baxma, mən baxım deyir.

«Şükriyyənamə»dən

MADONNAYA

A.F.

Mən doğrusu, bu boşluqda dolaşan
Məfkurəsiz, sərsərinin biriyəm.
Sən deyirsən—masallarda duyduğun,
Eşitdiyin əfsanəvi pəriyəm.

Nə lüzum var dəlil, sübut bulmaya?
Mən hazıram sənin qulun olmaya.
Heç deyildir gözlərin də bəşəri;
İnandım ki, sən pərisən, sən pəri!
Tök alınına o avara telləri,
Qoy olayım, bundan betər sərsəri!

Ağlataraq əski, qırıq sazımı,
Canlatayım bir az sönük yazımı!

Bu doğrudur, sevda olur əzəli,
Mən şairəm, həyatımdan bezəli.
Ancaq mən bu fırtınada üzəli
Görməmişəm sənin kimi gözəli!

Qoy başına gözəlliğin tacını!
Könlümdən al qulluğunun bacını!

1922, 17 kanun sani
«Şükriyyənamə»dən

BEŞİK

Yeni doğmuş bir körpəyə
Qul olur, qollanır beşik.
Neçin sevinməsin, nəyə
Sevinir, sallanır beşik.

Bizi gülüb dindirməyə,
Gələn körpə ağlar niyə?
Bir at istər mindirməyə,
At olur, çullanır beşik!

Uzaq bir yol, yalnız ana...
Könül kömək umar ona,
Yalvarmadan ona-buna
Yar olur, yollanır beşik!

Babanın alınının təri
Qurumazsa, vardır yeri.
Məmədən süd əmənləri
Aldadır, allanır beşik!

Bacamızdan çıxan duman
Deyir halım deyil yaman.
Evdə uşaq doğan zaman
Şən olur, dallanır beşik!

Beşik baxmaz heç bir kəsə,
Qulaq verir gələn səsə,
Nənə bir nəğmə söyləsə,
Yel olur, yellənir beşik!

Çakva, 1917, iyul
«Şükriyyənamə»dən

GƏLİN

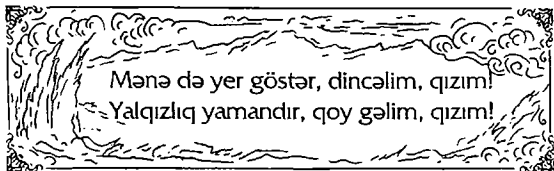
Ey süzgün gözləri səhər yıldızı,
Pərişan telləri yasəmən gəlin!
Gözəllər səcdəsi gətirdiyin din,
Girdim sizin dinə bir də mən, gəlin!

Hər yetən naz etdi, qatlandım naza,
Könül verdim hər boş söhbətə, saza,
Sallan ki, can quşu çıxsın pərvaza,
Pərişan olsun qoy hər görən, gəlin!

«Sənsizlikdir» bənim bitməyən dərdim,
Bitməyən dərdimlə mən sənə gəldim,
Gülən dodaqlardan mən bir gül dərdim,
Saxlanmış qəlbimdə istərsən, gəlin!

Sığmaz ikən ruhum geniş torpağa,
Gəlmiş hüzuruna bir qul olmağa!
Gözəllik bir çiçək, məhkum solmağa,
Soldurma boş yerə onu sən, gəlin!

Gəncə, 1919, 6 iyun
«Şükriyyənamə»dən

Mənə də yer göstər, dincəlim, qızım!
Yalqızlıq yamandır, qoy gəlim, qızım!

QIZIMA

Qüdrətim olsaydı, yaza bilsəydim,
Bir kağız üstünə bu dərdi, qızım!
Sənin müsibətin mənim dərdimdən
Neyləyim ki, qat-qat betərdi, qızım!

Bunu kim deyərdi bir səhər çağı
Tarı-mar olacaq ömrümün bağı?
İpək tellərinin gəlsə sorağı,
Qəlbimdə nə güllər bitərdi, qızım!

Mənim müsibətim gəlməz ki başa,
Dur dedim, durmadı gözümdə yaşa,
Desəydim dərdimi qəbirdə daşa,
O da dil-dil olub ötərdi, qızım!

Süzülüb bir daha gələ bilsəydin,
Barı bir dəfəlik gülə bilsəydin,
Ya da rahat-rahat ölə bilsəydin,
Bütün qəmim, qüssəm bitərdi, qızım!

Məktəb bacıların gördülər zətən,
Can verən sən idin, canı çıxan mən!
Sən çıxıb gedərkən təza aləmdən,
Mənim alnımdakı nə tərdi, qızım!

Göllərim qurudu, sonam ağladı,
Sonama səs verdi, anam ağladı,
Toyuna aldığım xınam ağladı,
Mənə qara daşlar gül verdi, qızım!

Səndən bir yadigar olacaq deyə,
Of... yaza bilsəydim sənə mərsiyə;
Biçərə qəlbimi sərirlətməyə,
İnan, ömürlükcə yetərdi, qızım!

10 oktyabr, 1934
«Şükriyyənamə»dən

ALMASIM ÜÇÜN

Bir il bundan əvvəl bir səhər erkən
Günəş üfüqlərə sırma düzərkən,
İşıqlar zülməti saldı kəməndə,
Günəşlə bərabər oyandın sən də.
Yuyundun, darandın, qarlar kimi saf
Tellərin sığallı, gözlərin şəffaf;
O axşam yazdığım dəftəri tutdun,
Neylədim baxmadın, şeir oxutdun.
Bir şeir yazmışdım dərdi-dilimdən,
Çox bəyəndin, qızım, öpdün əlimdən.
Qələmlə qəlb andı ogünkü halı...
Sən getmiş olsan da, çıxdın vəfah!
Səni illər boyu yad edər deyə,
Qələmlə birləşdik, yazdıq mərsiyə.

QIZIM ÜÇÜN

Ay qızım, bu ömür yaman fırtına,
Mən özüm də bir gün tutuldum buna.
Azğın küləklərlə gəlib üz-üzə
Gah batdım dənizə, gah çıxdım üzə;
Nəhənglə çarpışdım, dalğalar aşdım,
Qoçaqlıq göstərdim, əcəldən qaçdım.
Ruhumda bir boşluq, hər yerim yara,
Yorğun, əzgin bir gün çıxdım kənara.
Süründüm çöllərdə, batdım qan-tərə,
Cansız meyit kimi sərildim yerə;
Düşündüm-daşındım, ümidim sönük,
Dedim ki: «Taleyim nə qədər dönük!
Bu uzun gecənin bir sonu yoxmu?»
Az sürdü bilmirəm, bu halım, çoxmu.
Demə, möhlət vermiş imansız əcəl,
Toxundu qəlbimə çox isti bir əl.
Artıq səadətlə yumdum gözümü,
Yumuşaq bir ələ sürtdüm üzümü;
Bir gözəl dost tapdım, yaram bağlandı,
Qumral gözlərinə içərək andı—
O gözəl xilqətin oldum əsiri,
Onun bir quluyam o gündən bəri.
O gündən qaranlıq yolumdan qaçdı,
Dostum mənə nurlu cığırlar açdı.,
O olmasaydı, mən yolda qalardım,
İnan ki, çürüyüb torpaq olardım;
O olmasaydı, mən coşa bilməzdim,
Bu ağır dağları aşa bilməzdim.
O olmasaydı, mən nə idim—bir heç.
Yetən bağırdı: «Çəkil, durma, keç!»
Onun ilıq səsi, inamlı səsi,
Şəfəqi, şöləsi, məhrəm nəfəsi;

Məna güvət verdi, gəzdim, dolandım.
 Artıq bütün dünya mənimdir sandım.
 Bir gün yuvamıza döndüm bu sayaq:
 Bəşikdə nə vardır – dedilər – bir bax!
 Baxdım ki, doğmuşdur mənim yildizim;
 Uğurlu bir gündə gəlmişdin, qızım!
 Böyüyüb gətinca sən bir yaşına,
 Nə gəder dolandım, bilsən, başına.
 Bir gün gəldi gətədi yaşın ikiyə,
 Qızıl bəşlik atdım boş nəlbəkiyə.
 Böyüdü, andamın olduqca inca,
 Yeməli qız oldun üçə gəlinca.
 Çığək-qızılçasız yetmişin dördə,
 «Gət, yolun açıqdır!..» – söylədim dərda.
 Bəşində büsbütün dəyişdi dilin,
 Sənə qurban kəsdi ailən, elin.
 Çətinca altıya düşdün dillərə,
 Sirmələr düzdürdüm ipək tellərə.
 Təniyələr bilir yeddə yaşında,
 Ciddi bir qız idin aqlı başında!
 Səkkizində artıq öyrəndin savad,
 Nə gəder sevindi bığara Cavad.
 Doqquzuncu yaşa qoyunca qədəm,
 Yalnız qız deyildin, sən mənə həmdəm...
 Səni on yaşında görünəcə dostlar,
 Dedilər: «Bu qızda başqa ələm var!»
 On birində güldü ələ gözələrin,
 Mənə ürək verdi şirin sözlərin.
 On ikinci bahar birdən boy atdın,
 Omrümə bir başqa uğurluq qatdın.
 On üç yaşında bir mükafat aldın,
 Məktəbdə çalışdın, yaxşı ad aldın.

On dördündə döndün ondördlük aya,
Artıq gözəlliyin gəlməzdi saya.
On beşində süzdü tamam sünbülün,
Bəzəndi əndamın, açıldı gülün.
On altıncı bahar, nə qanlı bahar!..
Ox, qızım, fələkdə nə dönüklük var?!
Bir ağrı başladı, qovrulub yandın,
Ağrıyır deməyə bəzən utandın.
Soldu yavaş-yavaş pənbə dodaqlar,
Gülümsündü acı gülgün dodaqlar.
Ala gözlərində kəsər qalmadı,
O şaqraq səsindən əsər qalmadı.
Artıq oynamadın, əl çalınmadı,
Qədəhlər boş qaldı, mey alınmadı.
Bizim xanımanın söndü şənliyi,
Ananın, babanın bitdi mənliyi.
On ay evimizdə kaman ötmədi,
Təbabət çalışdı, bir şey etmədi.
Ağırlaşdı başın, kəsildi saçın,
Dedin «uçacağam, yolundan qaçın!»
Şəhər-şəhər səni gəzdirdi baban,
Dərdini dağlara sezdirdi baban;
Qucaqladım səni, hər yerə vardım,
Dərmana yalvardım, dərdə yalvardım.
Bəlkə, oldu deyə, sehrə inandım.
Fələk də qəlbimə acıyar sandım.
Fələkdən nə gördüm? Haqsızlıq ancaq.
İndi gəl babanın bir halına bax, –
Mənə də yer göstər, dincəlim, qızım!
Yalqızlıq yamandır, qoy gəlim, qızım!

Səndən sonra, qızım, bir bayram oldu,
İnsanlar axışdı, şəhərlər doldu...

Sevdiyin Bakını döndərdik bağa,
Söykəndi yollarda bayraq-bayrağa.
Lələdən don geydi əmək ölkəsi,
Çulğadı göyləri gəncliyin səsi.
Cərgələr dəmirdən, səflər poladdan.
Hər kəs bəhs edirdi bir böyük addan.
Göydə təyyarələr çiçək taxdılar,
Buludlar ürküşdü, quşlar baxdılar.
Bir daha tarixə baxdı milyonlar,
Ümidlə, imanla axdı milyonlar...
Baban da qoşuldu bu vurhavura,
Sənin bayramına səsləndim: ura!
Bağırdım, ürəkdən bağırdım, qızım!
Bu yeni mahnını çağırıdım, qızım!

Dünya dikmiş ikən göz bayramına,
Sən niyə gəlmədin öz bayramına?
Qızlar cərgəsinin düşüb önünə,
Neçin qoşulmadın bu şanlı günə?
Taxmadın köksünə qızıl qərənfil,
Bu il niyə çıxdın cərgədən qəfil?
Gün görmüş ölkənin qızları çoşdu,
Bəs nədəndi sənin öz yerin boşdu?
Hər il çoşub bayram edərdin, qızım,
Qızlardan daha tez gedərdin, qızım!
Bu il nə çox sürdü səhər uyğusu?
İpək tellərinin gəlməz qoxusu!..

Axşam oldu bütün üfüqlər yandı,
Xoruzlar çırpındı, səhərdir sandı;
Tazə gəlin kimi bəzəndi Bakı,
Çox türfə bəzənib, düzəndi Bakı.
Binalar gördüm ki, boyunbağı nur.
Şəhərin cəlalı, təmtərağı nur.

Üç nəslin gözündə parlayırdı fər,
Səsləndi hər yerdən rəqəmlər zəfər.
Bir az keçdi, baxdım yandı məşəllər,
Dəstə-dəstə seyrə çıxdı gözəllər.
Uşaqlar çırpındı, qocalar baxdı,
Sevinclər qabardı, nəşələr axdı.
Mənə də gəlmişdi bu aləm çox xoş.
Birdən baxdım, qızım, sənin yerin boş.
Sənin yerin boşdu, sevimli qızım,
Mənim alagözlü, gözəl yıldızım...
Sevdiyin bayramdır, quzum, gəl də bax,
Yoxsa bir şey oldu, gözümdən iraq!...

Köhnə adla deyim: cənabı Allah,
Tutaq işləyərək ömrümdə günah;
Keçirdim vaxtımı söhbətlə, sazla,
Niyazım eşq oldu, oynadım nazla,
Bəlkə, dərk etmədim xeyri, səvabı;
Əlimdən qoymadım badeyi-nabı.
Qəflət edib dedim, solmasın güllər,
Köhnələr demişkən, xəstə bülbüllər;
Güllərin hicrindən ağlamasın qan,
Nə yığılan olsun, nə vurub-yıxan.
Bəlkə də, küfr imiş gülmək, əylənmək,
Mərdənsə könlümlə hesabını çək.
İndi ki azğınam, günahım ağdır,
Tək mənim başıma ildırım yağıdır!
Sənə neyləmişdi zavallı qızım,
O ipək kəkilli, o xalq qızım?!
Nə qədər yalvardı, vermədin aman,
Bir dərdə saldın ki, tapmadım dərman.
Sənin əməlinsə bu vicdansız iş,
Qoy giclər eyləsin sənə sitayiş?!

Sənə kim söylədi, ədəbsiz öküz,
Məxmər xiyabana bu gülləri düz;
Özün də bilmədən gül ək, çiçək ək,
Əlvan rəngli boya, görünsün qəşəng.
Mənim əməyimlə becər bir zanbaq,
Elə bir zanbaq ki, nə deyim, axmaq! –
Görünməmiş olsun cahan bağında,
Bir əməl parləsın hər yarpağında.
Qəşənglikdə bol-bol verilsin payı,
Gözəllər içində olmasın tayı;
Sallanıb getdikcə satsın sərvə naz,
Böyüsün, boy atsın düz on altı yaz;
Yeni bir cilvəyə bürünsün gündə,
Mən də məftun olum, əsim üstündə.
Burda... birdən böyük cəhənnəmdən çıx,
Ayaqla qəlbimi, vicdanımı yıx –
Çeynə zanbağımı, didik-didik et;
Nə qədər yalvarsam, heç eşitmə, get.
Acısın halıma, ellər ağlasın.
Qızımı qəhr edən dərmansız dərda,
Bilib-bilmədiyim dillər ağlasın!..

İnan, gözüm çıxdı, qalmışam gözsüz.
Sən getdin, ağladım qırx gecə-gündüz.
Qırxında uğradım bir yığın torpaq
Bir şeylər söylədi, qanmadım ancaq.
Bilmədim dəyişib güləmi döndün?
Qarışıb torpağa, giləmi döndün?
Sızladımı yaran, gözəlim, bir də,
Yoxsa rahatmısan yatdığıñ yerdə?
Heç yata bilməzdin ipək yataqda,
Bəs necə dincəldin quru torpaqda?
İstəmərəm, yox, yox, qalxıb da gəzmə,
O müdhiş ağrını bir daha sezmə.

Artıq qollarımda qalmamışdır tab,
Üzmüşdü canımı çəkdiyın əzab.
Görmədin ömründə bir az dad, qızım,
Doqquz ay yatmadın, indi yat, qızım!

Sevdiyim çiçəklər, güllərə yandım,
Gül bənizin döndü küllərə, yandım.
Kəlməsi məshəfi-kəmal ayəsi,
Səndəki çox şirin dillərə yandım.
İpəkdən yumuşaq, yasəməndən xoş
O qumral, qıvırcıq tellərə yandım.
Almayan ömründə səadət payı
Şümşada oxşayan əllərə yandım.
Məni yersiz qoydu geniş dünyada,
Verdin əməyimi yellərə, yandım.
Dost tutdu yasını, düşmən ağladı,
Dərdinə ağlayan ellərə yandım!

Uçub gedən qızım, dolaş hər yeri,
Bir başqa rəngə gir, sonra dön geri.
Gəlib göylərimdən ulduz kimi bax,
Qaranlıq yollarda şimşəyim ol, çax!
Bağçamda yetişən incə gül yenə,
Səni, az da olsa, göstərsin mənə.
Dayanmaq güc oldu belə zavalə,
Bir daha bitsəydin, ey gözəl lalə!
Biçərə qəlbimin dərdli çağında,
Yasəmən ol, açıl könül bağında.
Anan, baban bu gün yazıqdan, yazıq.
Ey küskün bənövşəm, bir daha gəl çıx.
Qarışdı idrakım, getdi huşum, gəl,
İlk bahar günündə qaranquşum, gəl!

Ey şən bağçalarda aşıb-daşanlar,
Sevinclə qabarıb, canla coşanlar;
Pambıqlı çöllərdə dövrən sürənlər,
Odlu məmləkətdə ağ gün görənlər;
Məxmər xiyabanda sallanıb nazla,
Seyrə çıxan qızlar söhbətlə-sazla.
Ey ürfan ordusu oğlanlar, qızlar,
Həqiqət məşq edən dillər, ağızlar.
Susmayan dodaqlar, durmayan əllər,
Qaranlıq yollarda qoşa məşəllər.
Qapınız, tez olun qüvvəti haqdan,
Qayatək seyr edim mən də uzaqdan;
Niyətiniz aydın, qayəniz bəlli,
Bu imanlı yürüş mənə təsəlli!
Mənə bir təsəlli yalnız yüksəliş,
Bu yüksəliş, söz yox, uğurlu bir iş!
Çalışın, hər dərdə tapılsın çara,
Çalışın, insanlar görməsin yara.
Kəsin göz yaşını hər bir diyarda,
Sevincdən ağlasın ağlayanlar da!
Mən öz qızımdan da bunu gözlərdim,
Hünərlər göstərin, azalsın dərdim.
Fəlakət görmüş bir şairəm deyə
Bir daha yazmayım mən də mərsiyə.

10 oktyabr, 1935
«Şükriyyənamə»dən

Bizdən haqqı-hesab soranlara bax!

GÖY GÖL

Dumanlı dağların yaşıl qoynunda
Bulmuş gözəllikdə kamalı Göy göl!
Yaşıl kərdənbəndi gözəl boynunda
Əks etmiş dağların camalı, Göy göl!

Yayılmış şöhrətin Şərqə, Şimala,
Şairlər heyrandır səndəki hala,
Dumanlı dağlara gələn suala
Bir cavab almamış soralı Göy göl!

Bulunmaz dünyada bənzərin, bəlkə,
Zəvvarın olmuşdur bir böyük ölkə,
Olaydı könlümdə bir yaşıl kölgə,
Düşəydi sinənə, yaralı Göy göl!

Sənin gözəlliyin gəlməz ki saya,
Qoynunda yer vardır yıldıza, aya,
Oldun sən onlara mehriban daya,
Fələk büsatını quralı, Göy göl!

Kəsin eyşü-nüşi, gələnlər susun,
Dumandan yorğanı, döşəyi yosun,
Bir yorğun pəri var, bir az uyusun,
Uyusun dağların maralı Göy göl!

Zümrüd gözlərini görsünlər deyə
Şamlar boy atmışdır, uzanmış göyə.
Keçmişdir onların qəzəbin niyə,
Düşmüşlərdir səndən aralı, Göy göl?!

Dolanır başına göydə buludlar,
Bəzənmiş eşqinlə çiçəklər, otlar,
Öpər yanağından qurbanlar otlar,
Ayrılıq könlünün qıralı, Göy göl!

Bir sözün varmıdır əsən yellərə,
Sifariş etməyə uzaq ellərə?...
Yayılmış şöhrətin bütün dillərə,
Olursa qoy olsun haralı, Göy göl!

Göy göl, 1925

KÜR

«Mərcan suyu» qaynağın
Ellər sənin oynağın,
Nə gözəldir yanağın,
Gəlin kimi baxan Kür!

Dünyanın ilk çağından,
Ərdahanın dağından,
Əski bürcün sağından
Çıxıb keçən, axan Kür!

«Alagöz»dən bu yana,
«Ağbaba»dan o yana,
Hey dayana-dayana
Gəzintiyə çıxan Kür!

Gürcücə «Matkovari»,
Türklərin qədim yarı,
Gəzib bir çox diyarı,
Aşıqləri yıxan Kür!

Dinləyib hay-huyunu,
Çox içmişəm suyunu,
Beş vilayət boyunu
Əndamına taxan Kür!

«Araqva»ya ol yoldaş,
«Alazan»la qucaqlaş,
«Araz»ı götür birbaş
Get Xəzərdə yıxan, Kür!

Get sallana-sallana,
Suyunda çimsin sona,
Girmə Tiflisdə qana,
Nə bir ləkə, nə qan, Kür!

Gürcü, ləzgi, moğoldan,
Güc yığıb sağdan, soldan.
Sonra çıxınca yoldan,
Şimşək olub çaxan Kür!

Çatıb bəzən qaşını,
Bulayırsan başını,
Yığıb çölün daşını
Ölüm, barıt qoxan Kür!

«Qaraoğlan» düzündə
Şimşək çaxar gözündə
Nə duyulmaz sözündə
Hey canından doyan Kür!

Yetişincə Muğana,
Başlayırsan talana,
Doydurdun bizi cana,
Öküz, kəhər yıxan Kür!

Heç başını bulama,
Get yolunla dolama.
Pambıqları bulama
Çox çirklidir çuxan, Kür!

Öt çəkinə-çəkinə,
Dəymə bostan ləkinə,
Girmə belə əkinə,
Əldə qalar yaxan, Kür!

Kür!
Dayan dur!
Bu doğrudur:
Ta qədimdən yanından
Bir çox karvanlar keçmiş,
Hinddən, Misirdən bəri
Hər kəs suyundan içmiş.
Ordular axıb gəlmiş,
Nil çayından, Fəratdan.
Nüylərindən bənd almış
Qaçanlar Keçəratdan.
O qədər gəzmişdir ki,
Boyunca ulus-oymaq;
Dünyanın yaşından çox
Nə mümkün onu saymaq!
Nə qurbanlar kəsilmiş
Səndəki ərənlərə
Yayılmışdır şöhrətin
Ta əzəldən hər yerə.

Parlamışdır səninlə
Midiyanın tacü-taxtı,
Səndən ayrı düşüncə
Sönmüşdür onun baxtı.
Kahinlər axışından
Kəşf etmiş istiqbalı;
Çox zaman qışqırığın
Bildirmişdir zavalı.
Görünür ki, yunanlı
Saymış səni əjdaha.
Bir dəfə baxıb getmiş,
Gəlməmişdir bir daha.
Baxıb gülümsəmişsən
Romanın cəlalına,
İsgəndərin İranda
Görkəminə, halına;
At oynatdı nüyündə
Hər cahangir bir kərə,
Ərəb meydan oxudu
Şövkətli qeysərlərə.
Bir gün gördün gözünlə,
Moğol dünyanı yığdı,
Türkmənlər Mil çölündə
Ceyran ovuna çıxdı.
Gah şah gəldi, gah da çar,
Suyundan içdi getdi.
Hər gələn talan saldı,
Dağıtdı, keçdi-getdi.
Hər cahangir bir dəfə
Dırmandı Qaf dağına.
Bir çoxları qurşandı
Simurğun soracağına.
Sən gördün at döşündə

Aylar, yıldızlar getdi.
Şirvan bazarından
Nə gözəl qızlar getdi.
Yaxşı yadında qalmış,
Kim öldü, kim dirildi?
Hər gələn qanlı dinə
Nə qurbanlar verildi?
Lakin sən heç bir zaman
Qalmadın axışından.
Heç bir şey duyulmadı
Dalğasız baxışından.
İnsanın ömrü kimi
Axıb getdin dənizə.
Nə düşməyə «çor!» dedin,
Nə «can!» söylədin bizə.
Hər pozğun vermiş ordu
Keçən zaman yanından;
Yaralılar suyundan,
Sən onların qanından;
İçdikcə sezdirmədin
Ölkə kimin malıdır?
Suyun kimin haramı,
Kimlərin halalıdır?
Gülmədin, ağlamadın,
Sayğısız axıb keçdin.
Nəşəyə, göz yaşına
Bir gözlə baxıb keçdin.
Sinənin dolu xəzinə –
Heç bir kəsə vermədin;
Bağlara, bostanlara
Xeyir üçün girmədin.
Quldur kimi yeridin,
Bac aldın dağdan, daşdan;

Nə gülüslərdən qaçdın,
Nə qorxdun qanlı yaşdan.

Kür!
Ey dəli Kür!
İşvəli Kür!
Artıq topla özünü,
Gəl qısa kəs sözünü.
Görmədinmi nədir sən
Devirdiyim tacları?
Bu sərəkəş təbiətdən
Topladığım bacıları?

Nə qorxum, nə də ürküm
Yoxdur çaydan, dənizdən;
Mənim nəşəli türküm
Qorxmaz dumandan, sisdən.

Bax məndəki qüvvətə –
Qarlı dağları yardım.
Hayqırıb təbiətə
Yerin qoynuna vardım.

Gəzdiyim quyularda
Azğın cinləri boğdum.
Bu tilsimli diyarda
Qaranlıqları qovdum.

Bir səs duydum dərindən
Çıxdım Qaf yoxuşunu.
Zalımların əlindən
Qapdım Dövlət quşunu!

Qururam yeni həyat,
Mən hara, durmaq hara?

Quşlardan aldım qanad,
Şığıdım buludlara!

Qorxunu mən qaldırdım
Dövrənin gərdisindən.
Çox qurbanlar saldırdım
Aslanların dişindən.

«Məndədir qüvvət» deyə
Mən söylədim ucadan;
Mən bağırdım fələyə:
«Buyur, bu top, bu meydan!»

Bu gün dünya qovuşmuş
Haqq bağıran səsimdən,
Cahanın məzlumları
Feyz alır nəfəsimdən.
Möcüzələr yaradır
Alnımdakı qan-tərim,
Dünyanın hər yerində
Söylənməkdə hünərim.
Mən tərənnüm etdiyim
Əmək qəsidəsindən,
İdrak ilə vurduğun
Çəkicimin səsimdən
Çatlayır divarları
Qaranlıq zindanların;
Mənədir hər ümidi
Əzilmiş insanların!
Mən oldum ilkin quran
Dünyada düzgün əsas.
Mən yıxdım, mən devirdim,
Mən aldım gücdən qisas!

Mən artıq tək Kür deyil,
Dənizləri boğaram.
Məğrur olma çox, əyil,
Qudurdunmu qovaram.

Qul olarsan istəsəm,
Dırmaşarsan dağlara;
Gəzməzsən belə sərsəm
Can verərsən bağlara!

Tutaraq cilovundan
Azdıra da bilərəm.
Bu gün qətlinə fərman
Yazdıra da bilərəm.

Əlimdədir cilovun
Sıxaram çıxar suyun;
Sönər odun, alovun,
Qısalar uzun boyun.

Hər şeyini soyaraq
Püflərəm çirağını.
Məngənəyə qoyaraq
Çıxararam yağını.

Güvənmə çox qoluna,
Düş doğruca yoluna.
Sərsəm gəzmək yaramaz,
Peyin daşı, tarla qaz.

Çevir dəyirmanımı,
Salıb döy xırmanımı.
Qırxaraq qoyunumu
Əyir, dara yunumu.

Dolaşıb dağı, daşı,
Qatırım ol, yük daşı.
Əyil Kürüm, əyil keç!
Meydan sənin deyil, keç!

Bakı, 18 aprel, 1930

MOSKVA

Moskva, haqqın vardır sənin, qızıl Moskva,
İnsanlıq tarixində başdan yazıl, Moskva!
Çünki bəşər tarixi başlanmaqda səninlə,
Dünyanın hər yerində gəzirsən dildən-dilə.
Dillər var ki, adını oğrun-oğrun ləkələr,
Öz-özünə sayıqlar, qorxusundan kəkələr;
Sonra çıxıb bayırda görüncə bir çatıq qaş,
Ruha keçən bir baxış, dəmir geyimli bir baş;
Ürəklənilib göstərər qırxayaq nişanını,
Səninlə ölçər hərif xeyrini, ziyanını.

İnsanlar var adından rəşə düşər canına,
Baxar sönük gözlərlə sarsılan imanına;
Gecə-gündüz sərsəri vərəqlər kitabını,
Sayar durur sinfinin xeyrini-səvabını;
Syürtüğünün quyruğu balbazı vura-vura
Qoltuğunda cilidlər qaçar yığıncaqlara.
Dost nəzərlər altında dırmaşınca minbərə,
Şıq ağalar, xanımlar əl çalarlar bir kərə;
Əski dünya ərləri zikr edilib adbaad,
Qalaq-qalaq fəlsəfə, qucaq-qucaq iqtisad.

Sayılmadıq dünyada nə din qalar, nə məzhəb,
Tarixilə söylənir hər bir ərkani-ədəb.

Tutulur birdən göylər, çaxnaşır birdən hava:
«Cənnətlik dünyamızı məhv eləyir Moskva!»
Boylanır dinləyənlər, çəkilir adın sənin,
Nə acıdır Moskva, yad üçün dadın sənini!

Bir qüvvət var adında, qamaşdırır dişləri,
Açıb tökür meydana, bütün gizli işləri;
Qurt başı yemiş kimi, bir neçə qonşu vardır,
Baftalı başçılara sanki bu dünya dardır.
Qapıçıdan qorxarlar, şoferdən çəkinərlər.
Bir qapıdan çıxınca, başqasından girərlər.
Baxarlar əyri-əyri səlam duran əsgərə,
Saysız müsibətlərlə toplaşarlar bir yerə.

Sırmalı salonlarda
Cingildəyər məhmizlər;
Xəritələr açılıb
Göstərilir dənizlər.
Generallar iki-bir,
Üç-bir verir baş-başa.
Qarsonlar görünəncə
Başlayarlar göz-qaşa.
Birisi qıyıq gözlü,
Birisi sallaq bıqlı;
O birisi görünür
Hamısından acıqlı.
Beş şahılıq şəkərdir,
Nə çəkmişdir özünü?
Dünyaya nemət sanır,
Seyrək səpər sözünü.
Hərdən bu qonşuluqda
Bir sərsəm yava-yava;

Tutmasınmı radioda
Danışarkən Moskva?!
Toxunursan Moskva,
Sən onların sinrinə;
Neylədin ki, dəydi bu
Qonaqlar bir-birinə?

Yıldızlı pərdələrlə örtülmüşdür pəncərə,
Mənim təsəvvürümdə açıldı birdən-birə.
Yaşıl masa başında domuşan diplomatlar
Çıxarıb qalı-qalı platin dişlərindən,
Danışılar dünyanın müxtəlif işlərindən.
Əvvəlcədən ölçülmüş, biçilmiş yağlı sözlər,
Təkgözlüklər altından baxan şübhəli gözlər.
Qan daman ixlas ilə çevrilir sağdan-sola,
Çevrilir soldan-sağa–partlayacaq az qala.
Çox dadsız gülümsünür; ser kəsər, mister calar,
Qraf sallar başını, baron da kirpik çalar.
Kim haqlı, kim haqsızdır, bir şey anlamaq olmaz.
Çiyin çəkintisilə bitmək üzrəyəm iclas;
Qapıdan girər birdən sənin dolğun vəkilin,
«Ya hə, ya yox!» Moskva nə aydın dilin.
Dünyanı iki darğın qismə bölən Moskva.
Hər dərmanı özündən, dərdə gülən Moskva.
Varam sənin ürəkdən haqq bağıran marşına,
Üfürdək maskasılə kimdir çıxan qarşına?

Zinrik. qaranlıq gecə,
Beş-on gözlə gizlicə;
Bu kol, o biri koldan.
Dağa dırmaşan yoldan,
Qalın bürməli çaydan,

Bəri taydan, o taydan,
Kəsik fitlər çalaraq
Sıx-sıx nəfəs alaraq,
Səkərək qarğa kimi,
Ürkək qurbağa kimi.
Girdi issiz bürməyə,
Bilməm kim üçün, niyə?
Bu qorxunc xəyalətlər
Qaranlıqda nə gəzər?
Gecə belə yerlərdə
Quldurlara bir pərdə.
Hünərsiz yırtıcılar
Qaranlıqda ov arar.
Yıldızların gücü az—
Onlar bir sirr açamaz;
Ay baxar küskün-küskün,
O yazıq da çox düşkün,
Yaranmış qaçmaq üçün.
Hardan alım Günəşi?
Günəşin varmı əşi?
Düşündüm bir azacıq
Çıx dedim, Günəşim, çıx!

Gecənin yarısında dəxi Günəş doğarmış,
Günəş nə vaxt istərsə, qaranlığı boğarmış.
Qaranlıq gecələri döndərirsən gündüza,
Qorxunc qoruntuları sən çıxarırsan üzə.
Gecələrimi dayanar uzaq görən gözünə?
Kimin həddi var dinsin, gündən aydın sözünə?

Ağ köpüklü bir çayın
Zümrüdlü yaxasında,

İspanyollu markizin
Silah fabrikasında

Bir gün, nədənsə, bilməm
Çatıldı gərgin qaşlar.
Birdən qarışdı aləm,
Dikəldi dərdli başlar.

Açıldı üç-dörd güllə,
Polislər yaxalandı.
İşçi qadınlar belə
Qanlarına calandı.

Müdirin də xoruzu
Verildi qoltuğuna.
Peşiman oldu özü
Bu müdir olduğuna.

Zorbalar çataq-çataq
Dolduruldu bir dama.
Tapşırıldı bu sayaq
Üç silahlı adama.

Sanki illərdən bəri
Tökülmüşdü bu tədbir.
Bərkitdilər hər yeri
İşçilər üç-bir, beş-bir.

Dağılıb yan-çevrəyə,
Tutdular bəndərləri.
Çıxdı sanki devrəyə
Hökumət əsgərləri.

Səs verildi üsyana
Qarşıdakı yaxadan.
Xəbər gəldi, baxsana
Oyankı fabrikadan.

Görmədi ki, bir kişi
Gizlin bənddən-bərədən;
Bu qanlı, qorxunc işi
Kimlər idi törədən?

Bu çayın yaxasında
Yaşayan, ölən insan;
Silah fabrikasında
Görünmüşdümü üsyan?

Markiz yaydı hər yerə:
«Bilsin—dedi—el-oba;
Anlaşılsın bir kərə
Bunu yapmış Moskva!»

Qapı-qapı dolaşdı
Rahiblər boynunda xaç:
«Günah dağlardan aşdı,
Qılıncdır ancaq əlac».

Yığılıb vəzir-vəkil
Göyşədi yava-yava.
Dedilər: «Özgə deyil!
Moskvadır, Moskva!»

Neçin ağlayır markiz əlində tirmə yaylıq,
Yoxsa sən verməliydin orda fəhləyə aylıq?!

Neçin yırtır özünü bu təskülahlı keşiş,
Bəlkə, o fabrikalar, mən bilmədim, səninmiş?!

Sərmayə ölkəsində tutulsa bir gün hava,
Ertəsi gün çalarlar: «Hey Moskva, Moskva!»

Bir Hindiquş dağlarına çıxaydım,
Seyr edəydim sitməli Hindistanı;
Enib Pəncab bağlarına baxaydım,
Gəzəydim bir mor sünbüllü bostanı.
Ürkütmədən ormanlarda filləri,
Görünmədən Hindin böyük lorduna;
Öyrənəydim ən qədimi dilləri,
Baş çəkəydim sanskrit yurduna.

Sonra enib Qanj üstünə bir gecə,
Brahmanın ahənginə uyaydım.
Dolaşaydım məbədləri gizlicə,
El dərdini el ağzından duyaydım.

Eşitdim ki, hind elində yanarmış
Adət üzrə sağ qalan da, ölən də;
Qanlı bir əl məclisə mey sonarmış,
Nuş edərmiş ağlayan da, gülən də.

Deyirlər ki, məbədlərdə hər səhər
Oynayırmış hindin qumral qızları.
Sallanırmış bu qızlarla bərabər
Zümrüd göyün ayları, ulduzları.

Bir ulduzlu əsər gördüm keçən il,
Nə əfsanə uydurmuşdur, bilsəniz:

– Bulmuş adam, bəlkə də, sağlam deyil,
– Demişdir ki: «Hindin səbri bir dəniz».

Bir külək əsmiş ancaq bu son günləri birdən,
«Həvva»nın dənizində başlanmışdır fırtına.
Bir «Pravda» müxbiri görmüşdür yaxın yerdən,
Çox acıqlı baxırmış təkgözlüklü lord ona.
Xəritə qarşısında çarpazlamış qolunu,
Keçirir gözdən mister Moskvanın yolunu.
– Yox, yox, son günlərdə, hinddə bişər başqa aş!
Qışqırma, mister, buna neyləsin casus, fərtaş...

Nə çıxsın bu uzaqdan
İlham alıb yazmaqdan?
Hey dillən sazım, dedim,
Ölkənin hünərindən,
Zərbəçi ərlərindən;
Qadınından, qızından,
Parlayan yıldızından,
Çox şey yarandı yoxdan,
Çatmışdır vaxtı çoxdan;
Gəl, bu yeni dildən yaz,
Ulusdan yaz, eldən yaz;
Düşdü yadıma Bəsti
Bəsti sözümü kəsdi.

Bəstini tanıyıram yeddi-səkkiz yaşından,
Bir çox şeylər keçmişdir zavallının başından.
Atası Məhəmmədin var idi altı qızı,
Yazıq kişi deyirdi: «Bu arvad imansız
Yerindən tərpedincə bir qız budur ha gəldi!»
Doğrudan, el içində ağır idi qız dərdi.
Qız nəydi – qoz ağacı: yetən atardı bir daş.

Qız ki üçdən keçərdi axtarardı bir əlac.
Ər tərəf, arvad tərəf – yığılıb cindar, imam
Üçüncü qız gəlinə tapardılar ad «Tamam».
Qız doğmaq el içində daş doğmaqdan betərdi.
Dördüncü qızın adı heç söz yox ki, «Yətər»di.
Sən gül əkərsən, bəzən baxarsan ki, kol bitər.
Beşinci qız da gəlsə, adlanardı «Qızıyətər».
Biçarə Məhəmmədin ruzigarı bəd əsdi,
Üzünə saldı gəldi bu altıncı qız «Bəsti».
Doğulduğu gecədən irişincə bu günə,
Fikir versən Bəstinin eşidib gördüyünə;
«Dərya mürəkkəb olsa, ağaclar bütün qələm»
Bəstinin çəkdikləri tamam olarmı, bilməm?!
Bu qumral gözlü qızın kimdi baxan üzünə,
Yollarda yonca kimi böyüdü öz-özünə.
Günlərin bir günündə qoparıldı, atıldı,
Uzaq kəndin birinə çox ucuza satıldı.
Sormayın necə keçdi Bəstinin günü ərda,
Qadına heyvan kimi xor baxılan günlərdə.
Özü rəncbərlik edən bir yoxsulun arvadı
Nə günlər keçirərdi?! Onun varmıdı adı?!

«Ay döndü, il dolandı»,
Bəsti yandı, nə yandı.
Gecə-gündüz,
Elsiz, günsüz
Yazıq Bəsti
Kərpic kəsdi.
Ev suvadı,
İp boyadı,
Yaz əkində
Qış tikində.

Çalışdı, çabaladı,
Yenə arvaddı adı.
Yaz əkinçi, qış dilənçi ərinə,
Yük daşdı Bəsti heyvan yerinə.

Oxudum qəzetlərdə bu ilin fevral ayı,
Açıldı Moskvada kolxozlar qurultayı.
Oxuyunca, doğrusu, bunda nə vardır deyə,
Çox az qiymət vermişdim bu böyük məsələyə.
Ey şanlı Oktyabr, sən nələr etdin, nələr?
Bir gün baxdım ki, böyük Stalinlə bərabər–
Otururkən Bəstinin çıxarılmış şəkili,
Demə, bizim Bəsti də bir kolxozun vəkili.
On beş ilin içində nə böyüdün, Bəsti, sən!
Kəsər dünya səsinə bir dəfə sən «kəs» desən!
O zaman «sağ ol», –dedim, sağ ol, ümidli rəhbər,
Bir dünya quracaqsan Bəstilərlə bərabər–
Tarix görməmiş olsun... doğrulmuşdur sınağın.
Çünki Bəstilər sənə Moskvada qonağın.
Sən verdin Moskvadan dilsizlərə bu dili,
Moskvadır namuslu qonaqların mənzili.

Hanı kürkü dizindən,
Qan damlayan gözündən,
Ürkən özü-özündən,
O çarlar Moskvası.
Boyarlar Moskvası?
Ağzını əyə-əyə,
«Şeytan meyvədir» deyə, –
Hanı kartof əkməyə
Yanaşmayan Moskva, –
Gənəşməyən Moskva?

Keçərkən çardan-çara,
Hər şeyi qorxunc, yara,
Tarixi qandan qara,
Hanı «şef» Moskvası,
Qanlı kef Moskvası?

Hanı çarlar qoyan tac,
Toxtamişa gedən bac?
O ruhu dar, gözüac
Hər yanı xaç Moskva,
Hanı ağac Moskva?

Seyr üçün cəmalını əlimdə fürsət varkən,
Əfsus ki, indiyədək qaldım ziyarətindən.
Hayıf ki, mən görmədim, eşitdim görənlərdən.
Bu dünya mərkəzinə əlləri irənlərdən:
Deyirlər, əskisilə yeni şəhər yan-yana,
Qoyulub baxılınca hey-rət verir insana.
Deyirlər ki, Moskva ulus-millət sərgisi,
O bir dünya örnəyi, birlik, qüvvət sərgisi.
Moskvanın ruhunu içərək qana-qana,
Mən bütün inamımla inandım artıq buna.
Moskva ölkəmizin beyinidir, beyini,
Təmsil edir Moskva yurdumun hər şeyini.
Şuraların qəlbində arzu bir, dilək bir,
Məfkurə birliyində ayrılıq nə deməkdir?
Əzəldən Moskvaya gedənlər öl-ölə
İndi qızıl mərkəzə uçurlar gül-gülə.
Moskva zülm əlindən qaçanlar payitaxtı,
Hər yerdə zülmətə nur saçanlar payitaxtı.
Moskva inanılmış ən son sığınacaqdır,
İnqilab atəşilə gurlayan bir bucaqdır.

Şəhərlər yarışında birincidir Moskva,
Şuralar sərgisində bir incidir Moskva.

Mən bugünkü görüşdən
Əvvəllər çox uzaqdım.
Bilmədim, Moskvaya
Bir yad gözüylə baxdım.
Uyaraq gəncliyimdə
Müsavətin sözünə;
İllər boyu göz yumdum
Həqiqətin üzünə.
Qəflət etdim, dinlədim
Hər yetən dərdbilməzi;
Gec qandım ki, Moskva –
Bütün dünya mərkəzi.
Mən çürük fikirləri
Yoxluğa satdım artıq,
Ağrıyan dişim kimi
Çıxarıb atdım artıq.
İstəməm səsim gəlsin
Düşmənlər cərgəsindən.
Bezikmişəm yabançı
Siniflərin səsindən.
Moskva olmayınca
Mən ki dünəndən yoxam.
Moskva şəndir, şənəm,
Moskva toxdur–toxam.
Ey dərmanı özündən,
Dərdə gülən Moskva.
Dünyanı iki düşmən
Qismə bölən Moskva.
Qoy sənə şeir düzüm

Tarlanın ipəyindən;
Gəl sənə çələng hörüm
Bağların çiçəyindən.

6 sentyabr, 1935

HƏCV

Özləri məhrumkən feyzi-ədəbdən,
Günahı bizlərdə görənlərə bax.
Parlayıb bir zaman düşdülər dəbdən,
Bazara yeni mal verənlərə bax!

Hələ biri vardır, «kişidir, kişi»,
Bərəldib gözünü, ağardıb dişi.
Yaxşıca tapılıb peşəsi, işi –
Bizim arxamızca hürənlərə bax!

Deyir yazdığınız bu «nə həyatdır?»
Çömçəyə əl tutan, qoldur, qanaddır,
Dediyi kiflənmiş, fikri bayatdır,
Özünü irəli sürənlərə bax!

Dün biri haykırdı, çaldığım sazdır,
Xəzanım bulunmaz, günlərim yazdır,
Baxdım rəngi solğun, ruhu da azdır,
Dost-yad arasına girənlərə bax!

Deyir uçurursan «bizim dövləti»,
Bu böyük binanı, bu səltənəti,
Dolayıb əlinə bütün milləti
Xalqına yun corab hörənlərə bax!

Deyir talayıbsız bizim elləri,
Bomboş qoymusunuz böyük çölləri,
Metrdən uzundur – uzun dilləri,
Bağ, bostan becərib dərənlərə bax!

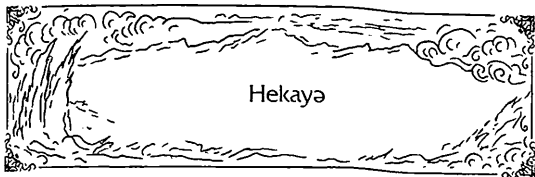
Arpasın bölənməz iki ulağın,
Qapı dalındadır uzun qulağı.
Daldada gizlənib, danos yazmağı,
Üzdə sinəsinə vuranlara bax!

Sağdan da, soldan da yüksəlir səslər,
Doğma qardaşına nifrinlər bəslər,
Cavidi, Cavadı sevməyən kəslər, –
Onların yerində duranlara bax!

Yazıb-pozduğunuz nədir sözünüz?!
Bu bizim üzümüz, sizin üzünüz!
Gəlib nə yaptınız, deyin özünüz?
Sənət keşiyində duranlara bax!

Biz aydan arıyıq, sudan duruyuq!
Günəşin zərrəsi, haqqın nuruyuq!
Ona-buna baxıb, bulayıb quyruq,
Bizdən haqqı-hesab soranlara bax!
Sənət keşiyində duranlara bax!

Bakı, 1929

İKİ DÜŞMƏN

İkidirdən Tiflisə gedirdim.

İçmiadizin stasionu önündə çalpapaq Məmmədəli arabanı saxladı. Hələ qatar gəlməmişdisə də, içəridə bir izdiham, bir gultu duyulurdu. Hər kəs bilet alıb da vaxtında kəndinə bir yer bulmağa hazırlaşır. Miniklərin böyük bir qismi boz şinelli yənnilərdən ibarət idi.

İkinci klass odasına vardım. Əfsərlərin və qeyri miniklərin bir tərəfə topla olduqlarını gördüm. İrəli varıb bu qələbəliyin qara üzlü, iti gözlü, çöhrəsi çoxdan tərəş edilməmiş, saqqal basmış bir Osmanlı zabiti başında olduğunu gördüm. Əl və ayağı sarılı, dəyənəyinə yaslanmış oturuyordu.

Yanında gülərzüzlü, lakin çox zəif görünən, tazə xəstəlikdən qalxmış bir poruçik qılınca yaslanmış oturuyordu. Xidmətçi çö-rəyi əsirin önünə çəkərək türkçə buna:

– Əfəndi, buyurun, yeyiniz. Şimdi şemandofer gələr, bunlara baxmayın, yoxsa ac qalarsınız, – diyordu.

Əsir:

– Təşəkkür edirəm, əfəndim, çox razıyam! – deyib, qara göz-lərilə boz qalbağın altından ətrafı seyr ediyordu. Eskəmlə aldım, müsaidə istəyib oturdum.

Əfsərlər əsirin başına yığışib, hərə türkçə bildiyi qədər sualda bulunuyordu və anlatdığı surətdə müvəffəqiyyətdən çox şad oluyordu. Yarıyı nişan verərək qırıq türkçə ilə:

– Əfəndi, bu yaqşı? – deyə soruyor, o da təmənna edərək:

– Təşəkkür, daha eyidir! – deyə cavab veriyor. Cavan praporşik əsirin rütbəsini bilmək marağında olub və əlilə kəndi omuzunu göstərərək:

– Əfəndi, sən kto (kim) mülazim?

Əsir sualı anlayıb:

– Xayır, tabor komandanı! Batalyonmu deyirsiniz? Ah, işte batalyon komandanı.

Yanıdakı poruçik cəmətə xitabən:

– Cənablar, biz yorulmuşuq. Mən də, əfəndi də acız!–deyə darıldı. Ara bir az sakitləşdi. Poruçik ilə tanış oldum.

Tazə yatalaqdan (təfdən) sağalmış və qüvvətə gəlmək üçün Tiflisdə müalicəyə gediordu.

Tazə adamın əvvəlki sözü, görünən, minnətdar olduğu Zemski soyuz firqəsinin səhiyyə dəstəsindən razılıq etmək, onun fədakarlığından, orada işləyənlərin gördükləri işə səmimiyyətdən danışmaqdan ibarət idi.

– Mənim və bir çox arqadaşlarımla sağ qalمامıza səbəb, mübaliğəsiz deyə bilərəm ki, zemstvo firqəsinin fədakarane işləməyi bəis olmuşdur! – deyirdi.

– Gecənin hansı saatında, – dedi, – səsinizi çıxarsanız, şəfqət bacısı yerindən fırlayıb ailə kimi başınıza dolanıb, canını yarıya sərf etməyə hazırdır.

Bundan sonra sözünü əsirə keçirtirdi:

– Yanımdakı zabit, – dedi, – batalyon komandanıdır. Bir il müddətində neçə dəfə dava meydanına hər ikimizin firqələri qarşı-qarşıya gəldilər. Axırda əfəndi Xınısda yaralanaraq əsir düşdü. Bir qəç vaxt xəstəxanada bir yerdə yatdıq. Türkcə bildiyimə görə çox sözləşdik. Şimdi Rəşidbəyi də (əsinin adıdır) bənimlə götürüyoram ki, yolda ona əziyyət olmasın. Tiflisdə də bir yerdə qalacağıız. – dedi.

İki düşmən zabitinin arasında görünən bu mehribançılığı anlamaq istədikdə mənsub olduqları millətlərin ürək təmizliyini və alicənablığını da unutmamalı.

Poruçikin iznilə Rəşidbəylə qonuşdum. Kəndisi Bağdaddan olub, bu davada iki dəfə yaralanmış, dediyinə görə sıradan çıxmamış. Xınısda isə üç yerindən yaralanıb əsir düşmüş. Rus həkimlərindən razılıq ediyordu ki, buna lazımınca diqqət etdilər və yaralarını sağaltdılar.

Qatar gəldi, miniklər üzərinə hücum edib, qapıları tutdular və dava öz qaydası ilə getdi.

Bən də yerləşdim. İttifaqən iki zabitlə bərabər bir kupədə oturdum.

Hərə əlinə keçirdiyi təzə qəzetlərə göz gəzdiriyordu. Bir qədər oxuduqdan sonra yenə söhbətə keçdik.

Rəşid pəncərədən görünən tarlaları, bağları görüb:

– Əfəndim, işta bizim Bağdad tərəfi də bu çeşid, düzlük, tarlalıq, baqqallıq. Aman əfəndim, bu Gürcüstan nə kötü yer. Bütün daş, qaya, düz yer yox ki...

– Əfəndi, bizim şiməndafermi yaxşı, ya sizinkimi? – deyər praporşik N. əsirdən soruşdu.

– Təbii, bizimkilər daha eyidir!

– Oho! Bu necə ola bilər?

– Öylə ya, əfəndim, yolların çoxu Almaniya kompaniyasının deyilmi? Bunlar da, «vaqon»nu deyirsiniz, Almaniya gəlir.

Yanımızda oturan bir cavanə xanım indiyə qədər diqqətlə əsirin üzünə, əlbisəsinə baxırdı. Axırda, görünür, tab gətirməyib Rəşidbəyə müraciətlə:

– Niyə çininiz (ipolit) yox və əlbisəniz böylə qabadır?

Əsir bir az ara verib, cavabında:

– Xanım əfəndi! Müsafirlik niyyətimdə yox idi. Sizinlə böylə oturacağımı bilsəydim, ziyafət əlbisəmi geyərdim! – və genə bir qədər ara verib kəlamını bu cümlə ilə qurtardı:

– Allaha təvəkkülüm çox qüvvətlidir. Hərbdə oldum. Atəş içində bulundum. Lakin bir an hər şey Allahın qüdrətindən olduğunu yaddan çıxartmadım və yenə də imanım möhkəmdir.

Fikrim bənim bu axırkı sözlər üstündə işləməkdə idi.

Qəzətlərdə oxuduğumuz, qismən gördüyümüz alman zabitləri – Rəşidbəyin qılınc arqadaşları nə qədər buna bənzəməz, bu ölçüyə girməzlər.

Rəşidbəy – iri bədənli, uzun boylu «təvəkkülə» inanmış, kəndi fəaliyyətini, qüvvətini, diləyini heçə sayan Rəşidbəy – işlə Şərq, Şərfin nümunəsi.

Arqadaşı alman zabitini sorsanız, ondan «təvəkkül» yerinə ancaq:

– «Döyüşlənd, döyüşlənd, opir alles!» (Germaniya, Germaniya hər şeydən ucadır) cümləsini eşidərsiniz.

İşlə Qərb, Qərbin nişanəsi!

Böylə kəndi kəndimə düşünüyordum. Bu anda bizim xəstə poruçik «N» əlini açıb və barmağındakı üzüyünə gözlərini dikib ahəstə səslə dedi:

– Cənablar! Bən fatalist deyiləm. Lakin Rəşidbəyin sözlərinə bən də şərikəm (sağ əlini göstərərək):

– Baxınız, bu üzüyü görürsünüzmü ki, indi bir az da qaradır, bu bir mollanın baxışığıdır. Bir çox vaxt İranda qaldım. Müsəlmanlar da mənim xətrimi çox istəyirlər. Ələlxüsus ki, bir molla məni çox istəyirdi. Bir gün bizim polka səfərə çıxmaq əmri verildi. Məni sevən həmin molla yoluma xeyir-dua deyib bu üzüyü mənə bağışladı və heç bir surətdə barmağımdan çıxartmamağımı tənbəh etdi və dedi ki, bu üzük səni hər qəzadan, bəladan saxlar. Bu üzüyün qaşında on üç dənə almas var idi. Neçə vaxt idi sələmət gəzirdim. Bir gün yaralandım. Bir neçə gündən sonra baxdım gördüm ki, üzüyün on üç alması düşübdür. Bir dəfə naxoşladım. Gördüm ki, üzük sarı rəngini itirib, bütün qaralıbdır. Mən sağaldıqca üzük də öz rənginə gəlməyə başladı. Bir müddət sonra yatalaq naxoşluğuna tutuldum. Üzük də barmağımda qaralmağa başladı. Naxoşluğun böhranında ortasından çatlamış. Şimdi mən eyi olduqca üzük də saralır. Bizim həkim bu üzüyün

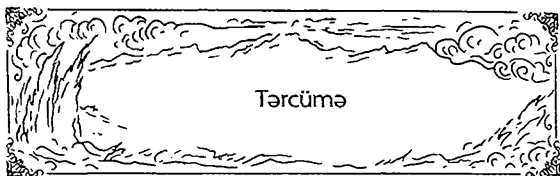
xasiyyətinə təəccüb edirdi. İştə bu fəqərələr mənə fatalist olmağa məcbur etdi. Görünür ki, boş deyil, qəzavü qədər əsaslı bir şeydir. Bu iki düşmənin xülqən, ruhən bir-birinə bu qədər oxşamaları mənə mütəhəyyir etdi.

Yanımızda yenə bir söhbət davam edirdi. Mən daha qulaq asmayırdım. Çox yorulmuşdum, mürgülədim və yuxuya daldım. Səhər oyanıb stasiyonda durduğumuzu anladım. Ətrafa baxdım, zabitlər yox idi. Pəncərədən baxıb, poruçikin Rəşidbəyin qoltuğuna girib getdiklərini gördüm. Tiflisin yaxınlığında Naftuluq stasiyanunda olduğumuzu bildim. Qatar tərpəndi. Zabitlər əylənib döndülər. Gözlərimiz bir-birinə enişdi. Bir qaç dəfə əl sallayıb vidalaşdıq. Pəncərəyə yanlanıb gördüyüm mənzərənin təsiri altında düşünürdüm. Günəş yeni doğmuşdu. Quşlar teleqraf telləri üzərindən uçuşub, ötüşürdülər və guya ki, Dəli şairin:

*Səmadan bir mələk heyrətlə der: İnsanlar! İnsanlar!
Nədir bu ruyi-ərzi qaplanmış alqanlar? İnsanlar –*

Sözlərini oxuyurdular.

ƏLİF CİM
«Açıq söz» qəzeti, 1916, 3 may

L.N.Tolstoy

İLYAS VƏ ÖVRƏTİ ŞAMSİMAQI

Başqırd cəmətindən Ufa şəhərində İlyas namində bir nəfər şəxs olurdu. Hərçənd İlyas atasından bir böyük dövlətə malik olmamış isə də, ancaq dörd-beş camış, öküz, iyirmiyə qədər qoyun, keçi və bir qədər kənd ləvazimatına sahib idi.

Bir il olmamış idi ki, atası İlyası evləndirib özü vəfat etmiş idi, bunlar da ər-övrət sübhədən axşama qədər işləyir idilər. İlyasın o qədər işə şövqü var idi ki, sübh hamıdan tez durub işlərdi. Axşam isə hamıdan gec yatarı.

Bu surət ilə bunların mal və dövləti artıb böyük bir şöhrətşüar zat olmuş idi, bu növ ilə otuz beş ildə iki yüz at, yüz əlli öküz-camış, min beş yüz baliq qoyun, keçiyə sahib olmuş idi.

Həmçinin lazım olan xidmətçisi olub, kişi nöqərləri mal-qaranı mühafizə edib, yem, su verən kimi, övrət xidmətçiləri də süt sağıb, qatıx, pəndir, yağ kimi şeylər hazırlayırdılar.

İlyasın bu növ güzəranı cəmətin diqqətini cəlb edib, deyirdilər: «Ah, nə xoşbəxt imiş İlyas, hər bir əşyası hazır; güzəranı gözəl, pul, mal, dövlət, övlad! Dəxi, bunun nə fikri olacaq; belə şəxs də olarmı? Xeyr, belə şəxs əsla olmaz!»

Cəmət İlyasın əsl fikirlərindən xəbərdar olmayıb, həqiqətdə böyük bir xoşbəxt hesab edib bunun yerində olmalarını arzu edirdilər.

Səxavət, mürüvvətdə binəzir olan İlyasın evi əsla qonaqdan xali olmaz idi, hər bir gələn qonaq üçün qoyun, keçi kəşib, xö-

rəklər hazırlayıb, mövcud olan süt, qatıx, pəndir, yağ yedirməkdən əsla müzayiqə etməz idi.

İlyasın bu zəmanədək ancaq iki oğlu və bir qızı olub, cümləsini evləndirmiş idi. Hələ bu zəmanəyə yetişməmiş ikən oğulları ataları ilə bərabər işləyib, gözəl güzəran edirdilər.

Elə ki, İlyasın zikr olunan halı gəldi, yəni fələlikdən qurtarıb, işlər xidmətçilərə vagüzar oldu, oğlanları hər bir işdən əl çəkib, pulların başını dağıtmağa başladılar, əl açıb əllərindən gələn nadincliyi geri atmadılar.

Bunun nəticəsi olaraq oğlunun birisi qəzanın gətirdiyinə görə bir gülləyə qurban olmuş idi. Digəri isə övrətinin məkr-hiyələsinə və ya gəlin ilə qaynana mübahisəsi üstə mehriban olan atanın sözüne əsla həvaleyi-səmi-etibar etməirdi.

İlyas bunun çarəsini oğlunun ayrılığından ibarət olduğunu bilib bir qədər mal-dövlət vermək ilə özündən ayırdı.

Bundan sonra İlyasın mal-dövləti gün-gündən tənəzzül edib, bədbaxlıq əsəratı görünür idi. Bəd havanın bədiyi, yağış olmaması göyərtinin puç olmasına səbəb olub, aclıq ili aralığa gəldi. Həmçinin mal-qara tələf olub, İlyasın ev əşyasını satmasına səbəb oldu.

Qərəz mal-dövlət əldən getdi, ər-övrət qocalıb, qüvvələr zəifləyib, işləməyə təqət qalmayıb, sinniləri yetmişə çatmış halda heç bir şeyə gümanları gəlməyib, sinnilərinin bu vaxtında yovmiyyə ruzilərindən biri digərinə qulluq etməyə ər-övrət məcbur oldular.

İlyasın bu qədər mal-dövlətindən ancaq əynində bir dəst pal-tar ilə qocalmış olan övrəti qalmış idi. Ayrılan oğlu uzaq bir vilayətdə güzəran edib, əsla atasından bir xəbər tutmazdı. Qızı isə vəfat etmiş idi. Bu növ ilə qoca İlyas ilə övrətinin köməyinə heç bir gələn yox idi.

Fəqət İlyasın səxavət və mürüvvətinin nəticəsi olaraq qonşusunda olan Şahməmməd bunun halına təəssüf çəkib, imdadına yetişməyi fikir edir. Hərçənd Məmməd kişi də bir o qədər döv-

lətli şəxs deyil idisə də, ancaq güzəranı çox təng olmayıb müsaidə edirdi.

Məmmədin fikrinə gəldi ki, əlbət lazımdır bunlara hörmət edib, kömək olmaq ondan ötrə ki, bunun çox çörəyini yeyib, yavuş dostlarından hesab olmuşuq. Bir növ xəyanət edib, tainki bu gün İlyasın yanına gəlib dedi:

–Sən və övrətin Şamşımaqi gəlib bizdə güzəran edib, ömür sürünüz. Yazda mənim bağçada işlə, qışda da mal-qaraya bax, yem, su ver. Şamşımaqi isə süt sağıb, yağ hazırlasın, mən sizi saxlaram, yemək, içmək, paltar verib, hər nə lazım isə sizdən əsla müzaiqə etmərəm.

İlyas razı olub, ər-övrət hər ikisi Məmmədə qulluq etməyə başladılar. Hərçənd əvvəlcə belə işlər bunlara çətin gəlirdisə də, bir azdan sonra öyrəşib, var qüvvələri ilə işləyib, burada ömür sürdülər.

Şahməmməd bu növ qoca adamlar saxlamağı xoşlayır idi. Ondən ötrə ki, bilirdi belə adamlar düzlük ilə işlərlər və var qüvvələrini bazuya verib işdə heç vaxt kahallıq göstərməzlər. Həm də cəmi işlərə bələd, özləri də dünyə görmüş.

Bunların bu ali mərtəbədən bir növ alçaq mərtəbəyə gəlmələrinə baxmağa Məmmədə həya mane olur idi.

* * *

Bir gün Məmmədə uzaq yerdən qonaqlar gəlib. Axundları da gəlmiş idi.

Məmməd isə qonaqlar üçün qoyun kəsib xörəklər hazır etməsini İlyasa əmr etmiş idi. İlyas da o saat qoyun kəsib, xörək hazır edib, qonaqlar üçün gətirdi. Həmçinin hazır olan yağ, qatıq, pəndir qonaqlar üçün gəldi.

Qonaqlar xörək yeyib doyandan sonra hərəsi bir tərəfə çəkilib, döşəklər üstə əyləşib, baliş-mütəkkələrə söykənmiş halda kimi çay içir, kimi qəlyan çəkir və xoş söhbətlər edib gülüşürdülər.

Bu halda İlyas öz işlərindən fəriq olub, qapının ağzından keçdi. Məmməd bunu görən kimi qonaqlara xitabən: «Qapının ağzından keçən qoca kişini gördünüzmü?» – deyə sual edincə: « – Bəli, gördük. Bir təəccüblü şəxsdir» – cavabını alınca biri başına hərəkət verib dedi: «Bəli, çox təəccüblü şəxsdir». Ondən ötəri ki, bu bizim ən məşhur, ən səxi, ən dövlətli və ən mürüvvətli şəxslərimizdən biri idi.

– Adı İlyasdır. Eşitmisinizmi? – sual edincə, qonaqlar: «Bəli, eşitmişik! Hərçənd özünü görməmişik. Fəqət mübaşir olduğu gözəl işləri eşidib, gözəl zat olduğunu bilmişik».

Məmməd bunların sözlərini eşitcək dedi:

– Haman bu tərif etdiyiniz adam yovmiyyə ruzilərinə möhtac olduqlarına görə ər və arvad mənə qulluq edirlər!...

Bu sözlər qonaqlara təəccüb gəlib, barmaqlarını dişlərinə tutub, bir az sükutdan sonra birisi dedi: «Bəli, görünür ki, baxt çarx kimi fırlanıb, birisini ali mərtəbəyə, digərini alçaq mərtəbəyə atır!»

Şahməmməd bir qədər dəryayi-təfəkkürə qər qolandan sonra dedi: «Bəli, kim bilir dünyanın işi necə olacaq? Mən özüm də qoca kişiyəm. İndi İlyas burada işləyir, özü əmin, qalmaqalsız dolanır, gözəl...»

Söz bu yerə çatanda qonaqlardan biri dedi: «Onun özü ilə görüşmək mümkün olsaydı, bir az keçmiş güzəranından bizim üçün söhbət edərdi!...»

Bu vaxt Şahməmməd qapı tərəfə üz tutub dedi: «İlyas, qoca nənəni də götürüb çay içməyə gəliniz!»

Bunlar da o saat içəri girib, qonaqlar ilə görüşdükdən sonra, İlyas qapının ağzında ikən, dizləri üstə əyləşib, nə sual veriləcəyinə müntəzir idi. Şamşımaqi isə pərdənin dalına keçib Məmmədin övrəti ilə əyləşdi.

Bu halda İlyasa da bir fincan çay verdilər. Bu da özünə bir hərəkət verib, xanda söykənmiş halda çay içməyə məşğul oldu.

Bir-iki qurtum içdikdən sonra fincanı yerə qoyub, qonaqlara baxırdı. Qonaqlar isə İlyası əvvəlinci dəfə görüb keçən halını və Məmmədin zikr etdiyi sözlərini təxəttür edib, fikir dəryasına qərq olmuş halda idilər, məclisi sakitlik bürümüş idi.

Birdən qonaqlardan biri İlyasa xitabən:

– «Görükür, qabaqkı günlərini dərxatir edib, təəssüf çəkirsən? Mümkün isə öz keçən halından bizim üçün bir nəql elə!»

İlyas bir təbəssüm izhar edib, guya özü danışmaq istəmədiyini belə dedi: «Əgər mənim bədbəxt və xoşbəxt olmağımdan danışsam, ola bilər inanmayasınız. Həqiqəti halı bilməkdən ötəri mənim övrətimdən sual ediniz, o sizə əhvalatı nəql edər. Necə onun ürəyidir, dili də elədir. Sizə doğrusunu söylər».

Qonaqlar bu sözləri eşidən kimi birisi mütəvəccöh olub dedi: «Siz söyləyiniz görək, qabaqkı xoşbəxt günlər ilə, indiki qəmli günlər ilə necə güzəran edirsiniz?»

Şamşimaqi pərdənin dalından cavab verdi: «Görünüz necə güzəran edirik! Tam əlli ildir ki, bir qoca kişi ilə ömür sürüb, xoşbəxtlik arayırdıq. Tapmayırdıq. İndi ikinci ildir ki, əlimizdə heç bir şey qalmayıb, burada qulluq edirik. İndi tapdıq. Bundan başqa heç bir şey lazım deyil».

Övrətin bu sözləri məclis əhlinə təəccüb gəlmişdi. Məmməd isə təəccübünün çoxluğundan özünü pərdə tərəfinə atıb, pərdəni qalxırdı. Baxıb gördülər ki, qarı qocasına baxıb gülür. İlyas da qonaqların təəccübünə və qarısının gülüşünə baxıb gülür.

Şamşimaqi bunların təəccübünü görüb dedi: «Mən doğru deyirəm. Zarafat etmirəm. Neçə müddətdir xoşbəxtlik arayırdıq. Mümkün olmayırdı. Dövlətli olduğumuz zamanda da bu xoşbəxtliyə nail olmadıq. İndi ki, heç bir şeyə gümanımız yox, özümüz də xidmətçilik ilə güzəran edirik, indi tapdıq!»

Qonaqların təəccübü daxı da ziyadə olub, dedilər: «Nə xoşbəxtlik tapdınız?» Qarı cavab verib dedi: «Qulaq veriniz deyim. Nə xoşbəxtlik tapdıq».

Biz dövlətli olan zaman bu qoca kişi ilə bir saat da olsa, aram olmayırdıq. Nə bir söhbətimiz olurdu, nə bir öz vücudumuza fikir verir idik. Nə də Allah-taalanı nəzərə gətirib, ibadət edirik. Ancaq fikrimiz bu olurdu ki, hansı qonağa nə növ xörək verək; hansına nə bəxşiş edək? Xidmətçilər nə növ işləyirlər? Yenə fikir edirdik mal-qaranı nə növ saxlayaq ki, qurdlardan, quldurlardan səlamət qalsınlar.

Bunlar hamısı gündüz əhvalatı. Axşam olur, yatmağa məşğul olurduq. Birdən xəyalə gəlir, yox, yaqın, qoyunlar quzuları tapdadı, cücələri siçanlar apardılar. Töylədə danalara soyuq olacaq. Bu növ yuxu qaçır. Gecənin o aləmində nigaran olmamaqdan ötəri gedib baxır idim. Hamıdan xatircəm olandan sonra gəlirik yatmağa. İndi xəyala gəlir: qışda malları necə saxlamaq? Bu xəyallar ilə yenə sübh açılıb, işlərə başlar idik.

Elə təəccüb burasıdır ki, bu qoca kişi ilə heç sözüümüz düz gəlməyib. Həmişə mübahisə edirik. Bu növ ilə zəngin vaxtımız: fikirlər, qəmlər, bəlkə, günahlar ilə keçib, birçə xoşbəxtlik üzü görməmişik!..

Bu halda qonaqlardan biri qarının sözlərini kəsib, dedi: «Bəs indi xoşbəxtlikdən bir əsər vardırımı?»

O vaxt qarı cavab verib dedi: «Bəli, vardır! İndi sübh uyqudan qalxıb, bir-birimizlə gözəl söhbət edib, heç bir şeydən mübahisə etmirik. Məhəbbətlə və gözəl rəftar edirik. Məlumdur ki, insan fikirsiz olmaz. Bizim fikrimiz budur ki, ağamız üçün var qüvvə ilə işləyək, ta böyük mənfəətlərə nail olub, zərər çəkməsin.

Həmçinin işdən fariq olan kimi xörəyimiz hazır, habelə pal-tarımız və hər ləvazimat hazır, heç bir şey bizdən müzayiqə olunmayı.

İndi öz güzəranımıza fikir verib, qabili-ibadət olan Allah-taalaya ibadət edirik. Budur əlli ildən bəri aradığımız xoşbəxtlik. İndi nail olduq. Bundan başqa bizə heç bir şey lazım deyil».

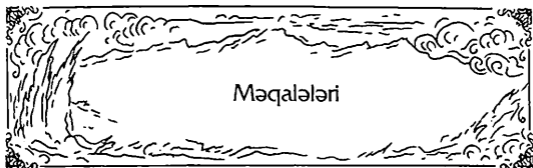
Qarının bu sözlərinə qonaqlar güldülər isə də, İlyas əsla gülməyib, qəmli bir halda qonaqlara xitabən: «Gülməyin, əziz qardaşlar!» Bu sözlər lətifə sözlərdən deyil, bəlkə, insan güzəranıdır, ağlımızın azlığına görə dövlətimizin olmasından ötəri qabaqlar ağlayırdıq. İndi haqq-taala bizim üçün həqiqət yolu açıb, gözəl güzəranımıza səbəb olub.

Bu sözləri açıb deməkdə məqsudumuz halımızdan şikayət etmək deyil. Bəlkə də, sizin sualınıza gözəl nəql elədik.

O tərəfdən axund sözə ağaz edib dedi: bəli, bunlar bir nəsihətamiz sözlərdir. Dər-həqiqət İlyas doğru və ağıllı sözlər söyləyir. Hətta bunlar bizə xəbər verilibdir.

Bu sözlərdən sonra məclis əhli gülməkdən əl çəkib, böyük fikrə düşdülər.

Mütərcimi
Əhməd Axundzadə

BİR-BİRİMİZİ SEVƏLİM

Bütün insanlar bir-birinə möhtacdırlar. Bir-biriləri üçün çalışırlar; əkinçi min zəhmət ilə əkib-biçir, yediyimiz çörək onların zəhməti ilə əmələ gəlmişdir.

Dərzilər bizim üçün paltar tikir, çəkməçilər çəkmə tikir, bən-nalar evimizi tikir, fəhlələr əllərinin zəhməti ilə bizə lazım olan işləri görürlər. Axır ki, hər kəs öz biliyi və bacarığı qədər öz işini təmiz və yaxşı etməyə çalışır. Çünki belə edənlər özlərinə xoş-baxtlıq qazanırlar. Yaxşı şeyə yaxşı da qiymət verilir. Belə şeyin sahibini tərif edirlər. Buna görə də bunlar daha artıq çalışırlar. Demək ki, biz bir-birimizin köməyinə möhtacıq. Bir-birimizə kömək etməz isək, yaşaya bilmərik.

Öylə isə bir-birimizi qardaş kimi sevelim.

Ə.C.

«Məktəb», 24 dekabr, 1911, №3

MÜSƏLMAN QARDAŞLAR

(Batum müsəlman «Birlik» cəmiyyətindən)

Batumda yaşayan gəlmə müsəlmanların ehtiyacının böyüklüyünü anlayıb, gücümüz dairəsində «Birlik» adı altında bir cəmiyyət təşkil edərək, onların ehtiyacını qapatmaq üçün ianə cəminə başladığımız. Sayı 2/3 minə varmayan bu müsəlmanların maarif cəhətindən əli çox aşağı olduğuna görə hər şeydən əvvəl bunlara bir məktəb açmağa qərar verdik. Açılacaq məktəbin otaqlarını təmir edib, heyəti təlimiyyə hazırlamaq lazımdır. Bunların həpsini ödəyəcək paranın buradakıların vermək üçün gücü çatmayır. Təxmin olunan məsarifin hələlikdə səkkizdə birini güc ilə toplaya bildik. Buralıların hümməti qədər qüvvəti yoxdur. Zənginlərdən hərbəllərə varıncaya qədər həpsi gücü çatdığı qədər ianədə bulundu. Hümmət lazımdır. Biz bu hümməti başqa yerlərdəki müsəlmanlardan umuruq.

Müsəlman qardaşlar!

Yerli müsəlmanlar gürcü olduqlarına görə onlar heç olmazsa balalarına gürcü məktəblərində maarif verə bilirlər. Sayın yerlərdən buraya toplanan Azərbaycan türkü, ləzgi, abaza və kürdlərin cocuqlarını oxutmaq üçün türkçə heç bir məktəb olmadığından yanınızda xəcildirlər. Bunların bu xəcalət tərini silmək üçün «Birlik» cəmiyyəti Sizin həmiyyətinizə güvənir. Sizə uzadılan bu qardaş əlini boş geri göndərməyin!

Məktəb və maarif hürryyətin ocağıdır.

Hürryyət və islamiyyət naminə Batumda yaşayan müsəlman qardaşlarınıza, onlara bir məktəb açacaq qədər müavinət ediniz.

Batum, 1917

ŞAİRLƏRİMİZ

Yer üzündə yaşamağa layiq olan, yaxud yaşamaq istəyən hər bir millətin dili, ədəbiyyatı müntəzəm bir «qəvaidi-ədəbiyyə»yə tabedir. Qəvaidi-ədəbiyyəsi, tarixi-ədəbiyyatı yox olan bir millətin varlığını təsdiq edəcəklər çox azdır.

Bu aydın bir həqiqətdir. İsbatı demək qolay!

Bir fikrə müxalifət göstərmək, birinə qarşı boyun əyməmək olur, amma dilin şivəsinə qarşı «bənlik» göstərmək böyük bir cinayətdir ki, işləyənləri əməksiz gül dərmək istəyənlərdir. Əkməli və sonra biçməli. Yoxsa əllər qoyunda qalır, buğda samana qarışır.

Ərz etdiyimi diri bir biçimdə görmək istəyənlər, buyursunlar «İqbal»ın «ədəbiyyat» sütununa bir göz gəzdirsinlər. Axundzadə «Ziya» (519) nömrəsindəki:

Çərxi-çarümdə Məsihadan uzaq xaşanə tut!

Hümmətim qeyd əlayiqdən qılır fətəh məni!

Hüsnü xidmət göstərir əqyardan rəcəh məni!

Əhli təzvirin «Ziya»! Rəşi-xəzibindən saqın.

Ruyi-həqqə çəkdiyi batil həcibindən saqın!

Təzminini gördükdən sonra nə demək istədiyimizi anlayacaqlar, zənnimcə, gözəl olardı ki, bugünkü şairlərimizdən bir çoxunun, məsələn, «Hatif Gənceyi»nin əşarını oxuyan bir adam fikrinin 16–17-ci əsrdə və o əsrin «Türk ədəbiyyatı» aləmində yaşadığını duyar.

«Hatif» cənabları bizim bugünkü şairlərimizdən olduğundan, yenilik tərəfdarı olması təbiidir. Fəqət «İqbal»ın 538-ci nömrəsindəki «Qəza qapısı»nı oxuduqdan sonra təəccüb etməmək qabil deyildir.

Şair əfəndi bunu bizdən aydın bilirlər ki, bu gün «həqiqət dövrüdür». Bugünkü ədəbi parçalar həyatdan götürülür, həyatı uydurulur. Bu gün bütün dünyada, şeirin ən gözəli, həyata ən

yaxın olanıdır. Misraları bir düzüyə qoyulduqda gözəl bir «nəsrə» bənzəyən həqiqi bir şeirin bəyəniləcək dövrü bu gündür. Ləfzən, fikrən bugünkü dövrə uyğun olmayan parçalar, şeirlər qətiyyəən təqdir olunmayacaq. Bir dəfə şu şeiri təhlil edəlim:

Qəza qapısı

*«Çün gətirdi çox iş qəza başıma,
Düşdü bu günə bir həva başıma!»*

Möhtərəm şair şeirini öylə ədat ilə başlamış ki, başda əyləşməyə heç də ləyaqəti yoxdur.

Bugünkü fənni, ədəbi, siyasi əsərlərin çoxu aransa, orada «çün» –buradakı mənada–qətiyyəən yoxdur. Əçən «üçün» yerində işlənmiş isə, yanlışdır. Çünki «üçün» ədat təlildir. Öz başına illəti–bəyan etmədiyi kimi, ondan qabağa da keçməz. Hələ «İ» əlindən almaq bir şeyə lahəq olmasa caiz deyildir.

Yox, «çünki» yerində işlənmişə, onda «ki»nin yoxluğu bir qüsür olduğu kimi sözdə də şivəyə bir yabançılıq bulunur:

«Çünki» qəza başıma çox iş gətirdi, başıma bu günə bir həva düşdü». Diqqət buyrulsun, cümleyi–şərtiyyə ilə cəvabiyyə arasında dərin bir uçurum açılır.

İstər «için», istər «çünki» yerində olsun, ikisi də yanlışdır.

*Bu günə dəxi imalə nədir?
«Kim öpümü mən də bir qəza qapısın.
Baisi-möhnəti həlu qapısın.
Tu görüm məndən ötri istiqbal.
Eyləyibdir nə günə fikrü xəyall!»*

Türkcə şeirlərində – yazmaq hesab ilə söylənməsə – məfumi-bəh ədatının düşməsi caiz deyildir.

«Eyləyübdür» yenə öylə. Bu, qovulmuş sözlərdəndir. Buna yalnız «qəvaidi-ədəbiyyə» nəzərilə baxılır, edilməsin. «Eyləmiş», «etmiş» sözlərinin yanında bunun ağırlığı hər kəsin gözüne çarpar.

O halda bunu istemal etməyə nə lüzum var?

Sonra:

*«Eylədim xaneyi-qəzaya güzər,
Mən xəyalət içində urdum dər».*

Buradan qafiyə dərdindən «qapı» yerinə də dər işlətmiş.
Bundan keçəlim;

*Söylədim aç qapını ey dərban!
Qismətin hər nə isə, xeyri ziyan.
Lütfilə cümləsin bəyanə gətir,
Vazeh et mətləbi əyanə gətir.*

Şair əfəndi, buradakı birinci misrai Azərbaycan şivəsində söyləmişsə, doğru deyildir. Çünki: bu şivədə «Dərbanə dedim qapını aç!» var. Bunu bilməli ki, bu şivədə «söyləmək» ancaq «hekayə etmək» mənasında işlənir, «demək» mənasında yox.

Osmanlıca isə yenə yanlış. Məlhumi-beh ədatı «ni gəliyor». «Bı»dır.

Təblərinin yorğun vaxtlarına düşmüş olmalı ki, buradakı «qapını» sözündə də «məddə» vardır.

Dalısı:

*Lütfilə cümləsin bəyanə gətir,
Vazeh et mətləbi əyanə gətir.
Eyləyibsən nə günə bir tədbir,
Cümləsin söylə, eyləmə təxir....»*

Burada birinci misra başındakı «Lütfilə–«lütv eylə» yazılmalı idi.

Böyük səhvlərdən biri də «bəyanə gətir» məsdəri ilə işlənmir ki: «bəyanə gətir» denilsin. «Bəyan etmək, bəyan qılmaq» olur. Bixanən ileylə «əyanə gətir» də qaydaya müxalifdir.

*«Gör yüzümə mənim açılmadı bab,
Qeybdən leyk gəldi boylə cavab».*

Birinci misrada «yüzümə»nin imaləsini xatirlərinə gətirdikdən sonra sözüm «leyk»in üstündədir.

Bizim, yəni türklərin ədəbiyyatında bu gün «leyk» yoxdur. Olsa da, yersiz hesab olunur. «Leyk»ini, «leykin», «dakin» kimi dürlü-dürlü şəkillərdə yazılan «leykin» vardır. «Leyk» farslara məxsusdur.

Sonra!

*«Yolumu azma, bunca həddini bil,
Olma əsrarı bilməyə mayil.
Çəkmə bica, rəncü cəfa,
Açıla çox çətindi babi-qəza».*

Rənc və cəfa təkrardan başqa bir şey deyildir. Son misrada da «təqid» vardır. Nə demək istəndiyi aydın anlaşılmamış: «Babi qəzanın açılmağı çox çətindir» yerini verməyir.

Açılmadan sonra bir işarəti qoysalardı, bəlkə, bir tövrlə düşürdü. Yenə bir misrada caiz olmadığı halda «çətindir» yerinə «çətindi» yazılıb. Ədat «di» olmuş, halbuki «çətindi» «çətin» «idi»nin müxalifidir.

Sonra:

*«Ondakı sirr aşikar olmaz,
Get deyilsin dayanma məhrəmi raz.
Qoydu bu söz məni xəcalətdə,
Qaldım əvvəlki tək cəhalətdə»*

«Dayanma» o qədər yersiz düşmüş ki, hüsni-təbiət sahibi olanlar bunu məzur görməzlər. «Tənqit»ə rəyət olunmasa, daha bədtər. Diqqət buyrulsun, məktəbdən qaçmaq istədiyini bir şagirdə, müəllim: «Get degilən dayanma bu məktəbin şagirdi» deyə bilərmə? Yox, zərurət bəhanə edilsə, o da ancaq cüzün qabağa keçməsinə müsaidə edilə bilər. Mənanın bərbad olmasına deyil. Keçəlim ruhə:

Başda ərz olunduğu kimi mövzu bu günün həyatına, ruhuna müvafiq deyildir. «Qəzanın qapısı», «fələk təkəri» kimi təbirlər çoxdan keçmiş. Sevgin güllər toplamaq istəyən həyat baxçasına buyursun.

Bu mövzunun bugünkü ictimai həyatda ürəklər parçalayan, yazılmadan belə həzin bir şeir olan vüquatdan götürülseydi, daha münasib olurdu zənn ediyor. Bundan başqa, bir əsərin çox ləfz ilə az məna ifadə etməsi hünər deyildir. Az ləfz ilə çox məna lazımdır. Yazıda bir «münqəhiyyət» (lakonizm) olmasa, kimsəyi məftun etməz.

Şairin bir neçə misraini götürsək, bircə sözün yerində olduğunu görürüz:

Məsələn:

Lütfilə cümləsin həyanə gətir.

Mətləbi et vəzəh əyanə gətir.

Cümləsin söylə, eyləmə təxir...»

Bunları hamıya tək bircə misrada ifadə ediləcək bir mənanı «söylə»yi təkrar etməkdən başqa bir şey deyildir. Qaldı dərban! Şairi-möhtərəm üzünü dərbanə tutub deyir ki, «Ey dərban, qəl-bini aç, mənim barəmdə olan tədbirləri məna əyanə gətir!»

Bu dəfə bunu bilməli ki, qapıçının vəzifəsi qapıçılıqdır. Dər-ban nəçidir ki, evin, dairənin içərisində olan vüquat ondan sorulsun. Çox gözəl olardı ki, dərbanə qapını açıdırıb, içəridəki qəza «predsedatelikdən» «spravka» edeydilər.

Gəncə – CAVAD.

1911-ci il, 30 may və 1 iyun,

«Səda» qəzeti

YENİ NƏSİL İCTİMAİ YARALARIMIZ

Beş dəqiqəliyinə siz də mənim kimi müəllim olunuz. bənimlə bərabər buyurunuz dərş otağına girəlim; birinci sıralarda oturan cocuqların ikisi keçəl, biri anadan doğma kor, üçü şikəst olduğu kimi, bütün sınıf sağlam olaraq, ancaq yüzdə 5, yaxud 6 şagird bulursunuz. Sözlərimizi dinləmək üçün üzünüdə dikilən gözlərə diqqət ediniz. Heç birində nə doğru bir baxış, nə də saf bir dərinlik görməzsınız. Ayaqda ikən durduqları nə isə, oturmuş halda da odur. Yaralı, solğun yanaqlara dayanan zəif əllər, qısıq boynlara sarılan kirli sarıqlar, yara haşiyəli dodaqlar arasından görünən seyrək, qara dişlər; bütün bunlar, səni öylə bir cəhənnəmə sürükləyirlər ki, oranın əzab mələkləri olsa olsa, bu cocuqlar qadar ola bilər.

Bir az da dinləyəlim:

Vermək istədiyi cavabın kəlmələrini o qədər sınıq, sökük hicalara bölür, o qadar murdarlıq edir ki, mümkün deyil, sözünü bitirmədən oturdacaqsınız. Nəfəslərin fəna qoxusundan burnunuz tutub sıraların arasında bir az yürüsəniz, nə doğru; sararmış qorxaq üzlərin üç-dörd düjün titrək əllərlə birdən qapandığını görüb özünüzü canavar zənn edəcəksiniz.

Eşitdiyiniz suallara birinci dəfə öksüzlərə cavab verəcək əlli dəqiqəlik dərş sizin üçün əlli illik, bir katorqa həyatı kimi keçəcək. Ağalar, xanımlar! İnsaf ediniz, burası dərş otağından artıq bir xəstəxanənin növbət odasına bənzəməyirmi? Böylə bir mühitdə (pedaqoqika, metodika)dan bildiyiniz bütün vasitələrə müraciət ediniz! Alacağınız nəticə! Heç, heç, yenə heçdir.

Sağlam bir vücuda, kəskin bir baxışa malik olmayan cocuqlar üçün tərtib olunmuş «tədris üsulu» bilən varsa, göstər. Mən il başında görülən nüqşanların məsuliyyətini müəllimlərimi, yoxsa analaramı yükləyim? Bir az burasını aydınlaşdırmalı?!

Nəslimiz nədən boğulubdur?

Bu sualın cavabı o qədər güc bir şey isə də, bu günə qədər buna heç bir əhəmiyyət verən olmadı. Olmuşsa da, mən görmədim.

İşdə səbəblər:

1. Bir zövcəyə qane olmayan kişilərimiz; 2. Sarı xəstəliyə tutularaq, sağalmadan evlənən gənclər; 3. Cavanlığı sui-istemal edənlər; 4. Yetişməmiş evlənənlər... Oh! Bunlar, bunlar, sağlam vücudumuzu, doğru düşüncəmizi əlimizdən alıb, yerinə bugünkü şil nəslə bizə verən bunlar. Zehinlərinizdə nə qədər qələt qarğışlar, nifrənlər varsa, bunların murdar üzlərinə çırpınız ki, yeridir.

Bugünkü qüvvətli millətlərin qarşısına çıxmaq, varlığını bildirmək, ictimai qüvvəmizə boyun əydirmək üçün lazım olan ən birinci, bir millət olaraq meydana tək qoyan bunlardır. Bunlar olmaseydi, əski sağ qanımız yenə kəndi saflığında qalıb, dünyada birinci olmasaq da, qətiyyən ikinci bir millət olurduq. Nə çarə ki, olan olmuş, öksürəkli köksimizdən çıxan qısıq səsimizi öz qulağımıza belə dikləndirə bilmirik.

Ah, ey gücə, bacarığına tapınan qocaman millətim, sənə edilən xəyanət çox böyük oldu!

Nə isə, bir neçə arvad almaq–bugünkü kimi–şərəf və ürfən caiz olmadığı anlaşıldığı kimi bu yolda yazanlar da oldu. Bunun şəri tərəfini namuslu alimlərimizə buraxıb, ictimai zərəmindən azacıq bəhs edəlim.

Təbiət, kişidə ancaq bir zövcəyə qüvvət qərar qoymuş. Bundan müstəsna olanlar var isə də, o qədər az ki, deməyə gəlməz. İkinci, üçüncü və i.a. evlənən bir adam sakit ailə həyatını qeyb etlədiyi kimi, nəslimizə də böyük bir rəxnə vurmuş olur. Zövcə çoxaldıqca qüvvət azalır. Az qüvvətdən də sağlam vücud törəməz.

Bundan böyük bir təhlükə ola bilərmə ki, artması lazım olan millətimizə quyu qazan belə öz əllərimizdir.

Yetişməmiş evlənmək də təbii bunun kimidir. Sui-istimal, yenə öylə. Səbəblərin birisi də sarı xəstəliyidir, – dedik.

Zatən bizə baltanın böyügünü vuran da budur. Atasının, ya hamisinin vəfatı münasibətilə kəndiri qırmış olan cavanlarımız ailə yeyəsi görmədikdə gecə-gündüzlərini çirkablar içərisində keçirirlər... çırpınan qəhbələrin murdar qucaqlarında keçirirlər. İtirdiyiniz bir türk gəncini ümumxanalarda, ya meyxanalar küncündə bir çəngi ilə qol-boyun olaraq, toza, torpağa bulaşmış görəcəksiniz. Siflis nerdə isə, cavanlarımız da oradadır. O, yaşamaq üçün yerlərdə sürünən səfillərin zəhərli gülüşlərində incəlik arayan gənclərimizin qazandıqları xəstəliklərdən bədənimizin hər yeri yara, qan, irindir. Vətənin şəffaf havasına həsrət qalan qızlarımıza bir sağlam vücudu çox görüb, onu da əllərdən almaq üçün zorlayıb, belə xəstələrə vermək nə qədər böyük cinayətdir. Bir xəstədən birinə keçən, birindən digərinə, ondan ailəyə, nəslə, nəsildən bütün insanlığa zərəri toxunan bu xəstəliyin məsuliyyəti nədən bizim boynumuza yüklənsin?

Müqtədir qüvvələrin milli mədəniyyəti, misyonerləri, vəba, taun əlində ölən, nəfi, həbs ilə günü-gündən azalan millətimizə yumruqların ən güclüsünü və zəhərlicisini vuran, insafsız cavanlarımızdır.

Mikrob nə olduğunu tanımayan qanımız yüz dəfə təhlil olsun, içərisində bütün xəstəliklərin yaşadığı görülür. Biz buna əsla layiq deyildik. Fəqət oldu. Qanımızın bircə damlasına həsrət gözilə baxan, bizdən sonra yetişən ufaq millətlər böylə şeylərdə gözuaçıqlıq sayəsində bizdən çox artdılar, böyüdülər və bu gün kökümüza sarılsalar bizi... gündəlik qəzetlərin sütunları dürlü şeirlər, nəslər, şairanə təsvirlər ilə doludur. Məskurə yox, sənət yox!

Yerin darlığından bu məqalədə və tənqiddə dəyər şeylər olmadığından bundan vaz keçib, mühərrirlərimizə, şairlərimizə bir dərəcəlik olsun ağız açalım!

Qardaşlar, quru səs-küydən bir şey çıxmaz. Göklərə çıxartmaq istədiyiniz bu öksüz milləti yerdə islah ediniz, saflaşdırıb qanat veriniz. Sonra günü xoş keçərsə, sizsiz də uçacaqdır. Yoxsa heç bir qayə olmadığı halda sətirlər dolusu şeylər qaralamaqdan nə çıxar? Nəsimizi bu qaranlıq uçurumdan çıxarmaq üçün əl-ələ verib çalışmalı. Fəqət adam ağıllı! Gecələr yuxusuz qaldığınız vaxtın beşdə birini əməl dairəsində sərf etsəniz, az zamanda umulmayan nəticələr verəcəkdir.

Yazdığınız şeylərdə səhhəti, qüvvəti, ailə həyatının da adını çatdırınız, hasili borcunuzu yerinə yetiriniz!

1914. 30 aprel. «İqbal»

YENİ NƏSİL VƏ RUHANİLƏRİMİZ

Buraya qədər az-çox verə bildiyimiz izahlardan anlaşıldı ki, dirəngi, siflis və i. a. kimi xəstəliklər cavanlarımız vasitəsilə zövçələrinə, cocuqlarına keçib, ictimai mövqeyimizi zəiflətdiyindən heç də geri durmayıblar. Bu xəstəliklərdən birinə tutulanların və müalicə etdirmədən evlənənlərin qazandığı günahsız balaların da xəstə olaraq dünyaya gələcəyi hər kəscə məlum. Burası qarelərə aydındır. Əsl əhəmiyyəti düşünəlim. Bu xəstəliklərin zərərini dəf etmək üçün mədəni millətlər gözəl vasitələr bulmuşlar. İki tərəf arasında nikah cari olarkən tərəfinin səhhətlərini göstərəcək şəhadətnamə göstərmələri məcburi olması nə qədər qolay bir iş. Azacıq bir təşəbbüs istər. Ruhani idarələrimiz bir dəfə böylə bir qərar qoydularmı? Qiyamətə qədər hökmü işləyəcək, «səhhətnamə»yə dair doktor şəhadətnaməsi olmayanlara nikah oxunmayacaq». Böylə bir qanun qazana bilsək, üzümüz bir az gülər, belimiz də doğrulardı.

Sözümüzün qıyası bu dərdimizin çarəsi ruhani idarələrinin əlindədir, deyincə və qanunca məcbur olduqları bu işi yerinə yetirmələrini yüksək səslə biz bir dəfə rica edəlim də, ötəsini onların pak vicdanına həvalə edəlim.

–Atalar! Bu səfil milləti qurtarmaq üçün etdiyiniz təşəbbüslərin üstünə birini də əlavə ediniz. Bulduğunuz mövqe, haiz olduğunuz bu işdə sizə qazandıracaq həm olsun maddi cəhətdən rahətsiniz. Tiflis kimi mədəniyyət mərkəzi bir şəhərdə 2–3 qatlı ev, mütəəddidə qulluqçular, əmrinizi dinləyən məmurlar, daha nələr, kişilər!... Ancaq bir dəfə düşünün! Ağalıq etdiyiniz millət duvar kölgələrində can verir... Bugünkü millətin yerində bir azdan sonra məzar daşlarından başqa bir şey görməyəcəksiniz. O kinsiz gözlərinizi çevirib bu soluq bənizli, boynubükük balalara bir az diqqət ilə baxsanız, vicdanınız sizə bir çox şeylər söyləyəcəkdir!...

Ruhani atalarımızdan istədiyim hümmət, qələm yoldaşlarımdan bəklədiyim müavinətə güvənib səsimi kəsirəm...

Gəncə – CAVAD
1915, 3 noyabr, «Açıq söz»

ACARA MƏKTUBLARI

Qarelərin məlumu olsa gərəkdir ki, Kars və Ərdahan hər b zəfərlərinə qardaşlıq əlini uzadan Bakı müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyəsi bu dəfə acariyalı müsəlman qardaşlarını da güldürmək, güldürmək olmasa da, yaşatmaq ümidilə kəndisinin Kars şöbəsinə nümayəndə seçdiyi doktor Xosrovbəy Sultanovu cəmiyyətin Batum şöbəsinə də nümayəndə edərək, məzkur şəhərə göndərdi.

Doktor cənabları yolda. Tiflisdə Karsdan gələn xəbərlərə görə orada bulunmaqlarını lazım gördüklərindən yanlarında bulunan müavinlərindən Rza Zəki Əfəndi ilə məni Batuma göndərib, özləri oktyabrın 20-də Karsa yola çıxdılar. Kars səfərindən oktyabrın 26-da dünən doktor cənabları ertəsi günü Batumda işə şüru etdilər. O günü Batum general-qubernatoru Lyaxovun yanına getdi. General cənabları müsəlmanların ixlasına çoxdan inandıqlarını izhar buyurmuşlardır. Doktor Sultanov məzkurun müsaidəsini istədikdə nəinki müsaidə, hətta böyük müavinət vədi belə almışlar. Yalnız Batumun istehkam dairəsində (Krep. Voyen) tədqiqat yapılmasına izn verməyib, əski okruq naçalnikinin yaptığı tədqiqat ilə müavinət olunmasını münasib görmüşlər.

Doktor cənabları Batumun hərbi valisi (Voyen.qub.) Romanovski tərəfindən hüsni-qəbul görmüşlər. O biri gün oktyabrın 28-də müavinlərə aşağı və yuxarı Acariyada sərbəst dolaşmaq, tədqiqat etmək üçün vali tərəfindən vəsiqələr verilmişdir. Demək ki, işə başlamaq üçün lazım gələn vəsiqələr alınmış, hazırlıq tamam olmuşdur. Yalnız fəlakətçadələri bilmək qalırdı ki, onu da dəf etmək üçün doktor Batum Gürcü cəmiyyəti-xeyriyyəsinin idarəsinə müraciət etmişdir. Məzkur cəmiyyətin sədri Knyaz Andronikov Batumda olmadığına, müavinini «Girentiqi» cəmiyyətin idarəsində bir şur tərtib verdilər. Haman şurada iki

acariyalı müsəlmanlar da iştirak edirlərdi. Bu şurada anlaşıldığına görə cəmiyyətin müavinətini ancaq may ayından etibarən başlamış, müavinət başlıca Aşağı Acariyada göstərilmişdir. Gürcü cəmiyyətinin göstərmiş olduğu müavinət bundan ibarətdir: 12000 put qarğıdalı (sarı buğda), 1800 rublə para. Gürcülərin göstərmiş olduqları maddi kömək yalnız bunlardır, mahal komitəsi tərəfindən 21000 manat para olaraq bütün oblasta paylanmışdır.

Bütün müharibə müddətində fələkzadə qardaşlarımızın gördükləri kömək bunlardan ibarətdir. Haman şurada anlaşılmış ki, Aşağı Acariya uçastoku hər şeyi çox talanmış, dağıdılmışdır. Haman uçastokun insan cəhətinə böyük tələfatı olduğu kimi, evləri, əşyaları da talanıb getmişdir.

Zavallılar yaşamaq üçün qazmalardan da məhrum olmuşlar. Aşağı və Yuxarı Acariyada məhsulat qarğıdalı olduğuna görə bu məhsulu toplamağa imkan verməkdən ötrü, əhaliyə fevral ayına qədər azuqə verilmişdir. Hər halda paltar, ayaqqabı, ev əşyasına şiddətli ehtiyac vardır. Yuxarı Acariyada on köy talanmış və xərab olmuşdur.

İstehkam dairəsi (25 verst mürəbbe) 3000 islam zərəridə olmuşdur. Bunların bağları və bağçaları istehkam dairəsində olduğundan çox yerdə məhsulu toplamaqdan məhrum edilmişlərdir. «Artvin» okruqunun Artvin uçastokundan ancaq iki köy miqdarı adam qalmışdır.

«Ardanus» uçastokunda...

..komitəsi tərəfindən 19 inək paylanmışdır. «Şavşat» uçastokunun yeri çox daşlıq olduğuna görə təbiət burada sərtidir. Qış düşdüynə görə bu uçastokun rah-rovi hər yerdən kəsilir. Həyat son dərəcə bir şəkllə düşür. Türklər aprele qədər Şavşat uçastokunda qalmışlardır. Bura əhalisi hərçənd yerlərindən köçməmişlər, ev əşyaları bir az da olsa qalır. Ötən illərə nisbətən ehtiyacları çox deyilsə də, yazıqların bu saat ianəyə ehtiyacları vardır.

Bütün oblastda əhali bir-birindən uzaq, dağınıq olduğuna görə Ardanuş uçastokunda (Samxor) köyündən başqa orada bu saat 131 adam vardır ki, bunlar yetim, yesir, dul arvatlardır.

Yemək mərkəzi (pitatelni punkt) açmaq mümkün deyildir. Ona görə də Bakı cəmiyyəti-xeyriyyəsi tərəfindən yalnız məkulat mərkəzi (prodovolstvenni punktlar) açılmaya qərar verilmişdir. Bunlar da ancaq naçalniklərin oturduqları mərkəz köylərdə, yaxud qəsəbələrdə olacaqdır. Aşağı Acariyada məkulat mərkəzi «Gedi»də olacaqdır ki, Batumdan 40 verst məsafəlidir. Yuxarı Acariyada Çıxauri və Xlov köyündə açılacaqdır. Ardanuş uçastokunda, «Ardanuş»da, Şarşat uçastokosunda isə «Sminixalni-meri» köyündə açılacaqdır. Artvin uçastoku müharibəyə çox yaxın olduğuna görə hələlik də orada mərkəz (punkt) açılmayacaqdır. İndilik bu punktlar üçün 200 put şəkər, 1000 put un, 100 put sabun, 100 put duz, 3 put çay, 100 put düyü. Bunlardan başqa neft, kibrit dəxi alınıb məzkur köylərə göndəriləcək. Arxasınca da Batumda bulunan müavinlər təhqiqat üçün yola çıxacaqdır. Doktor bu günlərdə vəqə olacaq mahal komitəsinin şurasında bulunmaq üçün Batumda qalacaqlardır. Bu şuradan sonra əhalinin geyəcəyə olan ehtiyacını rəf etmək üçün Kutaisə gedəcəkdir. Çünki Batum ilə Kutaisidə bəzzaz malında 40 faiz fərq vardır. Bir gün çəkəcək olan Kutaisi səfərindən sonra doktor Batuma dönüb, müavinləri ilə bərabər Aşağı Acariyaya göndərilmiş olan əşyaları yoxlamaya gedəcəklər.

Bu günlərdə Bakıdan üç müavinin gəlməsi gözlənilir. Onlar gəldiyi kimi Ardanuş və Şarşata göndəriləcəkdir.

Gəzdikləri, gördükləri yerlərdəki ehtiyacı gözəlcə kəşf etmək üçün hər gəzişdən sonra doktora məlumat təqdim ediləcəkdir. Əhalinin azuqəsi ancaq yanvara qədərdir. Yanvardan sonra bütün yük cəmiyyətin (bizim cəmiyyətin) boynuna düşəcəkdir.

ACARA MƏKTUBLAR

(II)

Qüdrətin qələmi Acarada bir böyük məharət ilə işləmişlər.

Acara gözəl, həm də bütün mənasilə gözəl bir yerdir. Yuxarısı: «Acara su», aşağısı: «Çürük» nəhrin iki tərəfində vaqə yüksək dağların kölgəli ətəklərinə sığınaraq ömür sürmək, görməyib, eşitməmək... nə qədər şairanə bir həyat!...

«Acara su»nun gurultulu laylasını dinləyərək, illərdən bəri uyuyan bir məmləkətin coğrafi vəziyyətini tərif etmək üçün «Acara su»nun səthi-mayili demək kafidir, zənn edirəm. Hər dərəcədən bir irmaq alaraq, Qara dənizə, bənim məftun olduğum bu ağır başlı (ləpə) dalğalara malik olan Qara dənizə doğru coşa, qoşa yürüyən «Acara su» əvvəlcə «Çürük»ün xatirini sorar, sonra hər ikisi də bir yerdə Qara dənizin əngini öpmək üçün yola çıxarlar.

Qafqazın gözəl bir parçası olan Çam urmanlı (meşəli) Acaraya getmək üçün siz də bənim kimi Batumdan çıxıb, «Çürük»ə qədər dəniz sahili ilə, sonra da haman nəhrin sahili ilə «Acara su»ya qədər çıxmalısınız. Bu çox da uzaq olmayan, sağında dəniz, nəhr, solunda Acaranın dünyaları yola salmış qoca dağları öylə bir mənərə təşkil ediyor ki, yolçu, getdikcə daha getmək, gördükcə daha görmək istər. İnsan bilməz ki, sağınanı, yoxsa solunanı baxsın. Vətən-hər iki tərəfi gözəl!

– Uf!... Ya rəbbi, bu məğrur dağların dalğın duruşunu gördükcə bənim küskün könlüm nələr arizi ediyor!

İndiyə qədər, bir ay yarımından bəri davam edən səyahətimdən aldığım təsirləri–müfəssəl olmasa da – yazmaq istədim. Məqaləmdə bir tərtibsizlik olduğun bildiyim halda, yenə yazıyoram.

Acara, ümumiyyətlə, bir-birinə qarşı, həm də müvazi sıra dağların yaşıl sərvətlərinə deyərlər. Bu gözəl məmləkət böylə yüksək dağlardan ibarət olduğu halda hər yeri də urmanlıqdır.

Acaranın qalın urmanlarını bütün mənasilə təsvir etmək üçün qayət geniş fikirli bir «elmi-təbabət» alimi olmaq lazım gəlir. Sənətoqraflarda gördüyümüz ormanları burada eynilə gördüm. Evlərdə sevə-sevə bəslədiyimiz ağacların hər çeşidi bu urmanlarda vardır. Torpaq öylə bir münbit və hasilsiz bir torpaqdır ki, nə əkərsən bitər, nə tökərsən çəkər. Kostanə (şahpalit), ceviz (qoz) ağacları və urmanlar (meşələr) doludur. Oturaq olan yerdə hər qisim meyvə ağacları: məsələn, alma, armud, heyva, nar, üzüm, şaftalı gözəl bəslənirsə, limu, portaqal və narınc ağacları yetişir. Gözəlcə də məhsul verir. Hasilı, Acara kimi əlverişli yerləri çox az gördüm.

Dağlıq bir ölkənin suyunu tərif etmək–bəncə artıq bir işdir. Dağı, daşı gözəl olduğu kimi, saf bir suya malik olan Acara bu cəhətdən də birincidir. Soşa ilə getdiyimiz zaman hər on, on beş addımda bir bulağa təsadüf edəcəksiniz. Zatən Acaranın gözəlliyi də böylə təbii bəzəklərin çoxluğundadır.

Acara dağlıq bir yer isə də qışın o qədər də şiddətli olmadığını söyləyirlər. Fəqət son dərəcədə qalın qar yağarmış. Burası yazında «cənnətdən misaldır» deyirlər. Qışın böylə bir gözəlliyinə malik olan bir məmləkətin yazı, əlbəttə, cənnət olması lazım gəlir.

Ziraət cəhətdən Acara büsbütün fəqirdir. Burada əkin, yerlilərin larot dedikləri (qarğıdalı) peyğəmbəridən ibarətdir. Acarada düz yer az olduğundan larota əl verəcək yerlərə şey əkilsə də, bitməz. Bitsə də, çox az məhsul verir.

Larotdan artan yerlərə burada fasoliya, kələm, pomidor və sairə, xırda-mırda, ufaq-tüfək şeylər əkilir və yetişir.

Sənət cəhətdən də Acara ibtidai bir dövrdədir. Ağac işlərində məharətləri vardır. Urmanların kölgəli qucaqlarında doğub böyüyən bir qövmün ağac əl işləri ilə məşğul olacağı şübhəsizdir. Bunun üçün Acaranın çox yerlərində hər çeşiddə qaşaq, çomlək yaparlar. Və ev əşyasının böyük qismi də ağacdən ibarətdir. Bu-

rada evlər əksəriyyəən xəhab, yəni taxtadan yapıldığına görə doğ-mamaçılıq (dülgərlik) üsulunu gözəl bilirlər. İnsana yarayan nə qədər ağac şeylər varsa, Acarada yaparlar. Özləri işlədirlər.

Acarada çox az dəmirçi, miskər, zərgər vardır. Bunların da çox az qismi müsəlmanların əlindədir. Geydikləri islam paltarını çox vaxt xristiyan dərzilərə tikdirərlər. Arvadlarda hicabın mü-mani ətitə iş görməzlər. Yeri gəlmişkən söyləyim ki, burada hi-cab barəsində son dərəcə möhkəmdir.

Acaranın ticarəti də haman əcnəbilərin əllərindədir. Ara-sıra yerlilərdən də ticarət ilə məşğul olanlar varsa da, ticarətin mə-nasını anlamadıqlarından o qədər yüksək qiymətə verərlər ki, başqalarına rəhmət oxuyarlar.

Fəqət inkar etmək olmaz ki, bu son günlərdə müsəlmanların arasından namuslu alış-verişçilər çıxmaqdadır.

Acaranın tütünündən istifadə edən yenə başqalarıdır. Bura-sını da ərz edəlim ki, Acarada killiyyətli surətdə tütün yetişir. Həm də çox gözəl tütün!

Nə fayda ortalıqda bir islam firması yoxdur ki, bundan həm özü istifadə etsin, həm də yerlilərə köməyi toxunsun. Heç şübhə yoxdur ki, Acaranın tütünü böyük bir fabrikanın bir illik məh-sulətini verə bilər.

CAVAD

1915, 14 dekabr, «Açıq söz»

ACARA MƏKTUBLARI (III)

Acaranın az da olsa, təbii hallarından yazdıq. İstədiyim məqsədə tez yetişmək üçün bu qədərle iktifa edirəm. İndi də Acara-nın vəziyyətindən bir azca bəhs etmək istərəm (statiki məlumat bir az sonra veriləcək).

Batumun şərqində vəqə olan bu ölkə «Acara su»nun mənbəyinə doğru 115–120 verstə qədər uzanmaqdadır. Ayrı söz ilə demək olur ki, Acara 120 verst uzunluğunda bir dərədən ibarətdir. İştə bizim gözəl Acara dərənin qoynuna sığınan yaşıl yuvaların məcmunudur. Gürcücəsi «Acaritsixali» olan «Acara su»nun hər ikisi yamacı–Batum 18 verst şərqində vəqə olan Acara su kəndindən (keyitdən) etibarən–getdikcə kəndlər, kəndlər deyil, evlər ilə doludur. Sair ibtidai millətlər kimi acaralılar da bir-birlərindən uzaq yaşamaq istədiklərindən olmalıdır ki, başqa yerlərdə olduğu kimi, burada kəndlər toplu deyildir. Bu dərədə üç ev, o tərədə beş ev! İştə, məcmuinə bir köy (kənd) demişlər. Bunun üçün öylə kəndlər vardır ki, uzunluğu tam 101 ½ verstdir. Halbuki vur-tut haman kənddə ya əlli ev vardır, ya altmış.

Evlərin böylə sərtli bir şəkildə düşdüyündən köylər bir-birindən çox da uzaq deyildir. Müştəri gözü ilə baxılarsa, evlərin bir-birindən uzaqlığı da Acaranı pək gözəl göstərir. Məsələn:

Bəzən saf bir çamlıqdan, bəzən də cürbəcür ağacların məcmu-həyətindən ibarət olan gözəl meşənin kölgəli qoynunda ağ bir şey gözə çarpır. Diqqət ilə baxılarsa, iki qatlı şairanə bir acara evi olduğu bəlli olur. Bu evlərin öylə gözəl bir görünüşü vardır ki, insanda mütləq görmək və içərisində yaşamaq arzusu oyandırır. Bir az ötədə biri daha. O da əvvəlkindən gözəl!

İştə bizim Acara, yuxarıda dediyim kimi, böylə şairanə yuvaların məcmuindən ibarət bir ölkədir. Bu evlər tamamilə türk tərz-i memariyyəsində yapılmışdır. Görənlərin dediyinə görə–

Acara tərz-i-memariyə və gözəllikə Boğac içində çox bənzəyirmiş. Bu məmləkətin evləri, ümumiyyətlə, iki qatlıdır. Bunun aşağı qatını daşdan, yuxarı qatını taxtadan, yaxud bir sıra daş ilə, bir sıra taxtadan ibarət bir ev divardan yaparlar. Üzü bir növ nuranə bənzəyən kərpic ilə, yaxud sadəcə taxta ilə örtülər. Çox olur ki, evlərin aşağı qatını ağ bir boya ilə boyarlar. Yuxarı qatda isə taxtalar öz təbii rəngini mühafizə edərək qalırlar. Hər tərəfə mütəddid pəncərələri olduğu kimi iki tərəfə də qapıları vardır. Bunların birisindən oğul-uşaq, əski ətəklər, o birisindən də ər kişilər, qonaqlar girər, çıxarlar. Evlərin daxili təqsimatı 4, yaxud 5 otaq üzərinə olur. Bu otaqlardan birisi mütləq qonaq otağı olacaqdır. Ötəkilər ev sahibinin zövqünə görə bir işə yarar. Hərəm dairəsi burada ayrıdır. Otaqların daxili bəzəyinə gəldikdə tavandakı ərəb tərz-i-memariyyəsində yapılan bəzəkdən başqa gözə çarpacaq bir şey görmədim.

Ha! Bəzən duvarlarda keçi dərilərindən namazlıqlar asılır. Namaz vaxtı oldumu? Görürsən, böyük, kiçik hərə yerini alır, namazını qılır. Bundan bən çox xoşlanıram!

Nə isə evlərin içəri tərtibatı içində qarelərin məlumu olmayan yeni bir şey görə bilmədiyim üçün üzr istər, susaram.

Evlərin ətrafında, yaxud qarğıdalı (peyğəmbəri) tarlaları (əkinləri) içində də dörd dirək üzərinə dikilmiş bir çardağ gözə çarpmaqdadır. Bu çılpaq baldırlı çardaqları qarğıdalını rütubətdən saxlamaq üçün sancırlar.

Yerlilərin bir sənəlik qarğıdalılarını aradılmamış olaraq buraya doldurub kilidlərlər. Lazım olduqca götürüb danələdikdən sonra 24 saatda bir put un çəkən dəyirmanə götürərək üyüdərlər.

Qarğıdalının hər zaman yaxşı unu olduğu kimi hər yeməkdə boğlu və isti çörəyi olur. Çünki qarğıdalı çörəyini ancaq isti olaraq yemək olur.

Acaralılardan tikişdəki məharətlərini ən çox cameələrdə görmək olur. Burada böyükdən-kiçiyə qədər namaz qılmayan bir can olsun bulunmadığı kimi, came (məscid) olmayan bir kənd

də yoxdur. Hər kəndin camei önündə bulunan evlərin hamısından geniş və yüksəkdir. Camelər taxta isə də çox yerdə zahirləri ağ bir boya ilə boyanmışdır. Onun üçün də uzaqdan çox gözəl mənzərələri vardır. Daxili. islam üsulunca ayələr, hədislər nəsx və nəstəli xətlərilə gözəl yazılmış ədimə və xiləfanın mübarək adları ilə bəzənmişdir.

Bir came üçün nə lazım isə bunların içində mövcuddur. Bir də unutmayalım ki, hər camenin yanında əski üsulda bir mədrəsə vardır. Hər kənddə came məktəbində 30–40-a qədər oğlan və qız uşaqları oxumaqdadır.

Cameləri tikərkən: xanımları da düşünmüşlər və onlar üçün də camenin içərisində bir neçə dirək üzərində bölmə yapmışlardır ki, bu bölmələr qapı tərəfində olduğundan üzü minbərə tərəf oturan ər kişilər onlara heç bir zəhmət verməyəcəklərdir. Minarə yerinə də yaxında olan bir ağaca nərdivan (pillə) yapmışlar. O nərdivan müəzzini yenə ağacda yapılan bir şərəfəyə çıxarır. Burası da bizim minarə.

Hasili came və namaz xüsusunda Acara bənim gəzdiyim yerlərin hamısından irəlidedir...

Acaranın qiyafəti Anatolunun qiyafətinin incə bir şəkildir. Arxa geniş, ayağı darca bir pantolon, baldırı badişi belində çantalı bir kəmə, üstündə bir tapanca (gidi yasaq) qəmə, əyinlərində isə qolları, ətəkləri baftalı bir ifaket, başlarına başlıq, sarılı ayaqlarına zəif gürcü ayaqqabıları taxarlar. Heç şübhəmi var ki, bu qiyafətdə—bu milləti sevən bir adam üçün—bir başqa gözəllik olsun. Ruhim bu qiyafəni bənimləyir. Xanımlar büsbütün Trabzon qiyafətində başdan-ayağa bir çarşafa bürünüb, üzlərinə rübənd salırlar. Buranın köyləri hicabə gözəlcə rəayət edirlər.

CAVAD

1915, 30 dekabr, «Açıq söz»

ACARA MƏKTUBLAR

(IV)

A c a r a d a d i n

Acarahılarla olan rəbitəmizə bir azca diqqətlə baxacaq olursaq, bizi qardaşlarımıza bağlayan, onları bizə sevdiren din və Quranın tövsiyələridir.

Acarada başlıca din, dini-mübiri-Məhəmmədidir. Yerli bir nəfər olsun xristiyan yoxdur. Bizə görə bunlar islamiyyəti çoxdan qəbul etmişlərsə də, bugünkü gün bütün mənasilə bir müsəlman qövmidirlər. Dini qətiyyənlə ehməl etməzlər. 15 yaşından yuxarı olan hər bir acaralı istərsə bəy olsun, ağa olsun, namaz qılar. Oruc tutar. İslamiyyətin sair emalini yerinə yetirirlər.

Qalın bir urmanın sağır (lal) bir bucağındakı ağ bir camenin ağ minarəsində dərdli xocanın yatıq səsi Acaranın qəlbi saf balalarını namaza dəvət etdiyi kimi nərdivanın (mütəvazinin) ətrafı dolar. Böyük, kiçik, hər kəs namaza hazır olur. Artıq hər bir qüvvətə qarşı boyun əgməyən bir nəcib millət, cənabi həqqin hüsurunda əyilir.. əyilir... bəndəliyini göstərir!...

Səmimi bir millətin saf bir ibadəti!

Bən Acaranın namazına məftunam!

Adi günlərdə kənd camelərində (məscidlərində) böylə cümə namazının cəlalını da görmək üçün buradakı mərkəzi camelərə gəlməlisiniz! Bir-birinə yaxın olan kəndlərin birinin camei əvvəldən mərkəz olaraq tanılır və hər cümə günü ətrafdakı kəndlərin bütün ər kişiləri məzkuri cameə toplanaraq namaz qıllarlar.

Acaranın kənd cameləri hər zaman bizim şəhər camelərindən qələbəlik olur.

Söyləndiyinə görə, Ramazan ayı Acarada bütün bəliq olanlar necə ki, namaz qılırlar, eyləcə də oruc tutub cənabi həqqin məqfirətini dilərlər. Ramazanda hər gün camelərdə namaz və vəz o biri aylara nisbətən daha parlaq bir şəkildə imiş.

Təbiidir ki, oruc və namaza böylə həvəslə yapışan bir millətdə məharət son dərəcə gözlənilir. Acarada tərəqqi və təcəddüt yoxluğuna rəğmən böyük bir təmizlik vardır. Ən aşağı təbəqədə bir kəndlinin belə üst başında, vücudunda geniş bir təmizliyin etimad qazanmış olduğunu görürsünüz. Aylarca içlərində, heç bir fəna, qorxu, nəfəs qoxuması görməzsiniz. Hər gündə beş dəfə abdest, hər abdestdə (dəstəmaz) gözəlcə yaxanmanın (yuymanın) nəticəsi işte bu!...

Acarada dini bayramların çox gözəl saxlandığını söylərlər. Qismət olursa, Acaranın bir dini bayram saxlanmasını da görür, oxucularımıza əlimizdən gəlidiyi qədər anlatırıq. Nə demək istər ki, dinini sevən bir millət, bayramını da sevecək və sevdirəcəkdir.

Acarahıların dinə nə qədər gözəlcə sarıldıklarını bundan da bilmək olur ki, Acara ənənələri ancaq və ancaq islam ənənələrindən ibarətdir. 250 sənə bundan əvvəl islamıyyəti qəbul edən bu nəci b xam ruhlarında daha çox müvafiq olduğundanmıdır, nədir? Xristiyan adətlərini büsbütün atıb, unutmuşlar. Və milli adət və ənənə olaraq islam ənənələrini – tarixi müqəddəsin ifadə etdiyi mənə ilə qəbul etmişlərdir. Müsəlman kimi düşünüb, müsəlman kimi inanıb, müsəlman kimi sevinirlər. Əzbərdən bir Quran ayəsi oxusanız, ağızınızdan öpmək üçün çalışırlar.

Hicab məsələsinə gəldikdə Acara bunda da bir çox yerlərdən rəyət kardır. Buranın köylərində – bizimkilərdə olduğu kimi, qadınlarının üzlərini yarımqapalı deyildir. Bütün qapalıdır. Beli bürməli bir çarşafdan başqa bir də üzlərinə rübənd salırlar. Buranın xanımları üçün bu rübənd zənn edərsən, bizimkilərindən daha əlverişlidir. Çünki üzü rübəndli xanım hər kəsi görür, fəqat onu kimsə görməz.

Hicabə böylə rəyət etdiklərinə görə söz yox ki, buranın qadınları əkin və çöl işlərinə çox az qarışırlar. Bütün vaxtlarını ev işlərində keçirirlər. 9 yaşından aşağı olan qızlar məktəblərində

oğlanlar ilə bərabər, diz-dizə dərs oxurlar. Qurani şərif xətm etdikdən sonra, yazı bilmədən oxumaqdan çəkinirlər.

İştə bizim acaralı qardaşlarımızın dinə rəyətlərinin dərcəsi bu!..

Bu son zamanlarda bəzi islamiyyət düşmənləri ortaya yanlış bir nəzəriyyə çıxarmışlar. Guya islam istilası zamanında acarlıları qılınc zoru ilə islam etmişlərdir. Bənim anladığıma görə, – bunlar islam dinini zor ilə qəbul eləsələr idi, bu az müddət içərisində xristianlığı da büsbütün unutmazdılar.

Az da olsa, ondan qalan əsərlərə təsadüf etmək olardı. Necə oldu ki, güc ilə xristianlığı qəbul edən bir çox millətlər əsrlərcə əski dinlərinin təsiri altında qaldılar da, acarlılar 250 sənədə xristianlığı büsbütün unudular. Bunun üçün böyük bir cəsarət ilə söyləmək olur ki, Acarada islam dini yalnız, yalnız irşad və hidayət yolu ilə nəşr olunmuşdur.

Bir də bu fikrin yanlış olduğuna bunun ilə hökm etmək olur ki:

–Türk istilası altında çox az qalan bir millətə – əgər islamiyyəti zor ilə qəbul etmiş idisə – rus istilasından sonra kim mane oldu ki, yenə xristian olmadı?

–Sizin babalarınız xristian idi, siz də xristian olmalısınız! – deyən bir missionerə, namuslu bir acaralı balası demiş ki:

–Ey, öylə isə, siz də yəhudi olunuz. Çünki babalarınız yəhudi idi.

Gözəl və uyğun bir cavabdır! Deyilmi?!

–Deyirlər: «Siz islamiyyəti zor ilə, qılınc zoru ilə qəbul etmişsiniz!» deyən adamdan acarlılar mütləq incirlər. Bu fikri kəndi haqlarında bir iftira kimi tələqqi edərlər. Haqları da vardır!

CAVAD

Batum, 20 dekabr

1916, 25 mart, «Açıq söz»

ACARA MƏKTUBLARI**(V)**

Hər kəsin məlumudur ki, bir neçə zamandan bəri Qafqaz sərhədində müvəffəqiyyətlər hasil olmaqdadır. Batum sərhədində bu müvəffəqiyyət «Of» qəsəbəsinə qədər irəlilədiyi üçün oraya qədər olan yerlər bir müharibə meydanı şəklinə düşmüşdür. Burasını nə demək istər ki, necə olsa, müharibə olan yerlərdə əhali az-çox zərər görəcək və ehtiyac törəyəcəkdir. Bu ehtiyacı qapatmaq üçün Batum oblast komitəsi məzkur yerlərdə sərf olunmaq üçün on min manat pul təxsis etdi. Bu pulu paylamaq vəzifəsi də həmin komitənin üzvü sayılan cəmiyyəti-xeyriyyə nümayəndəsi doktor Xosrov bəyə həvalə olundu. O günlərdə doktor Sultanov İrəvan və Maku xanlığı siyahəti ilə çıxmış olduqlarından gəldikləri kimi müavinlərindən birisi ilə bərabər məzkur pulu götürüb, istila olunan yerlərə getdilər. Sıra ilə: Xolə, Atnə, Vizə, bir də Rizə də bulunur. Ehtiyac olan yerlərdə toziatda bulundular.

Doktor cənablarının bu səfərdən aldıkları təsirat belədir: Burada başlıca üçü gözə çarpmaqdadır: Mövqein gözəlliyi, əhalinin istiqaməti və hökumətin əhali ilə rəftarı. Bunlardan mövqein gözəlliyinə doktor cənabları, adətən, məftun olmuşlardır. Bu yerlər lətafətə dünyanın ən gözəl yerlərindən sayılsa, yeri vardır.

Əhalinin doğruluğu da mövqein gözəlliyi qədər vardır. Bu sahil (yalı) boyunda yaşayanlar həp lazlardır.

Tarix bizə cəsur bir qövüm olaraq göstərir ki, türklərin tarixində lazların cəsarəti bir çox böyük rollar oynamışdır. Bunların gözəl sifətlərindən biri də sədaqətləridir. Türkiyənin əlində olduqları vaxt sayır ufaq millətlər kimi öylə üsyan və iqtisaf ilə uğraşmadıqları kimi «laz» qüvvəsilə bir çox üsyanlar susdurulmuşdur. Doğruluqlarını tərif üçün, doktor – Laz azdır, ancaq düzdür! – deyir.

Dəniz sahili, limon və portağal ormanı daha bir çox təbii gözəlliklərin məcmui, doktorun tədqiqatına görə, bu yerlər bir az mədəni şəkllə salınarsa, birinci dərəcə kurortlardan hesab olunur. Bir çox xəstəliklər üçün bu yerlərin daha əlverişli olduğunu söyləməyə həccət yox imiş.

Burarı da söyləmək lazım gəlir ki, hökumətin bugünkü əlaqəsi – yeni alınan yerlərin müsəlmanları ilə sülüqlüdür. Komandan Lyaxovun verdiyi şiddətli əmrlərində deyilir ki, «İstila olunan yerlərdə dinc əhaliyə toxunmaq, talamaq qətiyyən yasaqdır».

«Aldığımız yerlərin əhalisi ilə aldığımız gündən etibarən bir rus təbəəsi kimi müamələlərdə bulunacaqdır».

Əlbəttə, şiddət və mərhəmət komandanlardan asılıdır. Asilərimiz də olursa, cəzalanmalıdırlar. Buna kimsənin bir deyəcəyi yoxdur. Fəqət dinc əhaliyə bunun, onun sözünə uyaraq–şimdiyə qədər böyləcə müamilə olsaydı, müharibə zərəridələrinin sayı az olardı. Böyləcə də dövlətin yükü bir az qolay qalıb, bu gün bu zərəridələrə sərf olunan pulu hökumət başqa dərdinə sərf edərdi. Nə işə keçən keçmiş...

* * *

Türklər Batum oblastına olan hücumları əsnasında dönərkən oblastın bəzi yerlərinin əhalisini zor ilə kəndilərilə bərabər götürmüşlər idi. İndi bunların çoxu alınan yerlərdə qalmış olduqlarından yerlərinə dönmək üçün hökumətdən müsaidə istəmişlər. Nümayəndəmiz tərəfindən olanların ümumi siyahısı tərtib olunub, bu günlərdə komandan cənablarına təqdim olunacaqdır. Bu geri dönəcəklər üçün Markyalda qarantin yapılmışdır. Geri gəldikləri kimi onlara lazım olan yardımı dondurmaq üçün cəmiyyəti-xeyriyyə tərəfindən bir çox tədbirlər hazırlanmaqdadır. Hökumətin də onlara nə nəzərlə baxdığını təxsis

etdiyi on min manatdan anlamaq olur. Həm hökumət yardım edir, həm millət, ümid edirik ki, onların yaraları pək çapuq sağalsın.

Martın əvvəllərində qaçqınların işinə baxan komitənin baş nümayəndəsi tərəfindən cəmiyyəti-xeyriyyənin Batum şöbəsindən Batum oblastında bulunan qaçqınlar və fəlakətzedələrin ümumi siyahısını tərtib etmək istənilmişdi. Bütün Batum oblastının ümumi siyahısı tərtib edilib, bitmiş. Bu günlərdə Tamşe də təqdim olunacaqdır. Həyəzə bu siyahı tərtibi cəmiyyətin Kars və İrəvan şöbəsinə də həvalə olunmuşdu. Eşitdiyimizə görə, oralarda da məzkur siyahı tərtib olunub, bitmişdir. Təqdim üçün əmr gözlənilir.

Bu günlərdə Batum məhkəməsində beş erməninin işinə baxılmışdır. Bu beş erməni Batum oblasti Artvin okruqunun Ardanut uçastkosunda Tanzrodda 11 yaşında bir erməni qızını zorladıqlarından məhkəməyə verilmişlər idi. Məhkəmə bunlara asılmaq cəzası kəşmişdi. Bir az sonra bu işin təfsilatını yazacağam.

Bu günlərdə Əlahəzrət canişin tərəfindən hökumət dairələrində əhalinin əkin işlərinə diqqət edib, mümkün qədər çox əkilməsinə əmr etmişlər, bu teleqraf münasibətilə toplanan şurada nümayəndəmiz doktor Sultanov da iştirak etdiyinə görə məzkur şuraya əkin işlərinin daha mükəmməl olması üçün Türkiyəyə gedən müsəlmanların geri dönməsinə müsaidə etmək və yerlərini özlərinə vermək təklifi olmuşdur.

CAVAD

20 mart, Batum

1916, 25 mart, «Açıq söz»

BATUMDA MÜSƏLMAN MİTİNQİ

Pənceyi-istibdad Batum müsəlmanlarını qırx ildən və bilxassə bu son zamanlardan bəri müdhiş fəlakətlərə atdı. Heç bir günahları olmadığı halda nahaq yerə düşəri-mücacat oldular. Minslərcə xaniman məhv edildi. Minslərcə ailələr, gənc, qadın və cocuqlar xəyanət əsnadı altında həlak oldu. Sabiq hökumət dəlil və isbatlara heç bir qiymət vermədən xalqı son zamanlara qədər belə acaralıları birər-birər tövqifi edir, soyuq quberniyalara təbid etmək siyasətindən vaz keçmirdi. Əyər böyük Rusiya inqilabı çıxmasa idi, bu məqdur xalq həyat və məmat arasında çalxalanıb duracaq, heç bir xütveyi-tərəqqi və təməddünə yürümədən əsrlərdən bəri vətəni sayılan qoca bir qitədən nam və nişanəsi silinib yox olacaq idi.

Fəqət nuri-inqilab rus millətilə bərabər sair millətlərə də bir səlsəbili-feyz və nicat bəxş vəd etdi. Əlbəttə ki, bu nemətə qarşı könlü çoxdan yanıq və həsrətli olan acaralılar da həyəcansız, məsərrətsiz qalamaz idi. Martın 13-də Batumun və bütün oblastın əsrlərdən bəri doğma, böyümə sahib və övladı acaralılar, mənhus günlərin yadigarı olaraq təxrib edilmiş, bütün məfruşatı qarət olunmuş «Əziziyə» məscidinə toplaşmışlar. Müsəlmanca bir hürriyyət bayramı etmişlərdir.

Yekdigərlərini söhbətlərilə salamlayıb da iki, üç söz danışmayan acaralılar «Əziziyə»də ümumi bir müsəfihə ilə və bütün bir xalisyyətlə hürriyyətin izzət və etibarını gözəl və həqiqi bir surətdə dərk edilmiş və o mənhus günlərə lənət etmişlərdi.

İctimaə gürcü natiqləri və müsəlman xətibləri iştirak etmiş olduqları halda saat ikidə mübaşirət edildi. Əvvəla cəmiyyəti-xeyriyyənin nümayəndəsi Cəmobəy Hacinski kürsiyi-xitabətə çıxdı. Və müsəlman əhaliyə hürriyyəti təbrik etdi. Sonra bu ictimada müsəlmanlardan mütəşəkkil bir heyəti-icraiyyə seçilməsini və bu heyəti-icraiyyədən iki zatın Gəncədə martın on altısında olacaq ümumi müsəlman syezdinə göndərilməsini bəyan etdi. Cəmobəydən sonra Abaşidze Məmmədbəy filosofca bir nitq

oxudu. Nitqini əvvəlcə gürcüçə, sonra da türkcə təkrar etdi. Məmməd bəy endi. Qalava Kirinski kürsiyi-xitabətə çıxdı. Qalava gürcüçə nitqini oxudu. Qalava deyir idi:

«Acaralılar. Rusiya inqilabi və ümumi hürryyəti bilxassə sizin kimi məzlum və məqdur bir millətə ən qəlbi və səmimi bir surətdə təbrik edirəm». Bundan sonra Qalava yeni idarənin əsasları haqqında ümumi bir məlumat verdi. Və hər tərəfdə yeni idarənin qüvvətlənməsi mütəşəkkil olmaqla qabil olduğunu anladı və Acara kəndlərində də bu təşkilatı tezliklə əmələ gətirmək, əski qüvvətləri ortadan qaldırmaq lüzumunu söylədi. Kirinski hərəratlı alqışlarla kürsindən endi. Sonra bir çox gürcü natiqlər söz söylədilər. Fəqət, münasibətsiz bir surətdə bir münaqişə meydana çıxdı. Şöylə ki, bir neçə mütəəssib gürcü millətçiləri Gəncədəki syezdə iki adamın seçilib göndərilməsini xud-bəxud bəyənmədilər (?). Bunlar diktatorca deyirdilər ki: «Siz gürcüsünüz. Gəncədəki müsəlman syezdinə neçin gedəcək imişsiniz? Xalq, ümumiyyətlə, söyləyirdi ki, bizim müsəlmanlar ilə münasibəti-diniyyəimiz var. Münasibəti-diniyyəimiz bizi onlarla bir çox işlərdə birləşdirir. Əksəriyyət bu fikirdə olduğu halda, gürcülər yenə nüqtəyi-nəzərlərində sabit durur, parlaq və mütəntən nitqlərin dəfələrlə davam etdirirlərdi. Gürcülərə bir də Qalavanın vəkilili gürcü müsəlmanı Rəcəb bəy Nijfadze də tərəfdar oldu. O iki adamın bir ay sonra göndərilməsinə gəlincə, hal-hazırda Batum və Acara da görülmək işlər daha mühümdür. Halbuki, syezd bir ay sonra deyil, martın 16-sında ictima edirdi. Rəcəb bəyin bu lastiqli sözünə qarşı Cəməbəy cavab verdi. Bu məsələ üzərində ixtilaf çıxarmaq istəyənlərin hüsni-niyyətlərindən qətiyyəən şübhə etdiyini, lazım gəldiyi bir surətdə söylədi. Xalq həp birdən Cəməbəyə iştirak etdi. Və iki adamın həmə-hal seçilib göndərilməsini ümumən məhəqq gördülər. Təəssüf ki, şü şəxsiyyətə girdi. Cəməbəy mübariz olan zat öz məziyyətindən, bu vətənin övladı olduğundan və kəndindən bu vətənə heç bir xəyanət qadir ol-

mayacağından bəhs etdi. Əsil (prinsip) cəhətilə bu sözlər arasında bir münasibət yox idi. Cəməbəy ikinci dəfə olaraq izahatı lazım gördü. Və əhaliyə xitabən: «Arqadaşlar. Burada syezdə adam göndərilməsinə müariz olanlar, guya bizim millətimizə hesab verməməyinizlə ittiham edirlər. Fəqət sizdən sual edirəm: iki ildən bəri sizin aranızda çalışıram, içinizdən birisinə qarşı məndən sizin gürcü olmadığınız haqqında bir söz çıxmışdır?»

Əhali həp birdən: – Əsla! Həpimiz müsəlman cəmiyyəti-xeyriyyəsinədən məmnunuz!

– Sonra mən nahaq yerə uzaq və soyuq məmləkətlərə sürülməyə məhkum olmuş neçə nəfər acaralığı qurtarmaq üçün əski hökumətə qarşı özümü fəda edərcəsinə çalışdım! O zaman Rəcəb bəy sizə nə xidmət görürdü? (Hər tərəfdən «doğru» sədaları). Rəcəb bəy bir müsəlman olduğu halda, bu müsəlman əhali üçün acəba o fəlakətli zamanlarda nə məziyyət göstərdi? (əhali həp yerdən: heç, heç!...) İştə bugünkü ictimada da Rəcəb bəy sizin həyatınıza müxalif bir yol tutmuşdur. (Doğru!) Və sədaları və alqış bu ictimain şəklini dəyişdirərək bir taqım şəxsi, xüsusi şeylərə meydan vermək istəyənlərə mane olub, qüvveyi-icraiyyə komitəsi intixabə başlayınız!» – dedi.

Cəməbəy sürəkli və hərərətli alqışlarla salamlandıqdan sonra əhali intixabə başlamışdır. On iki şəxs seçilmişdir. Bunlardan Cəməbəy və Abaşidze sədr olmuş və katibliyə İsmət Əfəndi intixab edilmişdir. Sonra iki adam da Gəncə syezdinə iştirak etdirilmək üzrə seçilmişdir ki, bunlardan birisi Məmmədbəy, digəri möhtərəm Xacə İskəndər Əfəndidir.

İctima mütəəssib gürcü millətçiləri üzündən zərər görmüş olmaqla bərabər, məqsud və hədəfinə hasil olmuşdur.

Məmmədbəy və İskəndər Əfəndi ertəsi günü Gəncə syezdinə iştirak etmək üzrə Batumdan getmişlərdi.

ÖMƏR FAİQİN BAŞINA GƏLƏNLƏR

Daha 1918-ci ilin kanun əvvəlində Batuma getmək üzrə Tiflisdə bulunduğum zaman möhtərəm qələm arqadaşım Ömər Faiqin Tiflis komandanlığı dairəsində məhbus olduğunu eşitdim. Və haman gün ziyarətlərinə getdim.

Nə üçün həbs edildiklərini anladım. Məlum olduğu üzrə Batum, Kars sancağındakı müsəlmanlar cilovu gürcülərin əlinə vermək istəmirdilər.

Ömər Faiq də əhalinin hissiyyatına bir tərcüman vəzifəsi gördüyündən gürcülüyə «zərərli» görülmüş və həbs edilmişdi. Fəqət əhvaldan elə anladım ki, Gürcüstan hökuməti Ömər Faiqi tezliklə sərbəst buraxacağını vəd etmişdir. Bütün səfildillərlə bərabər bən də gürcüləri dost olaraq tanıdığımdan Azərbaycan mətbuatına bu xüsusda bir şey yazmadım. O dostluğun xatiri üçün bu məsələyə o qədər də əhəmiyyət verməyib, Batuma getdim. Bir də möhtərəm yoldaşım özü, araya pozğunluq düşməsinə bilzət razı olmadı. Batumdan döndüyümdən sonra Gəncədə, Ömər Faiqin Tiflisdən çıx-mamaq qeyd ilə sərbəst buraxıldıqlarını eşitdim və sevindim.

Bu dəfə kanuni-sanininin 22-də bir də Tiflisə getdim. Ömər Faiqin təkrar həbs edildiyini təəssüflərlə anlatan yoldaşlara rast gəldim. Budəfəki həbsin əvvəlkinə bənzəmədiyini də əlavə etdikləri vaxt pək ziyadə maraqlandım. İcab edən vəsiqeyi əldə etdikdən sonra görüşə bildim. Bən Ömər Faiqi yenə əvvəlki üç arqadaşı ilə bərabər komandanlıq həbsxanasında buldum. Yarım saat sürən mülaqatımız anladı ki, Ömər Faiqi bu dəfə həbs etdikləri kimi arqadaşları ilə bərabər Tiflisin mərkəzi həbsxanasında qapatmışlar. Bu həbsxana qatillərin, canilərin yatağıdır. Bu həbsxananın daxili, Allah göstərməsin, nə qədər mürdar hərəkətlərin yuvası imiş. Buraya Gürcüstan hökuməti caniləri, pıçaqları, yılanları dişlərilə bərabər olaraq, toplamışdır. Bu həbsxananın içərisində Gürcüstan hökumətindən başqa bir hökumət varmış. Bura-

ya yeni daxil olan bir məhbus təbəlik vergisi verməli imiş. Bu yeni hökumətin buyurduğuna əməl etməyənlərin vəy halına! Pekin və Tehran həbsxanalarında olmayan işgəncələr altında can verənlərin həddi-hesabı yoxdur. Əski israrəngiz bu qalanın hər qaranlıq guşəsi bir çox qurbanların məqtəli imiş. Bir sözlə, o qalada adam öldürmə dərsi yenidən böyük bir məharətlə öyrətilməkdə imiş.

İştə bu dəfə Qafqaz türklərinin sevgili yazıçısı belə bir məhbəsdə müsafir olaraq günlərcə qalmışdır.

Vergi istənildiyi vaxt verməkdən aciz qalan mühərririmiz dəhşətli bir yumruq və təkmə tufanı altında qalmışdır. Dışardan dostların göndərdiyi yeməklər verilmədiyi kimi, içəridəki «qanlı lokanta» hökuməti də dustaqxana yeməyini verməmişdir. Onu müşaiyə edən qaravul əsgərlərin anlatmış olması ilə «Vətən xaini» Ömər Faiq səbahdan axşama qadar ölümə müntəzir olmuşdur. Bir qaç gün bu cəhənnəm əzabından sonra Ömər Faiqin Tiflisdəki dostları işi anlayıb hökumətə söyləmişlər. Həbsxanasından xəbəri olmayan hökumət də Ömər Faiqi təkrar şəhər komandanlığı həbsxanasına nəql etmişdir. Məsələ bununla bitməmiş. Onun yoldaşlarından biri yenə orada qalmışdır. O da Axsixanın mötəbər əşxasından birisidir. Kəskin dişli pıçaqlar Ömər Faiqin hesabını bir gün gecə o zavallıdan sormuşdur. İkinci gün o zat da oradan ötəgi həbsxanaya nəql edilmişdir.

Zəmanə yazıçıları vüquati kəndi duyğularıyla uydurub, meydana çıxarırlar. Fəqət bən bunu, bu məlumatı Ömər Faiqdən və digər üç arqadaşından eşitdiyim kimi yazdım. Burada göstərdiyim, olunan həqarətin bir cüzüsüdür. Bən bu həqarəti Ömər Faiqə deyil, millətimə edilmiş hesab etdiyim üçün gürcü millətinin dostluğunu ürəyimdə saxlamaqla bərabər, gürcü hökumətinə qələm arqadaşlarımla naminə etiraz edirəm. Ömər Faiq Axsixanın deyildir. Bütün millətin malıdır. Bununla izzəti-nəfsi təhqir edilən millətim, dostluğunun sui-istimal edildiyini hiss etməz deyildir.

CAVAD

1919, 24 təşrin əvvəl (oktyabr),
«Azərbaycan»

RÖVŞƏN ƏSRƏF BƏY

Əsrlərdən bəri bir-birindən uzaq düşmüş bir nənənin övladı olan Osmanlı türklərilə azəri türkləri həmd olsun, bu gün pək uzun sürən bir ayrılığın pəncəsindən yaxayı qurtardılar. İki qardaşın sevincini görən və duyan al bayraq, bunların başları üzərində dalğalanıb, çırpınması ilə bu bayrama yoldaş olduğunu söyləməkdədir. Bu gün minarələrin səsi qulaqlara daha açıq gəlməkdə, toplarının üstündə parçalanıb da sevdiyi yurdunu əyləcə düşməne təslim eyləyən mərd xanların mərd ruhu buludların arasından bizdən pək məmnun qaldığını, bizi sevirərək anlatmaqdadır. Allahın sevgili qulları bulunan babalarımızın ruhunu şad etdikdən sonra tutacağımız bir yolda yavaş-yavaş da olsa, yürüyürüz və bu yürüşümüzlə sevgili Turana, mövcud cənnətə yaxlaşdığımızı hiss etdiyimiz üçün köksümüz daha da qabarıyor. Gələcək məsud günləri bir an əvvəl yaxınlaşdırmaq üçün lazım olan imani-qüvvəyi cənabi Allahdan niyaz eyləriz!

–Ey böyük Tanrı! Türklər sənə himayənə sığındılar. Lütfünü görüb, mərhəmətini təcrübə etdilər. Göndərdiyin dinin uğrunda tökülən şəhidlərimizin qanı hörmətinə olsun, bizləri məyus etmə!

Əvət, bu gün azəri türkləri müstəqil bir dövlət təşkil etdilər. Bu dövlətin yeganə hamisi Osmanlı türkləri olduğunu söyləməyə həcət yox!

Bu iki türk hökumətinin bir-birini daha yaxından tanıması, söz yox ki, bunların əlaqəsini bir qat daha gözəlləşdirər. Və hər iki məmləkətin yüksəlməsinə yardımını toxunur.

Bizim tanış dediyimiz, siyasi tanışlıq və diplomatiya deyildir. Bu vardır. İstanbulda bizim bir heyətin bulunduğu kimi, onların da bizdə siyasi nümayəndələri yox deyildir.

Günlər keçdikcə bir mühərririn ətrafında toplanan siyasi gedişləri görüb, seviniriz. İşin siyasi cəhətini, o yolun mütəxəssislərinə buraxıb, biz məqsədimizə keçəlim...

Bir qaç ildir aramızdakı yolu, qardaşlıq yolunu bağlayan səddi ordumuzun sövləti devirdi. Əvvəlkinə nisbətən biri-birimizlə daha çabuc dərdləşə biləcək bir dövrəyə girdik. O zaman biz zənn etdik ki, ordunun arxasınca Osmanlının İstanbulu, İstanbulun gəncliyi qafilələr və dəstələr ilə, Türkiyəyi biza, bizi də Türkiyəyə bir an əvvəl tanımaq üçün ştab edəcək. Osmanlı qəzetə mühərrirləri yurdumuzu hörümçək acısı kimi sarıb. Azəri türkünün, Qafqas müsəlmanının səmimi səlamlarını Osmanlı əfkarı-ümumiyyəsinə bildirəcək, ara-sıra ictimai, elmi ehtiyaclarımızdan bəhs etməklə onların təmini yolunda biza mənəvi bir yardımda bulunacaqdır.

Fəqət, acı bir təəssüflə mülahizələrimizin doğru çıxmadığını gördük. Bu gün də Osmanlı türkü Qafqası, nə də Qafqas türki Osmanlıyı həqiqi mənası ilə tanımır. Və bu tanımazlığı isbat edəcək minlərlə nüqsanları şahid olaraq göstərmək kimi əlimizdə dəlillər vardır. Bir az daha cəsarət edib, biz Osmanlıları tanıdığımız kimi, onların bizi tanımadıqlarını və bu son günlərə qədər bu uğurda bir təşəbbüsdə bulunmadıqlarını ərz edə bilərəm. Bizdə heç olmasa az-çox qəzetə ilə uğraşan birisi, müəllimlər və mütəəllimlər Osmanlı türkünün Nədimini, Nəfisini və vətənpərvər Kəmalını bilməkdə, onların birər, ikişər misraini dilin təsbih etməkdədir. Gənclər oradakı milli ədəbiyyatı cərəyanına (qızıl almaya) dörd gözlə baxdıqda, milliyyətə doğru atılan hər bir doğru addımı ürəkdən alqışlamaqdadır. Hələ «tar»ın tellərinə sorunuz? İlk əvvəl sizə «Altun dastan»dan bəhs edəcəkdir. Əminbəyi bilməyən bir məktəbli cocuq belə yoxdur. Ara-sıra ələ düşən «Yeni məcmuə»nin nüsxələri bulunmaz bir kimya, bir çox dostları bir-birindən küsdürdüyünü də ərz edərsək, buraların Osmanlı türkünü tanımaq üçün bəslədiyi iştiağın dərəcəsinə əvvəlcə bilirsiniz zənn edirəm. Osmanlı türkünü tanımaq biza bir ehtiyacdır. Bu ehtiyacın da təmini, şübhəsiz, Osmanlı gənclərinin və mətbuat münasibətlərinin əlində.

Yazıq ki, onlar kəndilərini bizə tanıtmaq üçün pək ağır davranırlar.

Biz yuxarıdakı sözlərimizlə orada bizim üçün çarpan ürəklərin bulunmadığına hökm etməyiriz. Yalnız əlimizə düşən qəzet və məcmuələr orada pək əski bir sualın hələ də təkrar olduğunu anladır.

–Millətə doğru gedəlim!

–Salonu nasıl buraxalım?

İstanbul bu sualın üstündən münəqişəyə düşmüşkən pək yaxından bəri meydana çıxan «Yeni gün» qəzetəsi çıxdığı gündən tapışmaq ehtiyacını açıq duydu. Və kəndisinin mühərrirləri arasında ən istedadlı birisini seçib, bizə göndərdi. O zat da yuxarıda adlarını yazdığımız Rövşən Əşrəf bəydir. Rövşən Əşrəf bir mühərrir olduğu kimi gənc türk ədəbiyyatının da əhatəli bir ədi-bidir. Mənsub bulunduğu qəzetədə həvadis verməklə bərabər, azəri ədəbiyyatını da tətəbbö etmək üçün bütün, bütün Azərbaycanı və Şimali Qafqazı dolaşacaqdır. Bizim obalar ilə müləqatımız: bu uğurda müvəffəq olacaqlarına qənaət verdi. Rövşən Əşrəf öyrəndiyi milləti ürəkdən sevir. Onun səlīs qələminin ifadəsi bulunan iki kitabını oxuya bildik. Böylə gözəl bir qələmə, saf bir ürəyə malik olan məsləkdaşımızın bu xeyirli məqsəd üçün müvəffəq olmasına təmənna etməklə bərabər, müşəri-ileyhin birinci türk mühərriri olaraq müstəqil Azərbaycana təşrifindən dolayı ürəkdən «Xoş gəldin!» söyləyirik.

CAVAD

1919, 24 təşrin əvvəl (oktyabr),

«Azərbaycan»

AŞYTK-nin BİRİNCİ PLENUMU

Tribunadan səslər:

Əhməd Cavad:

–Yoldaşlar, əlbəttə, mən də başqa yoldaşlarım kimi ÜİK(b)P MK-nın vahid bir yazıçılar təşkilatı təşkil edilməsi haqqında qərarını təbrik edirəm.

Bu məqalə ən əvvəl mənim şəxsimə aid bir məqalədir.

Mən burada müəyyən bir qrupun və ya ki, siyasi fırqənin nümayəndəsi deyiləm. Mən burada bir şəxs, bir insan və bir rəsəm kimi danışırım ki, öz səhvlərimə görə başqalarından daha çox, daha artıq əzab çəkmişəm. Yoldaşlar, mən etiraf etməliyəm ki, qabaqda milli-şovinizm məzmunlu əsərlər yazmışam. Yoldaş Mirzə öz çıxışında dedi ki, mən heç vaxt açıq iclasda bulunub, danışmaq istəməmişəm, yeni və yaxşı bir şey yaratmaq fikrində olduğumu bəyan etməmişəm. Yoldaş Mirzə bu xüsusda səhv edir. Mənim belə çıxışlarım 24-cü ildə və 30-cu ilin əvvəllərində olmuşdur. Mən özüm yenə həyata və sosializm quruluşuna müsbət əlaqəmi çoxdan demişəm. Mən köhnə üsul ilə tərbiyə almış bir insanam və özüm də gənc deyiləm. Lakin məndə olan son dərəcə artıq həvəs məni məcbur edir ki, burada proletar ictimai qarşısında çıxış fikrimi bəyan və izhar edirəm.

Bu qərar məni ona görə ruhlandırır ki, ömrümdə mənə birinci dəfə imkan verilir. Bu isə insan həyatında onun üçün ən əhəmiyyətli bir işdir. Mən doğrusunu söyləyirəm, doğru söyləməyi də artıq sevirəm. Onun üçün də doğru söylədiyim zaman artıq ruhlanıram. Şəxsən, mənim quruluşum belədir. Mən zahiri bir, batini başqa cür olan insanlardan deyiləm. Mən heç vaxt aldatmayıram, ona görə də heç vaxt heç bir təşkilatı, heç bir dövləti aldatmaq, xəyanət etmək fikrində deyiləm. Mən ya «hə», ya «yox» deyərəm. İndi «hə» deyirəm, çünki «hə» demək məni ruhlandırır. Mən burada öz keçmişim barəsində ətraflı danışmaya-

cağam. Bunu rus yoldaşlar da bilirlər, çünki mənim haqqımda Moskva mətbuatında da yazılmışdır. Məndə yaxşılaşmağa doğru dönüş vardır. Mən çalışıram ki, yeni reyslərdə olan yeni həyata yanaşam. Ona görə də mənə qarşı olan əlaqə, əlbəttə, dəyişməlidir.

Mən də başqaları kimi insanam, yaşayıram. İndi ki, yaşayıram, deməli, mənim də təəsüratım vardır. Söz yox ki, bu təəsürat hər gün mənə yeni bir şey hiss etdirir. Mən geridə qalmış insanlardan deyiləm. Sizinlə bərabər, hər gün qəzetləri oxuyuram. Məni marksist hesab etməsələr də, mən bütün marksist ədəbiyyatını oxuyuram. Lenini oxuyuram. Engelsi oxuyuram.

Mən həmişə çalışıram ki, ətrafımdakı yenilikləri əhatə edim, onları oxuyub bilim və həmişə böyük işlər və yeni həyat quruluşunda faydalı olan insanlarla danışmaq istəyirəm. Lakin bəzi yoldaşların mənə olan əlaqələri ədalətli olmamışdır, onlar faktları, mən yazdığım əsərləri düzgün olmayaraq təhlil etmişlər. Bu təhlil etməklə də mənim əsərlərimə yalnız milli-şovinst məzmunlu deyil, hətta əks-inqilabi xarakter belə vermişlər. Əlbəttə, milli-şovinst əsərlər də əks-inqilabi əsərlərdir. Türklərdə bu məsələyə oxşar bir misal da vardır. İlanın ağı da, qarası da birdir. Mən burada Hüseyn Mehdimin tənqidini qeyd edirəm. O mənim «Bismillah» adlı şeirimi tənqid edərək deyir ki, guya mən Bakı komunarları əleyhinə yazmışam. Mən uca səsəmlə deyirəm və fakt ilə sübut edirəm ki, mən bu əsərimdə, sonra yenə də «İngilis» adında əsər yazıb, ingilislər əleyhinə çıxmışam. O ancaq şeirin müqəddiməsini alıb, orta və axırını nəzərə almamışdır. Halbuki əsəri tamamilə tənqid etmək lazım idi. Hər halda, ədalət lazımdır, vətəndaş, mərdanəliklə şairin nə yazıb, nə dediyini söyləmək lazım idi. Hər halda, mənim Bakı komunarları əleyhinə çıxışda bulunub yazmadığım vicdanım üzərinə çox böyük ləkə atmış olardı. Heç vaxt bu fikir məndə olmamış və ola da bilməz. Bunu heç kəs mənə deyə bilməz. Mən bu komissarların birisilə

yaxşı tanış idim. Onun ilə hətta məktublaşırıdım da. Mərhum yoldaş Nərimanov ilə məktubatımız da vardır. O hətta öz kitabını xətti ilə yazıb mənə bağışlamışdır. Mən o komissarlar əleyhinə heç şey hiss etməmişəm, çünki o zaman mən kommunist hərəkatından tamamilə xəbərsiz idim.

Mən Gəncədə yaşamışam. İranda təhsil almışam. Mənim yeganə idealım yalnız milli hərəkat olmuşdur. Bunu da mən yaxşı düşünmüşəm, lakin kommunist, sosialist hərəkatını mən bilməmişəm. Lakin sol hərəkatın da düşməni heç vaxt olmamışam. Mənim əhvali-ruhiyyəmi hamı bilir. Mən heç vaxt əks-inqilabi, ziyançı nəzəriyyədə olmamışam. Mən həmişə əməkçi kütlə arasında çalışmışam. Müharibə əsnasında yaralılara yardımda bulunmuşam. Mənim yazılarımla əlli faizi cəbhədə məktub alanlar və yoxsullar həyatına ithaf edilmişdir. Mənim əsərlərimi oxuyan gənc yoldaşlar bunu yaxşı bilirlər.

Burada çıxıb bu bolşeviklər, kommunistlər əleyhinə yazmışdır deyərək söyləmək düzgün deyildir. Mən rica edərdim ki, tənqid düzgün seçilsin. Faktlar düzgün qiymətləndirilsin. Təhrif edilməsin. Mənim yeganə xahişim bu səhəddir. Mən bir neçə faktlar göstərdim. Onların ətrafında ətraflı danışmağın ehtiyacı yoxdur. Mən söz verirəm və çoxdan bəri söz vermişəm ki, yeni ruhda işləyəcəyəm. Lakin imkan veriniz, yardım ediniz. Mən vədə verirəm ki, bacararam. Hərgah bir müddətdən sonra öz sözümün üstündə durmadığım aşkara çıxarsa, o vaxt tənqid etməyə haqlısınız. Lakin mən yazacağam, mən bunu istəyirəm. Çünki yazmaq məni ruhlandırır. Mən bu böyük quruluşda (iştirak) etməkdə özümü məcbur bilirəm.

Buqşpan – ... Sizin plenum əlavə olaraq sübut edir ki, ziyalı sinfi əsas surətdə Şura hökumətinə tərəf dönmüşdür. Onlar işçi sinfi xəttində dayanırlar. Yalnız bununla əlaqədar olaraq, burada çıxışda bulunub, özünü keçmişdə sosialist ədəbiyyatı rəhbərlərindən birisi olaraq nişan verən Ə.Cavadın çıxışını düşün-

mək lazımdır. Yalnız bununla əlaqədar olaraq, Baqri, Çobanzadə və başqalarının çıxışlarını qeyd etmək lazımdır. Yalnız bununla burada çıxışda bulunan o yoldaşları düşünməliyik ki, onlar bizə yaxınlaşıb, işçi sinfi cəbhəsinə keçirlər.

Təşkilat komitəsi bu nəzərdə tutulmuş tədbirləri həyata keçirmək üçün ciddi surətdə çalışmalıdır. Lakin burası da aydın bir həqiqətdir ki, bütün bu böyük və əhəmiyyətli işləri təşkilat komitəsi təkbaşına həyata keçirə bilməyəcəkdir. Bütün yazıçıların, Çobanzadənin, eləcə də Cavadın və başqalarının borcudur ki, təşkilat komitəsinin işlərinə yalnız komitənin himayəsində olmaq yolu ilə deyil, bəlkə də, orada bilavasitə çalışmaq, iştirak etmək yolu ilə ona kömək etsinlər...

ŞİDDƏTLİ PROTESTO EDİRƏM

Əli Nazim yoldaşın Moskvada çıxan «Mətbuat və inqilab» («Peçat i Revolyusiya». 7 kitab. 1929, iyul) adlı ədəbi məcmuədə yazdığına görə müsavətçilər tərəfindən İstanbulda nəşr edilmiş «İstiklal uğrunda» ünvanlı kitabda bənim də bir para şeirlərim dərc edilmişdir.

Aprel inqilabından sonra əlaqədar olmadığım bir təşkilat tərəfindən nəşr edilən bu kitabdan xəbərim olmadığı kimi, hansı parçalarımın da oraya düşdüyündən xəbərim yoxdur. Lakin nə olursa-olsun Azərbaycan Şura quruluşu əleyhinə olan bir kitabda yazılarımın fitnəkarlıqla nəşr edilməsinə, şeirlərimin bir siyasi alət olaraq qullanmasına qarşı şiddətli etiraz edirəm.

Azərbaycan işçi sinfinin sosializm quruluşunda əlimdən gəldiyi qədər iştiraka hazır olduğumu bəyanla, yazılarımın Şura hüdudu xaricində nəşri üçün heç bir kəsə və heç bir təşkilata vəkalət vermədiyimi də bununla elan edirəm.

ƏHMƏD CAVAD

«Kommunist» qəzeti, 31 oktyabr 1929-cu il,
№256

İZAH

Keçən günlərdə «Kommunist» qəzeti vasitəsilə etdiyim bir protesto kürü bir etiraz olaraq haqqımda bir çox kəskin və tənqidi məqalələr yazılmasına səbəb oldu.

Bən nə üçün protesto etdim?

Bən onun üçün protesto etdim ki, əvvəla mənsubiyyətində ittiham edildiyim müsəvat fırqəsi ilə fələn 1920-ci ilin Aprel inqilabından, 1924-cü ildə verdiyim deklorasiyondan bəri onlarla heç bir əlaqəm olmamışdır. İş böylə ikən Əli Nazim yoldaşın məqaləsindən İstanbulda mühacir müsəvatçıların çıxarmış olduğu bir kitabda yazılarım bulunduğunu oxudum. Şura hökuməti əleyhinə çıxmış olan bu kitabda nə yazıldığını bilməsəm də, nə olursa-olsun, təbii ki, bən buna razı ola bilməzdim. Bənim qəlbim Şura ölkəsində zəhmətkeş həyatı və sosializm quruluşu işlərində ciddi və səmimi olaraq çalışmaq həvəsilə dolu ikən, burada hər bir vətəndaş səmimiyyətlə bənim gözümün içinə baxarkən bu fəlakətini heç də təsvib... sandığım bir təşkilat tərəfindən yazılarımın bənim məlumatım olaraq nəşr edilməsi arxadan vurulan bir xəncər olardı, bən özüm də xain! İşdə bən də xain olmadığımı, ikiyüzlülük etmədiyimi hər kəsdən əvvəl elan etdim. Bununla da vətəndaşlıq borcumu vermiş oldum.

Protesto etdiyimin bir səbəbi də budur.

Protestomun ikinci və ən qüvvətli səbəbi də budur ki, bən qəti müsəvat fırqəsinin xətt-hərəkətini və məfkurəsini yanlış hesab edirəm.

Əcnəbi parası ilə, koloniya siyasəti yürüdən və Şərq xalqlarının əsarətinə çalışan diplomatların təlimatilə iş görən bu... fırqə Azərbaycan türk kütləsinə zərərdən başqa bir şey verməyə müstəddər deyildir.

Bənim fikrimcə, müsəvat fırqəsi daha iş başında ikən elan etdiyi demokratik prinsiplərin heç birisini həyata tətbiq etmədiyindən, yəni qoyunu qurda tapşırma üsulu ilə hərəkət edərək,

Azərbaycan əməkçilərini başqa məzlumlarla bərabər əsarətdən xilas edən böyük inqilaba qarşı çıxdı. Çox az sürən hakimiyyət dövründə belə mənəvi nüfuzunu qət etdi. Hal-hazırda böylə çıxılmaz yola düşən firqəyə mənsub olmağın siyasi bir korluq olduğunu bən də çoxdan anladım. Ona görə də şeirlərimi hökumətimizin əleyhinə bir siyasi alət olaraq nəşr edənlərə şiddətlə etiraz etdim ki, bu da bir vicdani qənaətdən başqa bir şey deyildir.

Haqqımda məqalə yazan yoldaşların cümləsi bənim milli ruhda yazdığımdan, gəncliyə və inqilabi işə zərər verdiyimdən bəhs edirlər ki, burada haqlıdırlar. Doğrudur, həm milli ehtirasların müvəqqəti də olsa, üstün gəldiyi bir mühitdə böyüdüm, bu yolda təşviq edildim, irəli çəkildim, əməlli-başlı bir siyasi tərbiyə görmədiyimdən bir çoxları kimi uzağı görə bilmədim. Milli şair olmağa çalışdım, bir çox milli parçalar yazdım. Bunu boynuma alıram.

Lakin bu gün tarix, həyat bir çox əski mətbuatlara qələm çəkdi ki, milli duyğu da onun içində. Bu gün ümumi bəşəri əhəmiyyəti olan bir hərəkətdən saparaq dar bir çərçivəyə girmək bəşəriyyətə xəyanət etmək deməkdir. Ona görə də, ümumiyyətlə, yazmış olduğum milli ruhlu parçalardan imtinayla gənc dimaqlar üçün onların zərərli olduğunu etiraf edirəm. Bugünkü həyatın bəndən tələb etdiyi bir şeyə boyun əyirəm. Şəxsən bən özüm bir daha milli parça yazmamağa qərar verdim.

Münəqqid yoldaşlar ortaya bir də bir «Göy göl» məsələsini atdılar ki, bir az da o xüsusda danışmağı faydalı gördüm...

«Göy göl» öz-özlüyündə lirik bir parçadır. Onun belə olduğundan, ümumiyyətlə, lirizmə məxsus bir səciyyə etibarilə, müxtəlif mənalar verilə bilər. Lakin nə «Göy göl»də, nə də mətbuatda çıxan başqa yazılarımda bilxassə 1924-cü ildən sonra heç bir siyasi məqsəd tutduğum yoxdur. Şeirimdəki hüzn cocuqluğumdan başlayaraq yazmaqda olduğum parçaların cümləsində olduğunu ədla uğraman yoldaşlar da çox gözəl bilir. Bən burada böylə bir hüznün bugünkü ədəbiyyata da xeyirli olduğu deyil, bəndəki hüznün siyasi olmadığını söyləmək istəyirəm.

Yuxarıda müsavət fırqəsinin xətt-hərəkətinin yanlış və məf-kurəsinin zərərli olduğunu göstərməklə bərabər, Şura hökuməti-nin Azərbaycan əməkçiləri üçün yeganə və düzgün bir üsul-idarə olduğunu, bu hökumətin yalnız xalqın, zəhmətkeşlərin öz əli, öz iradəsi ilə qurulduğunu söyləməklə ən səmimi bir duyğumu bil-dirmiş oluram. Azərbaycan əməkçilərinin öz quruluşu üçün gös-tərmiş fədakarlıqlar, ruh yüksəkliyi buna qüvvətli bir dəlildir.

Bən milliyyət ruhu daşıyan milli faydalardan bəhs edən ədə-biyyatı zərərli hesab edirəm. Çünki böylə ədəbiyyat hər bir şeydən əvvəl milli ədavətlər törədir. bir milləti başqa bir millətdən üstün göstərməyə çalışaraq, bir çox uyğunsuz hərəkətlərə meydan verir. bunun nəticəsində də milli qırğınlar baş verir. bir çox qanların tökülməsinə, zəhmətkeş xalqın fəlakətə düşməsinə səbəb olur. İndi bənim fikrimcə, hər bir şüurlu vətəndaş yalnız öz millətini deyil, millətinin də mənsub olduğu bəşəriyyətin. bu bəşəriyyətin xilasını üçün fədakarlıqlar göstərən əməkçiləri düşünməlidir. Ona görə də bən milli ədəbiyyatdan imtina edirəm.

Təbiidir ki, quru sözlər fikir və görüşü isbat edə bilməz. Əmək-çi vətəndaşlar bəndən də ümumi yolda bir xidmət göstərməni bəkləyəcəkdir. Bən də, qəti olaraq əskilikdən əlaqəmi üzməklə bərabər, yeni ruhi qavramağa, yenilik ruhunu tərənnüm etməyə çalışacağam. Hər şeyin yeniləşdiyi bir dövrdə əski olaraq qalmaq ayıb olardı.

Nəhayət, burasını da qeyd etməliyəm ki, bən də bir insan olmaq etibarilə səhv etməmiş deyiləm. Çox səhvlər etmişəm, bəlkə də, o səhvlər yenə də olacaqdır.

Lakin mən ömrümdə heç bir zaman xəyanət etməmişəm. Bundan sonra da etməyəcəyimə əminəm. Bəni xəyanətdə müttə-him edən yoldaşlar həddindən ziyadə şiddətli davranmışlardır. Bən də ümumi iş naminə haqqımda yazılan bu şeylərin tərsini unudaraq, əlimdən gəldiyi qədər proletar quruluş üçün çalışıb xayın deyil, dost olduğumu isbata müvəffəq olacağıma əminəm.

ƏHMƏD CAVAD

«Kommunist» qəzeti, 1929, 19 noyabr, № 271

**Əhməd Cavadın Azərbaycan
Şura yazıçılarının plenumlarında,
iclaslarında etdiyi çıxışlar
və opponentlərinə verdiyi cavablardan seçilmiş səhifələr**

–Yoldaşlar, mən sizin qarşınızda birinci dəfə çıxışda bulunmuram. Mən bir çox çıxışlarda bulunmuşam və öz çıxışlarımda hamısı yadımdadır.

Bu son zamanlarda mənim haqqımda «Yeni yol» qəzetində və «Kommunist» qəzetində məqalələr çıxdı. Və bu gün İttifaqımızın rəhbəri Ş. yoldaş mənim haqqımda öz fikrini söylədi. Bu, əlbəttə, onun yalnız şəxsi tənqidi olaraq mənə yanaşmasını deyə bilməyəcəyəm. Ümumiyyətlə, yazıçı heyəti idarəsinin mənim haqqımda olan fikirlərinin bir təzahürü kimi baxacağam.

Buna görə, mən həm «Yeni yol»da, həm «Kommunist» idarəsində və həm də yoldaş Ş.-nin tərəfindən mənə verilən suala cavab verə bilərəm.

«Yeni yol»da və «Kommunist» qəzetində mənim əleyhinə yazılan yeni materiallar olduğu bir. Məsələn, bilirəm ki, o məsələdə kontrrevolyusionerlər, trotskiçi qruplar tərəfindən məni müdafiə etmək məsələsidir.

Mən buna cavab verməklə, Ş.-nin mənə verdiyi suala da eyni zamanda cavab verəcəyəm.

Mən Ruhulla, Mikayıl Hüseynov kimi «trotskiçilər»ə belə baxıram: yalnız hökuməti ələ almaq üçün və yalnız özlərini müdafiə etmək üçün xarici hökumətlərə yol verən və onu təmin etməyə çalışan və başqa mədəni əsərlərin, kitabların nəşrində çalışan adamlardan, mən–heç bir trotskiçi tərəfindən müdafiə görməmişəm.

O haqda mən birinci sözü demək istəyirəm.

34-cü ildə, mən Bakıya gələndən sonra mənim qarşımda bir məsələ dururdu. O məsələni özümün qarşımda özüm qoydum.

Mən vaxtilə özümün mənsub olduğum kontrrevolyusyon bir partiyanın işinin üstünü açmaq və yeni mədəniyyətə qarşı tamamilə bir düşmən olduğumu göstərmək məqsədində idim.

Mən bunu qarşımda qoydum və bunun üzərində özüm bir mövzu götürdüm. Əli Bayramov Sarayında üç il çalışdım. Həmin bu qadın azadlığının və bu ətrafda partiyanın, hökumətin bütün qərarından, bu qadın azadlığını bədii əsərlərdə verməyə çalışdım.

Mən əvvəl onun üzərində işləmək istədim. İlk əvvəl mən cəmiyyətimizin məsul katibi... ilə bu əsərin 120 səhifəsini bir yerdə oxuduq.

Lakin... yoldaş özü əsər üzərində çalışdığından, işi çox olduğundan. 150 səhifədən artıq oxumadı...

Mən bu əsərimdən bir hissəni Sarayın redaksiya üzvünün yanında oxudum, bunun birinci yarısında Kazım Ələkbərli olmuşdur. Əsasən, bu hissə qəbul olundu...

K.Ələkbərli yoldaş Mədəniyyət Sarayında yeni əlifba məsələsində mənim yalnız olduğumu söylədi. Mən bunları qəbul etdim. Və bunun üzərində çalışaraq əsərin bəzi yerlərini düzəlt-dim. Ələkbərli yoldaşın son sözü mənə bu oldu ki, «heç bir yazıçı indiyə qədər müsavət partiyasını böylə ifşa etməmişdir». Demək, bu onu göstərir ki, mən qarşıma qoyduğum vəzifə üzərində danışmışam. Fəqət mənə kömək lazımdır. O zaman Maarif Komissarlığında yoldaş M.Şahbazov idi. O, əsərimin bir üzünü Şahbazova verməyi tövsiyə etdi. Odur ki, mən əsərin bir üzünü Şahbazova, ikinci nüsxəsini isə Ruhullaya verdim. Mən elə bildim ki, Ruhulla əsərim haqqında müəyyən bir fikir söyləyər, mən də onu düzəldərəm. Odur ki, təvəqqe etdim ki, onlar bir az müddət içərisində bunu oxusunlar. Beləliklə, bir az müddət keçdi. Mən həm Şahbazovun, həm də Ruhullanın yanına getdim, onlara müraciət etdim. Ruhulla dedi ki, baxarıq. Mən buna belə bir müəmma verdim ki, yəqin ki, mənim əsərim

bəyənilməmişdir. Çünki bu adam mənim əsərim haqqında müəyyən fikir söyləmir. Nəhayət, o biri nüsxəni Şahbazovdan almaq üçün onun yanına getdim. Onlar isə cavab verdi ki, guya oğurlanmışdır...

Fəqət çox təəssüf edirəm ki, üç il keçdikdən sonra mənə deyirlər ki, mən müsəvat partiyası haqqında bir şey yazmamışam. Mən yazdığım əsər—Mərkəzi Partiya Komitəsindədir. Mənə dedilər ki, sən pul alıb, fəqət əsəri yazmamısan. Odur ki, mən birinci variantını verdim. Qaldı ki, əlyazım Mərkəzi Partiya Komitəsindədir. Mən əsəri Qədirbəyovaya verdim. Ruhulla Axundov məni belə müdafiə etmişdir. İkincisi, Mikayıl Hüseynov məsələsi. Sizə bu barədə yalnız bir firqəçi yoldaşın adını deyəcəyəm. Sabiq kino direktoru Ağamirovdan soruşun. Mikayıl mənim işimdən dolayı başıma qalmamış nə işlər gətirdi. Qaldı ki, Eminbəyliyə, 34-cü ildən 37-ci ilə qədər bir dəfə də olsun özünü görməmişəm. Vəli Xulufunu isə bir dəfə Tiflisdə görmüşəm.

İndi bir neçə kəlmə əsərlərim haqqında deyəcəyəm. Mən, əsasən, xırda şeirlərdən böyük əsərlərə keçməyə qədəm qoymuşam. Ümidvaram ki, özümü doğrulda bilsəm, ikinci «Moskva» vardır. O əsər üzərində çalışacağam. Mənim niyyətim belə idi. Oktyabr inqilabının 20 illiyinə bu əsəri verim. Bunun üçün bir çox yoldaşların köməyi ilə fikirlər meydana çıxdı. Qaldı ki, Ş.yoldaşın fikirlərinə, şeirlərim barəsində o mənim haqqımda düz demir. Guya ki, məni tənqid edirsə, o haqsızdı. Mən o şeirləri boynuma almışam. Hansı ki, o şeirlər əks-inqilabi şeirlərdir. Bunun haqqında danışmaq ola bilməz...

Sovet Yazıçıları İttifaqı təşkil olunan zaman iki şeirim barəsində danışmaq istəyirəm. Birincisi «İşçi» şeiridir. İlk dəfə yazmağa qədəm qoyduğum zaman başlamışam. Mən orada müharibəni təsvir etmişəm. İşçi hökumətinin bərpa edildiyini göstərmişəm. Onun bir yerində belə şeir parçası vardır:

Qanlı badəni sevənlər də içdi, sevməyənlər də!

Mən bunu ancaq müharibəyə aid göstərmişəm. İkinci məsələ qəzetdə göstərilmişdir. İki idealın çarpışması vardır. İkinci... birinciyə.. qalib gəlməmişsə, birinci gözələ artıq tüpürüb deməmişəm... deyildir. Odur ki, bu iki şeirdə qəti surətdə mənim üzərimə atılan ittihamları düzgün hesab etmirəm. Nə yazmışamsa, «Sən ağlama», «Göy göb» və s. bunlar hamısı əks-inqilabi şeirlərdir.

34-cü ildə mən bu haqda tribunada danışmışam. Odur ki, xahiş edirəm ki, bu məsələni bir daha artıq qaldırmayın.

Buradan belə çıxır ki, nə yazmışamsa, hamısı əks-inqilabi şeirlərdir. Mən bilmirəm, məsələni belə qoymaq olarmı? Demək olar ki, mən şeirlərimin vəznində müvəffəq olmamışam. Lakin buna əks-inqilabi ad vermək tamamilə doğru bir qiymət deyil.

Ş. yoldaş mənim şeirim, yaradıcılığımdan başqa, eyni zamanda bir də guya tərcüməmlə də redaksiya sahəsində də çox ziyanlı və zərərli işlər görməyimdən bəhs etdi. Bunlardan birisi, guya əcnəbi milçəklər məsələsi idi. Burada deyə bilərəm ki, burada M.R.-nin tərəfindən bu məsələ ilk dəfə olaraq atılmışdır. Bu fikri bir də Ş. yoldaş burada qüvvətləndirir. Əsərin bir qəhrəmanı vardır. Mirqasiya bu əcnəbi sözləri işlədənlərə bu cür istehza edir və deyir: «Allah vursun sizi, bu xırda milçəklər bizim zəhləmizi tökür».

Ruscada belədir. Əvvəla, bu mənim sözümdə deyil, bu, Şekspirin sözüdür. Mən burada nə söz verəydim?! Mən burada milli siyasət yaratsam, bu, düzgün deyil. Yoldaşlar, insanı belə düşünmək, insana belə yanaşmaq olmaz. Zəhmət çək, əsəri qoy qabağına, ruscasına bax, fransızcasına bax, sonra da de ki, filankəs kontrevolyusyon fikir vermişdir. Nə üçün bütün qəzetlərdə mənə – xəyanət edirsiniz və tərcümədə də mənə xəyanət edirsiniz. - deyirlər. Bu, düzgün deyil.

Mən də kimə şikayət etsəm də, haqsız olacağam ki, mənə bir bu qədər söz deyilmiş? Getdim bir dokument aldım, yazdım: «Əcnəbi millətlər sözü yoxdur, xarici millətlər sözü vardır».

Mən onu o mənada işlətmədim. Bu əsər mənim deyil, bu əsər Şekspirin əsəridir. Mən onun fikrini dəyişdirə bilmərəm.

İkincisi, ən böyük xəyanətim mənim.... kommentariya verməkdən ibarətdir.

Pantürkistlərə yaxın olan adam İslamiyyətə də yaxındır. Lakin bunu bilmək lazımdır ki, əsərin teksti vardır. Bir də onun redaksiya izahatı vardır. Mən öz əsərimdə hansından izahat vermişəm, yenidən yazmışam? Məndən əvvəl tekst başqa redaktora verilib, yoldaşlar, buradakı şeirlərin hamısına icazə vermişəm. Odur ki, heç birinin izahatına toxunmamışam. Bir çox yanlış şeirlər vardır. Bunları mənim adıma demək, yazmaq doğru deyil. R.Axundovun əsərini ittiham etdiyi adam bir yanda qabr, bu gün ziyançı mən oluram. Heç bir adam bunu deyə bilməz. Mən ziyançı olmayacağam. Ömrümün axırına qədər çalışacağam və heç bir zaman başqa yoldaşlarımdan geridə qalmayacağam. Son sözüüm odur ki, yoldaşlar mən işsiz qalmışam. Mənim üzərimə hökumət, partiya tərəfindən inanılması ilə verilən işi şərəflə yerinə yetirməyə çalışıram. Cahan abidəsini (Ş.Rustavelinin «Pələng dərisi geymiş pəhləvan» poeması nəzərdə tutulur) Azərbaycan dilinə çevirirəm. 6440 misra şeirdən 4000-ni qurtarmaq üzrəyəm. Mən çalışıram ki, iyun ayının 15-nə kimi əsəri qurtarıb təhvil verəcəyəm. Dünya abidəsinin 7000 misralıq şeiri mükəmməl olaraq tərcümə etmək, bununla belə demək ki, mən heç bir işlə məşğul olmuram, – bu, düzgün deyildir. Mən pul məsələsindən danışıram. İstəyirsiniz, sətiri bir manatdan verin. Bu şey mənim üzərimə qoyulmuşdur, mən şərəfli bir işdə çalışıram. Burada əsas məsələ pul məsələsi deyildir. Mənim üçün şərəfli şərait düzəlmişdir. Fəqət pul məsələsi olduqda adam daha yaxşı işləyir, işləyər. Çox yoldaşlara demişəm ki, mənim

üçün yaxşı şərait yaradılmışdır. Məni ikinci dəfə Zifeld çağırmışdı. Məni Zeynalli vaxtilə öz yanına çağırmışdı, lakin doqquzuncu imza edən Zifeldi.

Əgər sübut etmişsinizsə ki, bu əsəri mən Ruhullaya vermişəm, ancaq mən Tiflisdən qayıdıandan sonra Ruhullanı ancaq əsərimin nümunələrini oxuyanda görmüşəm...

Nəyə and içim, de görüm səni necə inandırım ki, mən Şota Rustaveli haqqında Ruhulla ilə danışmamışam. Ancaq məsələ onun təşəbbüsü ilə olmuşdur. Artıq daha nəyə and içim ki, sizi inandırım?

Mən öz əsərimin üzərində çalışıram və onu qurtaracağam. Qəbul etmək və ya etməmək o, artıq partiyanın və hökumətin öz işidir...

Yoldaşlar «Pambıq» şeirini 31-ci ildə yazmışam. Onu o variantda yazmışam ki, – bir zaman belə bir söz var idi ki, taxıl dağ rayonlarında, pambıq isə aran rayonlarında əkilsin. Sonra o nəzəriyyənin yanlış olduğunu partiya isbat etdi. Mən də gördüm ki, belədir, bunu yeni göstəriş üzrə yenidən bir də düzəltdim. Sonra 34-cü ildə bədii şöbəyə təklif etdim. Bədii şöbə bir çox göstərişlər verdi, mən bu göstərişlər üzrə onun üzərində bir də işlədim...

... Mən əsəri konkursa göndərmişdim. Mənim əsərim belədir. Mən bədii şəkildə vermək istəmişəm. Dağ rayonunda qarpız-qovun çox olur. Və mən burada belə göstərmişəm ki, qarpız qana bənzədi. Sonra son variant İbrahimbəyliyə tapşırıldı. O mənə dedi ki, bu yanlışdı. Odur ki, mən onu düzəltdim. O da çıxmaq üzrə idi. Sonra isə bu dayandırıldı. Hal-hazırda ümidvaram ki, çıxsın. Çünki pambıq ətrafında görülən mədəni işlər, pambıq ətrafında Konstitusiyanın azadlığı barəsində bir neçə maddələr vardır. Ümumiyyətlə, pambıq əsərində fabrik-zavodlar üçün xammal yox, Azərbaycan xalqının mədəniləşməsi üçün müəyyən əməl kimi ona yanaşılmasını isbat etməyə çalışmışam. «Moskva» şeiri barəsində danışmışam.

...Mən belə göstərmək istəmişəm: Moskvada qıtlıq olacaqs. Azərbaycanın bolluq içərisində qalması düzgün deyil. Xalqların varlığı Moskvanın varlığına bağlıdır²¹.

İkinci hissə

...İşləmək haqqı məsələsi: bir Stalin konstitusiyası vardır ki, o Stalin konstitusiyası mənim işləmək haqqımı verir. Mən bilərəm işləmək haqqından o adamlar məhrum edilir ki, onlar sosializm quruluşu inkişafına müəyyən əngəllər törədir, təkərə ağac taxır. Mən çalışmaq istəyirəm və çalışıram da. Mənim nöqsanım ondan ibarətdir ki, mən öz şeirimə görə kütlə arasında oxuya idim. Mənim böyük nöqsanım bu olmuşdur. İkinci nöqsanım odur ki, böyük əsərlər yazmaq əvəzinə, mən xırda-xırda şeirlər yazmışam. Mənim fikrim budur. Burada deyilən sözlərə, suallara əlimdən gələn qədər cavab verməyə çalışdım. Bəlkə, istədiyiniz bir şey də vardır ki, mən yenə də cavab verə bilərəm...

...Mən «Moskva»nı, «İşçi» şeirlərimi səmimi olaraq yazmışam, inqilabi şeir naminə yazmışam.

...Başqa sözüm nə olacaq?

...«Oktyabr» şeirim zəif şeirdir. Onun haqqında danışmaq lazım deyil.

...Mədəniyyət sarayı məndən tələb edir ki, əsərin hanı? Mən əsəri tapa bilmədim. Əsərlərin ikisinin də itdiyini sizə söylədim. O zaman Ələkbərli yoldaşa dedim ki, sizin razılığınızla onları Ruhullaya verdim. Mən xahiş etdim ki, siz mənə bir imkan verin, mən bir aya əsəri çap etdirim, sonra verim. Buna görə də Ələkbərli yoldaşa demişdim ki, əsər vardır.

...Əvvəla mənim müsavət partiyası ilə mübarizə məsələm haqqında burada dedim. Ancaq bu barədə mən bir şeir yazmışam. Və bəlkə də, bu mənim tərəfimdən bir nöqsandır? Ancaq

²¹ F340, siyahı 1, saxlama 10, səh. 1–53.

mənim yazdığım əsəri gözdən keçirənsə, orada ziyançılıq göstərilməmişsə, o zaman bu sualı verməyə sizin haqqınız vardır. Mən Bakıya fevral ayının 10-da və ayın 11-də «Yeni yol» qəzetində bir məqalə yazmışam. Burada məni düşmən hesab ediblər. Daha o məqalədən sonra mən necə yazaydım? Qəti surətdə yazırdılar ki, bu adam Ruhullanın dostudur.

(MDƏİA, f.340,
siyahı 1, saxlama 9, səh.54–73,
Plenumun iclası səhər 10-dan 4-ə qədər
davam etmişdir.)

Üçüncü hissə

–Yoldaşlar, çox təəssüf edirəm ki, xəstə olduğum üçün əvvəlki iclaslara gələ bilmədiyimdən mənim haqqımda yoldaş Əli Nazimin danışdıqlarını eşidə bilmədim. Lakin əsas etibarilə xəbər aldıqda mənim haqqımda formalizm üzərində danışdığı düzgündür.

Bilxassə mən «Moskva» şeiri üzərində dayanmaq istəyirəm. Çünki hər bir yazıçı öz nöqsanı üzərində durursa, bu, yaxşı şeydir. İkinci tərəfi odur ki, gənclər bundan bir şey öyrənə bilirlər. «Moskva» şeirini yazarkən mən onun haqqında bir neçə dəfə demişəm. Elə vəziyyət olmuşdur ki, mən bu şeirin üzərində çox işləyə bilməmişəm. Və bu şeiri yazarkən də işlər düz qurulmayıb. Mən Moskvanı yaxşı gözdəkdən sonra bunu yazmalı idim. Əsas şey budur ki, diplomatiya sahəsində hər bir yerdə inqilabi işçi hərəkatı oldu. Tarixi kapitalizm Moskvanı elə hesab edərək sinfi mübarizədə zəifləməyə çalışır. Bundan məqsədim intriqaqları vermək idi. Yox, bu Moskvanın canlanmaqda, inkişaf etməkdə olan varlığını, məqsədini götürməmişəm. Əsərin zəifliyi bu cəhətdədir. Eyni zamanda mən bu əsərə heç bir zaman yüksək əsər

olduğunu deməmişəm. Şeiri yoldaşlar bəyənmişlər. Lakin belə oldu ki, şeir Xalq Maarif Komissarlığı və yoldaş Ruhullanın əlinə düşdü. Onlar məsləhət gördülər ki, bu şeir çap edilsin. Şəxsən mən «Moskva» əsərini demirəm, mən formalizmi boynuma alıram. Göstərməliyəm ki, ondan sonra yazdığım «Gözünə döndüyüm» adlı bir şeir də vardır. Burada heç bir formalizm görmürəm. Ölkəmizin inkişafını ayrı-ayrı parçalar ilə verməyə çalışmışam. Əlavə başqa bir formalizm dəxi vardır. Mən hər bir bayramdan-bayrama iştirak edirəm. Guya bayram gəldikdə bir arça yazıb verirəm. 15 illikdə bir parça verirəm. Mən rəsmi, ələlxusus gedib rəsmi bayramlarda iştirak etmək arzusu ilə iştirak etməmişəm. Mən iki il yarım üzərində çalışdığım böyük bir əsəri yazıb qurtarmışam. Mən o əsəri sizə verəcəyəm və o əsərdən sonra mənim haqqımda olan bu töhmət düzgün deyil. Bu gün mənim qarşıma qoyulmuş iki tələb vardır ki, böyük əsər vermərəm. Fəqət bunu bu vaxta qədər deyə bilmirdim. Çünki bu əsəri qurtarmamışdım. İndi isə bunu yazıb qurtarmışam. Üç yoldaş da bunu oxumuşdur. Bunu həll etmək üzrəyəm.

İkinci məsələ. «Moskva» əsəri üzərində nə üçün az işləmişəm? Mənim kimi həyatı az-çox bilən bir yazıçı gərək elə zəif əsər buraxmaya idi.

Ən mühüm bir məsələ və mübahisəli bir məsələ Osmanlı dilinin Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri məsələsidir. Mən Mir Cəlal yoldaşın çıxışına, doğrudan da, şərikəm. Onun çıxışından sonra formalizm və naturalizmdən bəhs etməyi artıq görürəm. O, formalizmə çox düzgün olaraq yanaşdı. Odur ki, mən uzun müddət dil mübahisəsi ətrafında olan məntəqələrdə iştirak etməyimdən təlimat vermək istəyirəm. Əvvəla, mən Müşfiq yoldaşın yürütdüyü nəzəriyyənin düzgün yerinə yetirilməməsini isbat etmək istəyirəm. Nə üçün bu məsələdən biz hərərətlə bəhs edirik? Göstərməliyəm ki, Osmanlı təsiri özü ilə bərabər pantürkizm fikri daşıyır. Bu, siyasi cəhətdir...

Şəxsən dil məsələsində başqa bir cəhət də vardır. Göstərməliyəm ki, Azərbaycan şivəsi Osmanlı şivəsindən siması çox geridədir. Xalq bayatısında «Qaşların qaradır, gözlərin almaz», «Qızılgül xəndan oldu, dərmədim xəndan oldu», «Sən öləsən», «Başına dönüm» və s. bu təbirlər gözəldir, həm də səmimidir. Bu xüsusiyyəti Osmanlı şivəsi adama vermir. Sistem həyəcanlarını ifadə etmək üçün sistem təbirləri insana daha çox qüvvət verir.

Əli Nazim:

–Bu onların şəraitində belə deyil.

Əhməd Cavad:

–Sən mənə heç inanmırsan. Sən danışıqda mən özümü itirirəm.

Bir də görürsən ki, sizin aranızdan Tofiq Fikrətin əsəri mənə verilir. O deyir ki, o bizim adam deyil, ona verə bilmərik.

Yoldaşlar, dil yalnız Müşfiq yoldaşın dediyi kimi düzgün cümlələrdən ibarət olsa idi... Siz özünüz bilirsiniz ki, dil düzgün cümlələrdən ibarət deyil. Dil ayrı-ayrı kəlmələrin yığıncığından ibarətdir. Göstərməliyəm ki, hansı jurnalda daha çox türkçə kəlmə vardır? «Molla Nəsrəddin» məcmuəsini alan 1000 nəfər idisə, «Füyuzat» məcmuəsini alan 5 nəfər idi. Bir dəfə bir müəllim «xalq» sözü üzərində mübahisə edirdi. Bəziləri «xalq», bəziləri isə «xəlq» üzərində mübahisə aparırdı. Birdən göürdün ki, «Molla Nəsrəddin» məcmuəsi çıxdı və orada «xalq» sözünü işlətdi və mübahisə edənlərin hamısı da bunu qəbul etdi.

M.F.Axundov və bir çox yazıçılarımız öz yaradıcılıqlarında bir çox Azərbaycanda kəlmə və dil xüsusiyyətlərini göstərmişlər. Bunları inkar etmək düzgün deyildir. Osmanlı ədəbiyyatının bizim ədəbiyyatımıza təsiri, doğrudan da... Heç bir vaxt onda genişlik olmamış. O zamanlar mən tələbə ikən «Dilimiz» adlı bir parça vardır. Tələbələr içərisində ikitirəlik əmələ gəlmişdi. Bir qismi vardır ki, bunlar T.Fikrət dilinin tərəfdarı idi. Qəliz ədəbiyyatı mənimsəməyə çalışırdılar. İkinci tərəf isə türk dilinin sa-

dələşməsi üçün qrup halında çalışırdı. Şəxsən mən Azərbaycan xüsusiyyətinin tərəfdarlığında qalmışdım. Mən nə kimi ifadə etmək istəyirəm (şeiri oxuyur)? 10 sözdür ki, buna yoldaşlar etiraz edirlər (həmşirə, atəş və i.a.). Sonra mənə qarşı bəzi çıxışlar da olmuşdur. Mən «Şələlə»yə o zaman bir şeir yazdım. Onlar mənə yazdılar ki, sən istərsən ki, yazıların dərc olunsun, o zaman Osmanlı dilində yazmalısən. Osmanlı dilinin Azərbaycan ədəbiyyatına təsiri, şübhəsiz ki, mürtəcə təsirdir. Mənim yaradıcılığında Rza Tofiqin şeirləri vardır. Bu o demək deyildir ki, mən Osmanlı təsiri altında qalmışam?! Yazının oxşaması məsələsi çox mühüm məsələdir. Əlavə bəziləri qeyd edir ki, mən Məmməd Əmini təqlid edirəm. Mən parçalarımı yazarkən onu heç tanımamışam... dil haqqında çox düzgün söz vardır ki: «Dili Vaqifdən, Sabirdən öyrənməliyik». Fəqət bu gün mən Zakir məfkurəsi haqda heç danışmıram.

Süleyman Rüstəm:

–Yoldaşlar, bir çox çıxışda bulunan yoldaşlar göstərdilər. Mən də qeyd etməliyəm ki, Cavadın şeirlərində, az da olsa, Əminin təsiri vardır.

Yerlərdə:

– Düzgün, ruh etibarilə!²²

²² MDƏİA, f.340, siyahı 1, saxlama 9, səh. 21–112.

MÜNDƏRİCAT

Giriş (<i>Nərgiz Cabbarlı</i>)	5
Əhməd Cavad həyatının əlamətdar illəri	23

Yaralıdır könlüm quşu, yaralı Yaralandı yazıq şair olalt!

Bən kiməm?	27
Yaralı quş	28
Bən bulmuşam	29
Of, bu yol	31
Nə üçündür?!	33
Qaldı	35
Dərdim	35
Gəlmə	37
Yazıq	38
Qaldı	38
Kölgəm ilə mən	39
Axşamlar	40
Əfəndiyə	41
Yeni türk əlifbaçılara	41
Dilimiz	42
Şeirim	43
Qaspirinski üçün	43
Bir gün	44
Quşlara	45
Şeirim	46
Dan ulduzu	47

Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!

Milli Marş	48
Azərbaycana	49
Marş	49
Al bayrağa	50
Azərbaycan bayrağına	51
Çırpınırdın Qara dəniz	52

Elin bayrağı	53
Bismillah.....	54
Şəhidlərə	55
Şəhid əsir	56
Hərbzadələrə.....	57
Qafqazlısan, sev Qafqazı!.....	58

Baxdı qurbanına qurban olduğum...

Sən ağlama	60
Şükriyyəm üçün	61
Qurban olduğum	62
Niyə gəlmədin?!	63
Nə yazım	64
Haralısan?...	65
Gözüm yoldadır.....	65
Yuxuma gəlmişdin.....	66

Mədrəsə şeirlərindən

Nədən yarandın	68
Küsəyənlərə	69
Keçər	69
Sevgi candan ayrılmaz	70
Olmaz	71
Səhər-səhər	72
Gözüm gördü, könlüm sevdi.....	73
Surət-pərəstəm	74
Qitələr.....	76
Sevməsəydim səni mən?	78
Bənzərdi.....	80
O qıza	81
And olsun	82
Sən!...	83
Qəzəllər.....	83
Yazım gəl, baharım gəl	85
Gəncədən gəlirəm	86
Aşıq şeirindən	86
Madonnaya	87

Beşik	87
Gəlin	88

**Mənə də yer göstər, dincəlim, qızım!
Yalnızlıq yamandır, qoy gəlim, qızım!**

Qızıma	90
Almasım üçün	91
Qızım üçün	92

Bizdən haqqı-hesab soranlara bax!

Göy Göl	100
Kür	101
Moskva	109
Həcv	121

Hekayə

İki düşmən	123
------------------	-----

Tərcümə

<i>L.N. Tolstoy</i> . İlyas və övrəti Şamşımaqi	128
---	-----

Məqalələri

Bir-birimizi sevəlim	135
Müsəlman qardaşlar	136
Şairlərimiz	137
Yeni nəsil ictimai yaralarımız	142
Yeni nəsil və ruhanilərimiz	145
Acara məktubları	147
Batımda müsəlman mitinqi	162
Ömər Faiqin başına gələnələr	165
Rövşən Əşrəf bəy	167
AŞYTK-nin birinci plenumu	170
Şiddətli protesto edirəm	173
İzah	174
Əhməd Cavadın Azərbaycan Şura yazıçılarının plenumlarında, iclaslarında etdiyi çıxışlar və opponentlərinə verdiyi cavablardan seçilmiş səhifələr	177

Tərtib edən: *Nərgiz Cabbarlı*

Bədii və texniki redaktoru *Abdulla Ələkbərov*
Kompyuter tərtibatçıları *Səadət Quluzadə, Aqil Əmrahov*
Korrektoru *Fidan Musayeva*

Çapa imzalanmışdır 12.06.2012. Kağız formatı 60x90¹/₁₆.
Ofset çapı. Fiziki çap vərəqi 12,0.
Sifariş 71. Tiraj 500. Qiyməti müqavilə yolu ilə.

«Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya» müəssisəsinin
mətbəəsində çap olunmuşdur.

Bakı, AZ 1052, Fətəli xan Xoyski küç., 121^A
Tel.: (+994 12) 567-81-28/29; Faks: (+994 12) 567-82-68
E-mail: info@tahsilnp.com

Əhməd Cavad
SƏN OLASAN GÜLÜSTAN
Bakı. «Təhsil». 2012.